

**Szkoła Główna Gospodarstwa Wiejskiego
Wydział Nauk Ekonomicznych
Katedra Ekonomiki Edukacji, Komunikowania i Doradztwa**

Potencjał turystyczny regionów

Praca zbiorowa pod redakcją naukową Agaty Balińskiej

**Wydawnictwo FAPA
Warszawa 2009**

Recenzenci:

Prof. dr hab. Zygmunt Przychodzeń

Dr hab. Izabella Sikorska–Wolak, prof. nadzw. SGGW

Dr hab. Krystyna Krzyżanowska, prof. nadzw. SGGW

Dr inż. Anna Sieczko

Publikacja przygotowana i wydana w ramach współpracy partnerskiej
Katedry Ekonomiki Edukacji, Komunikowania i Doradztwa SGGW oraz FAPA

Redakcja techniczna – Jan Zawadka

ISBN 83-88010-79-7

SPIS TREŚCI

Wstęp
Agata Balińska

CZEŚĆ I WYZNACZNIKI POTENCJAŁU TURYSTYCZNEGO

- Piotr Gabryjończyk*
Potencjał turystyczny szlaku Polskich Zamków Gotyckich
w województwie pomorskim – próba pomiaru i analizy 9
- Bogusław Sawicki, Sylwia Golian*
Potencjał turystyczny gmin
położonych w południowej części powiatu łukowskiego 21
- Agata Balińska*
Atrakcyjność turystyczna
wybranych gmin wiejskich Podlasia w opinii turystów 33

CZEŚĆ II WALORY KULTUROWE WYBRANYCH REGIONÓW

- Kazimierz Michałowski, Jolanta Ryś*
Walory etniczno-kulturowe regionu podlaskiego
jako wyznacznik jego potencjału turystycznego 45
- Adam Krajewski*
Drewniane krzyże przydrożne wybranych regionów wschodniej Polski 53
- Katarzyna Bogacka*
Kościół św. Klemensa w Nadarzynie.
Historia, architektura i wystrój od 1806 do 2009 roku 67

CZĘŚĆ III
WYKORZYSTANIE POTENCJAŁU TURYSTYCZNEGO REGIONÓW

Anna Sammel

Wioski tematyczne w województwie zachodniopomorskim 87

Anna Sieczko

Enoturystyka szansą
dla gospodarstw agroturystycznych i małych winnic w Polsce 99

Kazimierz Tabor

Turystyka uzdrowiskowa na przykładzie Horyńca Zdroju 109

Bogusław Stankiewicz

Przedsiębiorstwo uzdrowiskowe jako czynnik
stabilizacji ekonomiki powiatu – studium na przykładzie
powiatu Kamień Pomorski w województwie zachodniopomorskim 119

WSTĘP

Potencjał turystyczny to kategoria szczególna. Podobnie jak sama turystyka jest analizowany między innymi z punktu widzenia nauk ekonomicznych, społecznych i geograficznych. Z uwagi na dynamikę zmian zachodzących po stronie popytu turystycznego, zmianie ulega też sposób postrzegania, klasyfikowania i oceny potencjału turystycznego.

W przedłożonej czytelnikowi publikacji podjęto próbę przybliżenia zagadnień dotyczących: *wyznaczników potencjału turystycznego, walorów kulturowych wybranych regionów oraz wykorzystania potencjału turystycznego w regionach.*

Stałym elementem potencjału turystycznego są walory turystyczne (przyrodnicze i antropogeniczne), które z jednej strony tworzą swego rodzaju szkielet, a z drugiej dostarczają licznych, czasem trudnych do przewidzenia sposobów jego wykorzystania. Mamy bowiem do czynienia z klasycznym zwiedzaniem obiektów typu: zamki gotyckie, świątynie różnych wyznań, cmentarze i krzyże przydrożne, co pozwala na zaspokojenie potrzeb poznawczych czy estetycznych uczestników ruchu turystycznego. W kanon wykorzystania potencjału turystycznego wpisana jest również turystyka uzdrowiskowa, jednak ona sama przybiera coraz to inne oblicza. Turyści (kuracjusze) poza zaspokojeniem potrzeb zdrowotnych oczekują bowiem atrakcyjnych form spędzania czasu wolnego i szeroko rozumianych usług turystycznych na możliwie najwyższym poziomie. Z drugiej strony realizacja funkcji uzdrowiskowej, a co za tym idzie powstawanie i rozwój przedsiębiorstw turystycznych na danym terenie może stać się czynnikiem stabilizującym gospodarkę lokalną.

O zróżnicowaniu potencjału turystycznego świadczą niszowe formy turystyki typu enoturystyka, która bazuje na uprawie winorośli i produkcji wina (często na bazie starych receptur). W Polsce jest to kierunek stosunkowo nowy, zyskujący powoli zwolenników po stronie popytu i entuzjastów po stronie podaży turystycznej. Innym, ciekawym przykładem wykorzystania potencjału turystycznego są wioski tematyczne, które - poprzez urzeczywistnienie akceptowanej przez ludność autochtoniczną idei - pozwalają na stworzenie samodzielnego produktu turystycznego. Przykładem mogą być rozwijające się wioski w Iwęcinnie czy Sierakowie Sławieńskim.

Analizując zagadnienia związane z potencjałem turystycznym regionów nasuwa się szereg pytań, między innymi o możliwości jego pomiaru. Jakie znaczenie w jego budowaniu mają walory kulturowe? Jakie zasoby turystyczne

poszczególnych regionów naszego kraju mogą stać się walorami i tym samym wpłynąć na poprawę ich potencjału turystycznego? Jakie są możliwości pełnego wykorzystania potencjału turystycznego aby pozwolił on na realizację atrakcyjnych dla turysty form wypoczynku, a z drugiej strony przyniósł wymierne korzyści ludności lokalnej?

Mamy nadzieję, iż przedłożona Czytelnikowi publikacja pozwoli choćby w pewnym stopniu uzyskać odpowiedzi na postawione pytania. Mamy też nadzieję, iż dostarczy ona cennych informacji przydatnych zarówno na polu naukowym, jak i w praktycznym.

Zdajemy sobie sprawę, iż zaprezentowane zagadnienia nie wyczerpują bogatej problematyki związanej z potencjałem turystycznym. Wskazują jednak na złożoność tego obszaru badań i możliwości interdyscyplinarnego analizowania.

Pragnę złożyć gorące podziękowania Autorom prac, Recenzentom oraz Pracownikom i Doktorantom Katedry Ekonomiki Edukacji, Komunikowania i Doradztwa Wydziału Nauk Ekonomicznych SGGW za wkład pracy i zaangażowanie w powstanie tej publikacji.

Dr inż. Agata Balińska

CZEŚĆ I

WYZNACZNIKI POTENCJAŁU TURYSTYCZNEGO

Piotr Gabryjończyk

Katedra Ekonomiki Edukacji, Komunikowania i Doradztwa
Szkoła Główna Gospodarstwa Wiejskiego

Potencjał turystyczny szlaku Polskich Zamków Gotyckich w województwie pomorskim – próba pomiaru i analizy

Touristic potential of the Polish Gothic Castles route in the pomorskie province – measure and analysis try

Wstęp

Historia obecnych ziem Polski, pełna konfliktów politycznych i zbrojnych, pozostawiła po sobie niezwykle bogatą spuściznę materialną. Jednymi z jej najbardziej okazałych, wartościowych i jednocześnie najłatwiej rozpoznawalnych w krajobrazie reprezentantów są średniowieczne zamki, zwłaszcza te pokrzyżackie, wyróżniające się jednolitością stylu i budulca. Mimo wielokrotnych przekształceń, a nierzadko i dewastacji, po dziś dzień cieszą się one dużym zainteresowaniem turystów, próbujących w ich murach odnaleźć czar dawnych, rycerskich czasów. Dlatego też właściwie wykorzystane obiekty zamkowe mają szansę stać się podstawą kreacji markowego produktu turystycznego, a tym samym kluczowym czynnikiem rozwoju turystyki w regionie ich występowania.

Potencjał turystyczny i sposoby jego pomiaru

Słowo potencjał pochodzi od łac. potentia (możność, siła) i oznacza „zasób możliwości, mocy, zdolności wytwórczej tkwiący w czym lub sprawność, wydajność, możliwości, zwłaszcza państwa w jakiejś dziedzinie, np. gospodarczej, wojskowej”¹. Można zatem stwierdzić, iż potencjał w sensie znaczeniowym odnosi się do pewnych wewnętrznych możliwości, niekoniecznie właściwie wyeksponowanych lub wykorzystywanych.

Choć sformułowanie „potencjał turystyczny” wydaje się być niezwykle popularnym – wszak niejednokrotnie przy charakterystyce różnych miejscowości czy obiektów turystycznych można się spotkać z określeniami typu „duży” lub „mały potencjał turystyczny”, to jednak myliłby się ten, kto uważa, że w literaturze przedmiotu łatwo jest znaleźć jasną i przejrzystą definicję tego stwierdzenia.

¹ M. Szymczak: Słownik Języka Polskiego. PWN, Warszawa 1979.

Według najszerszego znaczeniowo określenia, potencjał turystyczny to „wszystkie te elementy środowiska geograficznego oraz zachowania człowieka, które mogą być wykorzystane do uprawiania bądź zajmowania się turystyką”². Obejmuje on zatem determinujące rozwój turystyki na określonym terenie komplementarne grupy zasobów:³

- ✓ strukturalnych, na które składają się:
 - walory turystyczne,
 - zagospodarowanie turystyczne,
 - dostępność komunikacyjna,
 - inne.
- ✓ funkcjonalnych, wśród których można wyróżnić:
 - ekonomiczne,
 - technologiczne,
 - ekologiczne,
 - polityczne,
 - psychologiczne,
 - społeczno – demograficzne,
 - kulturowe.

Walory turystyczne „stanowią specyficzne cechy i elementy środowiska naturalnego oraz przejawy działalności człowieka, które są przedmiotem zainteresowań turystów”⁴ i można je dzielić według różnie precyzowanych kryteriów⁵.

Zagospodarowanie turystyczne to z kolei „zespół obiektów i urządzeń stanowiących wyposażenie określonego terenu, umożliwiających zaspokojenie potrzeb ruchu turystycznego”⁶. Lijewski, Mikułowski i Wyrzykowski wyróżnili cztery podstawowe elementy zagospodarowania turystycznego:⁷

- ✓ bazę komunikacyjną,
- ✓ bazę noclegową,
- ✓ bazę żywieniową (gastronomiczną),
- ✓ bazę towarzyszącą⁸.

Dostępność komunikacyjna to „możliwość dojazdu środkami komunikacji do celu podjętej podróży, czyli istniejąca sieć połączeń komunikacyjnych między

² J. Kaczmarek, A. Stasiak, B. Włodarczyk: Produkt turystyczny. PWE, Warszawa 2005, s. 51.

³ Tamże, s. 52.

⁴ T. Lijewski, B. Mikułowski, J. Wyrzykowski: Geografia turystyki Polski. PWE, Warszawa 2002, s. 16.

⁵ Tamże, s. 16; Z. Kruczek: Polska. Geografia atrakcji turystycznych. Proksenia, Kraków 2003, s. 283.

⁶ T. Lijewski, B. Mikułowski, J. Wyrzykowski: Geografia... op. cit., s. 17.

⁷ Tamże, s. 17.

⁸ „Urządzenia, których podstawową funkcją jest obsługa ruchu turystycznego”, J. Kaczmarek, A. Stasiak, B. Włodarczyk: Produkt... op. cit., s. 54.

miejszem stałego zamieszkania turysty a celem jego podróży, a także system połączeń komunikacyjnych, szlaków i wyciągów turystycznych, umożliwiających turystyce odbywanie wycieczek w obrębie wybranego regionu turystycznego do określonych miejsc”⁹.

Czwartą grupę elementów składowych zasobów strukturalnych stanowią tzw. inne. Grupa ta zawiera czynniki, których charakter jest na tyle odmienny, iż nie można ich w oczywisty sposób zakwalifikować do poprzednio omówionych działów (np. ośrodki informacji turystycznej)¹⁰.

Zasoby funkcjonalne, choć pełnią ważną rolę i uzupełniają zasoby strukturalne, nie są postrzegane jako czynniki, które w decydujący sposób wpływają na zainteresowania turysty (mają przede wszystkim znaczenie przy ocenie turystycznej atrakcyjności inwestycyjnej danego regionu)¹¹. Wprawdzie część z nich decyduje także o kreowaniu wizerunku miejsca docelowego jako atrakcyjnego (np. czynniki polityczne pod kątem przeszłości historycznej obszaru oraz kulturowe – regionalna tradycja i folklor), ale pozostają one w wyraźnym cieniu walorów turystycznych. Dlatego też nie będą one przedmiotem szczegółowej analizy w niniejszej pracy i zostaną zredukowane do niezbędnego minimum¹².

O wybranych metodach określania potencjału turystycznego najbardziej przystępnie pisali Kaczmarek, Stasiak i Włodarczyk. Przy pomiarze potencjału zaproponowali oni trzyetapowe postępowanie (Algorytm Kompleksowej Oceny Potencjału Turystycznego, AKOPT):¹³

- etap wstępny (gromadzenie wiadomości o analizowanym obszarze);
- etap porządkowania (ocenie rangi poszczególnych elementów składowych potencjału turystycznego);
- etap analizy i wniosków (wyróżnienie podstawy dalszego rozwoju turystycznego).

Według autorów tych podczas realizacji pierwszego etapu można posłużyć się między innymi kwerendą w instytucjach, które funkcjonują na danym obszarze

⁹ T. Lijewski, B. Mikułowski, J. Wyrzykowski: *Geografia...* op. cit., s. 16 - 17; A. Jackowski, J. Warszyńska: *Podstawy geografii turystyki*. PWN, Warszawa 1978, s. 31.

¹⁰ J. Kaczmarek, A. Stasiak, B. Włodarczyk: *Produkt...* op. cit., s. 55.

¹¹ M. Bednarska, G. Gołębski, B. Hołderna-Mielcarek: *Przesłanki i metody wyodrębniania miejsc o szczególnej atrakcyjności turystycznej*. W: *Metody stymulowania rozwoju turystyki w ujęciu przestrzennym*. Red. naukowa G. Gołębski. Akademia Ekonomiczna w Poznaniu, Poznań 2002, s. 25; I. Gnatiak, G. Kupeć, R. Łożyński, W. Poluga, M. Rutyński, O. Szewczuk, J. Zińsko: *Atrakcyjność zasobów turystycznych w rejonach administracyjnych*. W: *Potencjał turystyczny Ukrainy Zachodniej*. Red. naukowa A. Jagusiewicz. Instytut Turystyki w Warszawie, Warszawa 2005, s. 105 - 106.

¹² Szerzej W. W. Gaworecki: *Turystyka*. PWE, Warszawa 2003, s. 107 - 112 oraz J. Kaczmarek, A. Stasiak, B. Włodarczyk: *Produkt...* op. cit., s. 55 - 57.

¹³ J. Kaczmarek, A. Stasiak, B. Włodarczyk: *Produkt...* op. cit., s. 57 - 58.

i w jakiś sposób są powiązane z turystyką oraz inwentaryzacją (przy turystycznych zasobach materialnych)¹⁴.

Etap drugi opiera się na założeniu kompleksowego uporządkowania zgromadzonych wiadomości – jego efektem powinna być, oparta na opisie i zestawieniach tabelarycznych, tzw. mapa potencjału turystycznego. Można go przeprowadzić metodą bonitacji punktowej, która pozwala na „uzyskanie obiektywnego, kompleksowego obrazu potencjału turystycznego danego obszaru (lub tylko wybranych jego elementów)”¹⁵. Idea tej metody zasadza się na „przypisywaniu poszczególnym cechom, o zróżnicowanej wartości, występującym w obrębie badanej jednostki przestrzennej, odpowiedniej liczby punktów, ustalonej według obranej skali wartości. Sumowanie punktów odnoszących się do poszczególnych cech daje możliwość syntetycznej oceny danej jednostki przestrzennej pod względem atrakcyjności”¹⁶. Zaletą tej metody jest możliwość przyjęcia punktowych jednostek badawczych (np. miejscowości), czyli takich, jakie wyróżniają szlak Polskich Zamków Gotyckich (PZG). Zbiorcze rezultaty bonitacji punktowej są na ogół przedstawiane w postaci opracowania kartograficznego (tzw. mapa zróżnicowania) przy pomocy metody sygnaturowej lub kartogramu.

Narzędziem, na którym najczęściej bazuje etap trzeci, jest popularna w zastosowaniu analiza SWOT, bardzo pomocna przy określaniu kierunków rozwojowych jednostki badawczej. Polega ona na zdefiniowaniu dla tejże jednostki (na bazie określonego wcześniej potencjału turystycznego) jej wewnętrznych mocnych i słabych stron oraz zewnętrznych szans i zagrożeń.

Scharakteryzowana powyżej trzyetapowa ocena potencjału turystycznego była podstawą teoretyczną dla analizy szlaku PZG, podczas której wykorzystano opis, kwerendę i inwentaryzację (etap pierwszy), metodę bonitacji punktowej (etap drugi) oraz analizę SWOT (etap trzeci). Ze względu na ograniczone ramy niniejszego opracowania, w tekście zostaną przytoczone tylko końcowe wyniki etapu drugiego oraz przedstawione (bazujące na wynikającej z rezultatów etapu drugiego analizie SWOT) ogólne kierunki i propozycje, mające na celu zwiększenie kompleksowego potencjału Szlaku w województwie pomorskim.

Metodyka badań

W opracowaniu wykorzystano zarówno wtórne, jak i pierwotne źródła badawcze. Wśród tych pierwszych najważniejszą rolę odegrała analiza materiałów źródłowych, takich jak wybrane pozycje literatury fachowej z zakresu krajoznawstwa i turystyki (także materiały pokonferencyjne), czasopisma

¹⁴ Tamże, s. 57 - 59.

¹⁵ J. Kaczmarek, A. Stasiak, B. Włodarczyk: Produkt... op. cit., s. 62.

¹⁶ T. Lijewski, B. Mikułowski, J. Wyrzykowski: Geografia... op. cit., s. 19.

o tematyce historycznej i turystycznej, foldery i katalogi branżowe, strony internetowe oraz dane statystyczne dotyczące woj. pomorskiego. Źródło pierwotne stanowiły przede wszystkim własne obserwacje w regionie oraz nieustrukturyzowane wywiady z pracownikami miejscowego sektora turystycznego – zwłaszcza punktów „i” i przewodnikami (przeprowadzone w sierpniu 2007 r.).

Lokalizacja i przebieg szlaku

Szlak PZG przebiega przez teren północnej Polski, a dokładniej obszar 3 województw: pomorskiego (5 obiektów – Bytów, Gniew, Malbork, Sztum, Kwidzyn)¹⁷, kujawsko – pomorskiego (1 – Nowe) i warmińsko – mazurskiego (6 – Ostróda, Nidzica, Olsztyn, Ryn, Kętrzyn, Lidzbark Warmiński). Wszystkie wyżej wymienione miejscowości wchodzi w skład Stowarzyszenia Gmin „Polskie Zamki Gotyckie” (z siedzibą w Olsztynie). Przedłużeniem Szlaku już poza Polską (tzw. „Szlak zamków gotyckich w regionie Morza Bałtyckiego”) są miejscowości położone na terenie Obwodu Kaliningradzkiego (4 – Bagrationowsk, Kaliningrad, Uszakowo i Balga), jednak nie należą już one do Stowarzyszenia PZG. Ze względu na geograficzne kryterium doboru obiektów (województwo pomorskie) w niniejszej pracy uwzględniono tylko te z nich, które znajdują się w odpowiednim obszarze administracyjnym. Specyficzny charakter szlaku PZG (punktowość obiektów) nie pozwala na jednoznaczne określenie jego przebiegu w terenie – zależy on w zasadzie tylko od inwencji odwiedzających, którzy mogą w dowolny sposób przemieszczać się pomiędzy miejscowościami leżącymi na trasie, modyfikując marszrutę w zależności od swoich indywidualnych potrzeb i zainteresowań. Z tego też powodu przy ocenie potencjału szlaku uwzględnione zostały wyłącznie należące do niego obiekty, pominięto zaś wszelkie inne, interesujące lokacje, które mogą (choć nie muszą!) stanowić miejsce destynacji ruchu turystycznego, lecz znajdują się pomiędzy omawianymi miejscowościami.

Ocena potencjału turystycznego szlaku

Metodą bonitacji punktowej poddano ocenie następujące kategorie: położenie (rzeźba, skupiska leśne i ciekł wodne), instytucjonalne formy ochrony przyrody, obecność uciążliwego przemysłu ciężkiego, zasoby polityczne (przeszłość związana z walką i martyrologią narodów), zasoby kulturowe (podtrzymywanie regionalnego folkloru), wielkość powierzchni obiektów zamkowych, ilościowy i jakościowy stan zachowania materii zamkowej, ciekawe elementy i rozwiązania architektoniczne, obecność czynnych miejsc sakralnych

¹⁷ W tym podrozdziale pojęcie „obiekt” jest wykorzystywane jako tożsame z miejscowością, w której znajduje się należący do szlaku PZG zamek.

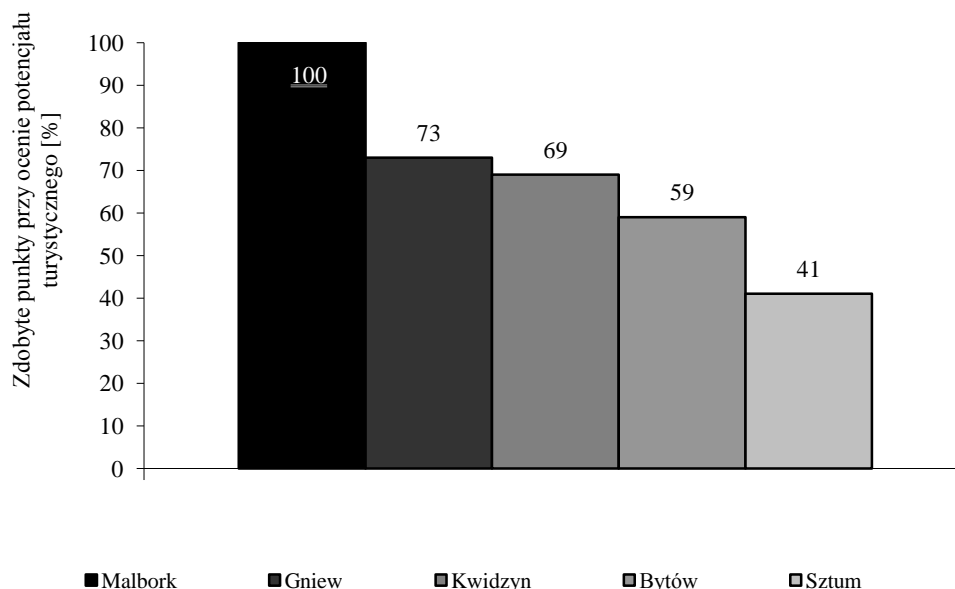
i ich wyposażenie, interesujące wydarzenia historyczne oraz legendy i podania powiązane z zamkami, formy ochrony prawnej i konserwatorskiej obiektów, muzea w zamkach (eksponaty, stałe i czasowe wystawy, przewodnictwo oraz opłaty za wstęp), inne atrakcje (m.in. lekcje muzealne, nocne zwiedzanie, sklepiki z pamiątkami etc.), okres otwarcia obiektów zamkowych, nasycenie otoczenia zabytkową materią, dostępność komunikacyjną drogową i kolejową i także transport, oznakowanie, sezonową i całoroczną bazę noclegową, bazę gastronomiczną, lokalne imprezy, informację turystyczną oraz wszelkie nagrody i wyróżnienia. W ocenie potencjału pominięto, jako dość równomiernie rozwiniętą, a co za tym idzie trudną w klasyfikowaniu, infrastrukturę towarzyszącą. Końcowy rezultat punktowy osiągnął następujące wymiary dla poszczególnych miejscowości: Malbork – 152 punkty, Gniew – 111 punktów, Kwidzyn (ocenywany jako zespół zamkowo – katedralny) – 105 punktów, Bytów – 89 punktów i Sztum – 62 punkty.

Przy dokonaniu ostatecznego podziału miejscowości Szlaku pod względem ich potencjału turystycznego, jako punkt odniesienia przyjęto miasto o najwyższym rezultacie końcowym, traktując jego wynik jako 100% możliwych do uzyskania punktów (czyli, przekładając to na język opisowy, bardzo duży potencjał turystyczny). Rozwiązanie takie zastosowano z racji tego, iż niemożliwym było zweryfikowanie maksymalnej liczby możliwych do zdobycia punktów – wiele kategorii nie posiadało bowiem ogólnych ograniczeń, co teoretycznie dawało szansę zdobycia nieograniczonej liczby punktów, zależnie od stopnia rozwinięcia danego czynnika. Wprowadzanie zaś tylko przedziałów zamkniętych znacznie zmniejszyłoby możliwość rozróżnienia jakości poszczególnych miejscowości szlaku (z powodu dominacji Malborka w wielu dziedzinach przedziały te musiałyby być albo bardzo niesymetryczne, albo tak skonstruowane, że obejmowałyby wszystkie pozostałe miejscowości jednocześnie). A zatem, traktując Malbork jako miejscowość szlaku o największym potencjale turystycznym i przyjmując jego wynik punktowy za 100%, ustalono (biorąc poprawkę na unikalny charakter tego założenia zamkowego) przedziały służące ocenie pozostałych miast:

- ✓ od 71% wzwyż – potencjał bardzo duży,
- ✓ 61 – 70% potencjał duży,
- ✓ 51 – 60% potencjał średni,
- ✓ 50% i mniej – potencjał mały¹⁸.

Procentowe rezultaty wyniku Malborka, uzyskane przez poszczególne miejscowości, przedstawiono na rysunku 1:

¹⁸ Przyjęcie takich przedziałów wartości było częściowo wzorowane na przykładach przytoczonych przez: J. Kaczmarek, A. Stasiak, B. Włodarczyk: Produkt... op. cit., s. 70.

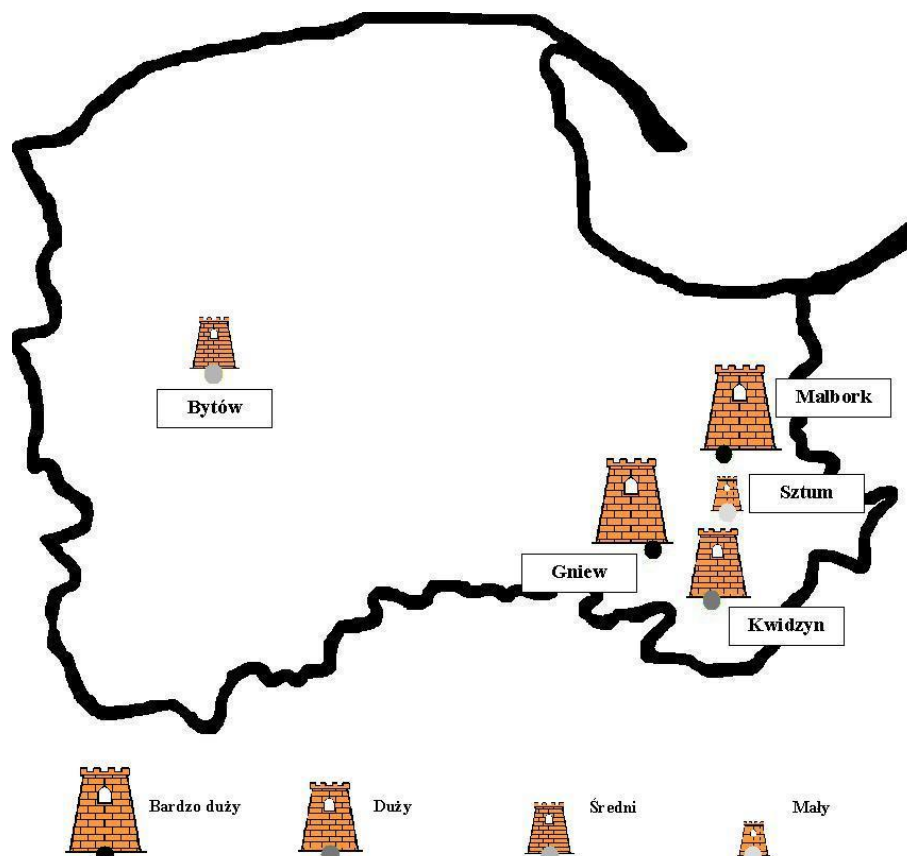

RYSUNEK 1. Procentowy udział punktów zdobytych przy ocenie potencjału turystycznego przez poszczególne miejscowości szlaku w rezultacie punktowym Malborka

Źródło: badania własne

Dokonane w ten sposób wyliczenia oraz ich kategoryzacja prowadzą do następujących rezultatów: bardzo duży potencjał turystyczny posiadają dwie miejscowości szlaku: Malbork (zdecydowanie największy) i Gniew. Potencjał duży charakteryzuje Kwidzyn, Bytów zaś odznacza się potencjałem średnim. Najgorzej pod tym względem prezentuje się Sztum, o którym można powiedzieć, iż posiada mały potencjał turystyczny. Z kolei dokonując uśrednienia wyników uzyskanych dla każdego z miast, otrzymujemy rezultat około 68%, co upoważnia do stwierdzenia, iż potencjał turystyczny szlaku w województwie pomorskim jest duży (i ma bardzo realne szanse na zmianę tego stanu na bardzo duży).

Obrazowo rezultaty wyników uzyskanych drogą bonitacji punktowej przedstawiono na opracowanej metodą sygnaturową mapie zróżnicowania (rysunek 2).

RYSUNEK 2. Mapa zróżnicowania potencjału turystycznego szlaku Polskich Zamków Gotyckich w województwie pomorskim
Źródło: opracowanie własne

Propozycje kierunku zmian rozwojowych

Aby Szlak PZG stał się faktycznym, wartościowym produktem turystycznym województwa pomorskiego, konieczne jest podjęcie nie tylko działań wzbogacających zagospodarowanie i atrakcyjność poszczególnych obiektów zamkowych, ale i takich, które zintegrują ofertę wszystkich warowni i zapewnią możliwość swobodnego z niej korzystania zróżnicowanym grupom odbiorców. Działania te muszą być skoordynowane i odpowiednio przemyślane, aby nie doprowadziły do dublowania elementów zagospodarowania i niepotrzebnej, wewnętrznej rywalizacji między miejscowościami szlaku.

Najbardziej palącą potrzebą wydaje się być zaproszenie do współpracy gminy znajdującej się na linii Gniew – Bytów, na terenie której znajduje się pokrzyżacki zamek. Z analizy wyraźnie wynika, iż obecnie Bytów jest zbyt

oddalony od pozostałych warowni Szlaku, co sprawia, iż może być on pomijany przy planowaniu korzystania ze Szlaku przez turystów. Co ważne, decydują o tym nie tylko względy ekonomiczne, ale i komunikacyjne (brak bezpośredniego skomunikowania Bytowa ze Szlakiem). Jediną jednostką administracyjną, spełniającą sprecyzowane wyżej wymogi, jest gmina Stara Kiszewa w powiecie kościerskim – w leżącej na jej terenie osadzie Zamek Kiszewski znajdują się ciekawe ruiny zamku krzyżackiego oraz powstałego na jego terenie neogotyckiego pałacu. Niestety, miejscowość ta nie posiada absolutnie żadnego zaplecza turystycznego, zaś sam zamek jest w prywatnych rękach. Właściciele udostępniają go wprawdzie turystom, gwarantując oprowadzanie (za wolicjonalną opłatą) oraz prowadzą powolne prace remontowe, ale z racji ograniczonych funduszy nie są w stanie sprostać wyzwaniu, jakie stawia przed nimi ogrom zabytkowej materii. Mimo tych niedogodności warto byłoby jednak zaliczyć Zamek Kiszewski w poczet miejscowości Szlaku – być może działanie takie stałoby się stymulatorem rozwoju osady i przekształcenia jej w lokalny ośrodek turystyczny.

Niejakim rozwinięciem przedstawionej wyżej koncepcji byłoby włączenie do Szlaku także Słupska i znajdującego się w nim zamku książęcego, który znajduje się w bezpośrednim sąsiedztwie nadmorskiego pasa turystyki pobytowej. Z tego też względu miasto jest licznie odwiedzane w sezonie letnim, co mogłoby się przełożyć bezpośrednio na popularyzację wiedzy o Szlaku oraz pozyskanie nowych turystów (być może skróciłiby oni swój wypoczynek nad Bałtykiem aby skorzystać z pomorskiej części Szlaku). Dodatkową korzyścią, przemawiającą za takim wariantem, jest dobre zagospodarowanie turystyczne miasta i samego zamku oraz odpowiednie skomunikowanie Słupska z Bytowem.

Drugim elementem, niezbędnym do podniesienia jakości Szlaku jako jednolitego produktu turystycznego, jest poprawa jego oznakowania. W tej materii należy skoncentrować wysiłki na zapewnieniu wystarczającej liczby informacji przyjeźdnym w każdym z miast oddzielnie. W tym celu konieczna jest rozbudowa systemu tablic informacyjnych, w tym wprowadzenie zunifikowanych tablic wewnątrz wszystkich miast, pokazujących w jasny sposób najlepszą drogę do zamku (i znajdujących się przy nim parkingów), niezależnie od kierunku przybycia do miejscowości. Przy samych zaś warowniach powinny być umieszczone tablice dokładnie prezentujące przebieg Szlaku i najlepszy sposób dojazdu do jego poszczególnych obiektów. Pośrednio z oznakowaniem wiąże się także funkcjonowanie wszystkich Punktów „i”, a zwłaszcza zbyt krótki czas ich otwarcia.

Sprawą wymagającą poruszenia jest także forma funkcjonujących ekspozycji muzealnych – w dobie XXI wieku i powszechnej informatyzacji niezbędne wydaje się przearanżowanie większości wystaw w celu zwiększenia ich interaktywności, nawiązania kontaktu ze zwiedzającym i przełamania „sztuczności” instytucji muzeum. Oczywiście nie wszędzie jest to możliwe i nie musi być realizowane tylko i wyłącznie przy pomocy komputeryzacji. Chodzi

głównie o to, aby eksponaty przestały być martwymi przedmiotami, które można wyłącznie oglądać, odgadując jedynie zasady ich działania. Zwiedzający powinien mieć możliwość własnoręcznego przekonania się na jakich zasadach funkcjonowały dawne narzędzia lub jak przy ich pomocy wykonywano odpowiednie czynności.

Kolejnym czynnikiem, który mógłby uczynić z oferty Szlaku jednoznacznie identyfikowany produkt, jest wprowadzenie taryfy „szlakowej”, uprawniającej do wstępu do kilku obiektów (forma abonamentu). Dzięki sprzedaży biletu od razu do kilku obiektów osiągnano by gwarancję odwiedzin turysty w kilku miejscowościach, a jednocześnie taka konstrukcja oferty zachęcałaby (poprzez korzyść ekonomiczną) przyjezdnych do poznania większej liczby budowli na Szlaku. Dodatkowo, dla poprawy wizerunku i ułatwienia podróżowania, do „biletu abonamentowego” każdy otrzymywałby krótki informator – przewodnik, zawierający podstawowe wiadomości na temat zamków i bazy turystycznej w miastach Szlaku, plan podstawowej sieci drogowej, wraz ze wskazówkami doboru jak najlepszej marszruty oraz wykaz połączeń komunikacji zbiorowej.

W miejscowościach Szlaku istnieje dość zróżnicowana baza noclegowa, ale nie funkcjonują tam żadne obiekty o bardzo wysokim standardzie (najwyższa kategoria hotelu to 3 gwiazdki). Baza taka, choć nie jest powszechnie użytkowana, wydaje się niezbędną, zwłaszcza z punktu widzenia turystów zagranicznych. Nie warto jej rozwijać w każdej z miejscowości Szlaku, ale powinna ona znajdować się w co 3 lub 4 (zależnie od odległości między nimi) miastach na Szlaku. Z punktu widzenia obłożenia i struktury przyjezdnych, w analizowanym obszarze obiekt taki najbardziej przydałby się w Malborku. Spostrzeżenia te potwierdzają działania lokalnych decydentów, którzy niedawno podjęli decyzję o powstaniu w bezpośrednim sąsiedztwie malborskiego zamku 4 – gwiazdkowego hotelu.

Jeszcze odmienną kwestią jest uatrakcyjnienie formy samego poruszania się po Szlaku i poznawania poszczególnych obiektów zamkowych. W celu zdywersyfikowania oferty w tym zakresie warto byłoby wykorzystać potencjał Nogatu i Wisły – wszak w ich bezpośrednim pobliżu leżą 4 z charakteryzowanych miejscowości, zaś na północ znajduje się Gdańsk, a na południe Nowe (miejscowość należąca do Szlaku), Świecie (zamek krzyżacki) i Grudziądz.

Podsumowanie

Pomiar potencjału turystycznego szlaku PZG wykazał, iż jego wartość można określić jako dużą. Uzyskany (w przekroju Szlaku jako całości) drogą bonitacji punktowej wynik 68% plasuje analizowany element liniowego zagospodarowania przestrzeni turystycznej w górnej warstwie przyjętego przedziału dużej wartości potencjału, co dodatkowo upoważnia do stwierdzenia, iż nawet w przypadku niewielkich odchyień od tego rezultatu, potencjał ten i tak

powinien znaleźć się w tej samej kategorii rodzajowej (zdecydowanie bardziej prawdopodobna jest nawet ewentualna zmiana na lepsze, niż na gorsze).

Budowle zamkowe mają szansę stać się charakterystycznym symbolem województwa pomorskiego i skupiającym (łącznie) największą liczę przyjezdnych walorem antropogenicznym. Aby było to jednak możliwe, konieczna jest współpraca między wszystkimi podmiotami tworzącymi Szlak i dobra wola ich gestorów przy kreacji wspólnej, spójnej oferty, dzięki której będzie wyeliminować szkodliwe współzawodnictwo w pozyskiwaniu gości i wypracować wysoką jakość całego Szlaku. Tylko wtedy powstanie prawdziwy, jednolity i wartościowy produkt turystyczny, który może stać się rewelacją na krajoznawczej mapie Polski, przyciągającą nie tylko turystów krajowych, ale i zagranicznych.

Zaproponowane zmiany służyć mają zatem podniesieniu tak percepcji, jak i atrakcyjności oraz jakości oferty Szlaku. Nie wyczerpują one oczywiście ogółu możliwości dalszej poprawy w tym zakresie z tej prostej przyczyny, iż interdyscyplinarność turystyki zakłada wpływ na nią niemal wszystkich dziedzin życia ludzkiego. Dlatego też każda pozytywna zmiana w otoczeniu funkcjonowania Szlaku może przełożyć się na wzrost jego potencjału turystycznego, zaś przytoczone przekształcenia należy traktować tylko jako pewną bazę, która powinna stać się punktem wyjścia do dalszego rozwoju.

Literatura

- Gaworecki W: Turystyka. PWE, Warszawa 2003.
- Gołębski G.: Metody stymulowania rozwoju turystyki w ujęciu przestrzennym. Akademia Ekonomiczna w Poznaniu, Poznań 2002.
- Jackowski A., Warszńska J.: Podstawy geografii turystyki. PWN, Warszawa 1978.
- Jagusiewicz A.: Potencjał turystyczny Ukrainy Zachodniej. Instytut Turystyki w Warszawie, Warszawa 2005.
- Kaczmarek J., Stasiak A., Włodarczyk B.: Produkt turystyczny. PWE, Warszawa 2005.
- Kajzer. L., Kołodziejcki S., Salm J.: Leksykon zamków w Polsce. Arkady, Warszawa 2003 – 2004.
- Kruczek Z.: Polska. Geografia Atrakcji Turystycznych. Proksenia, Kraków 2003.
- Lijewski T., Mikułowski B., Wyrzykowski J.: Geografia Turystyki Polski. PWE, Warszawa 2002.
- Szymczak M.: Słownik Języka Polskiego. PWN, Warszawa 1979.
- Wanagos M.: Uwarunkowania i kierunki rozwoju turystyki w województwie pomorskim. Urząd Marszałkowski Województwa Pomorskiego, Gdańsk 2004.

Streszczenie

Artykuł poświęcono próbie dokonania oceny potencjału turystycznego szlaku Polskich Zamków Gotyckich w województwie pomorskim. Zasygnalizowano w nim także koncepcję działań rozwojowych, mających na celu lepsze dostosowanie Szlaku do obsługi przyjezdnych, a tym samym wzrost jego znajomości oraz wykreowanie go do rangi konkurencyjnego produktu turystycznego. Część empiryczną poprzedzono krótkim wstępem z zakresu teorii pomiaru potencjału turystycznego.

Summary

This article is dedicated to the measure try of touristic potential of Polish Gothic Castles route in the pomorskie province. Also, as an addition, the idea of basic development solutions, leading to the route's tourist service improvement, better recognition and competition, was given. Analytic part is extended by short theoretical introduction about methods of tourist potential measure.

Bogusław Sawicki, Sylwia Golian
Katedra Turystyki i Rekreacji
Uniwersytet Przyrodniczy w Lublinie

Potencjał turystyczny gmin położonych w południowej części powiatu łukowskiego

Tourist potential of the communes are situated in the south part of Łuków district

Wstęp

W wyniku przemian, jakie dokonały się w Polsce w ciągu ostatniego dwudziestolecia doszło do olbrzymich zmian w funkcjonowaniu gospodarki. Niestety nie na wszystkich płaszczyznach były one pozytywne. Szczególnie silnie ucierpiały na tym obszary wiejskie. Obecnie borykają się z problemami wzrastającego bezrobocia, brakiem nowych miejsc pracy i migracją ludzi młodych do miast w celu poprawy warunków życia. Jediną szansą dla tych obszarów jest zmiana ich oblicza, co oznacza unowocześnienie rolnictwa i znalezienie dodatkowych źródeł dochodów.

Tendencje, jakie obserwuje się od wielu lat w Europie i od niedawna w Polsce wskazują, że alternatywą dla obszarów wiejskich może stać się rozwój turystyki. Spędzanie czasu wolnego w zagrodzie wiejskiej coraz częściej wygrywa z turystyką masową i zyskuje na popularności.

Z kolei wzrastający popyt na usługi turystyczne wymusza poszukiwanie nowych obszarów recepcji turystycznej w celu dekoncentracji turystyki masowej.

Cel i metody badań

Celem przeprowadzonych badań była ocena stopnia atrakcyjności gmin Adamów, Krzywda i Serokomla, a także określenie możliwości rozwoju turystyki na ich obszarze.

Badania przeprowadzono w 2008 roku, wykorzystując dwie metody pomiaru potencjału turystycznego tj. *metodę wielowymiarowej analizy porównawczej*¹ i *zmodyfikowaną metodę bonitacyjną Warszzyńskiej*². Metody te

¹ G. Gołembski: Metody stymulowania rozwoju turystyki w ujęciu przestrzennym. Akademia Ekonomiczna w Poznaniu, Poznań 2002, s. 25 - 31.

² J. Warszzyńska: Waloryzacja miejscowości z punktu widzenia atrakcyjności turystycznej. Zeszyty Naukowe UJ, Prace Geograficzne, z. 27, Kraków 1971, s. 103 - 112.

znacznie różnią się między sobą. Pierwsza pozwala na porównanie stopnia atrakcyjności jednej gminy względem drugiej, a wynikiem końcowym jest *ogólny miernik atrakcyjności gminy*. Bada się w niej atrakcyjność turystyczną i atrakcyjność inwestycyjną gmin. Należy jednak pamiętać, że otrzymane mierniki nie mogą być postrzegane jako bezwzględne wskaźniki atrakcyjności gminy. Dają jedynie obraz porównawczy pomiędzy gminami poddanymi analizie. Po przeprowadzeniu waloryzacji gmin drugą metodą otrzymano *współczynniki atrakcyjności*, które są wskaźnikami atrakcyjności gminy i pozwalają zaliczyć ją do odpowiedniej klasy atrakcyjności turystycznej.

Charakterystyka obszaru badań

Gminy Krzywda, Adamów i Serokomla należą do struktur administracyjnych powiatu łukowskiego, położonego w północno-zachodniej części województwa lubelskiego. Zajmują obszar 337 km² (24 % powierzchni powiatu łukowskiego), w tym gmina Krzywda – 161 km², Adamów – 99 km², Serokomla – 77 km^{2,3}.

W podziale fizycznogeo-graficznym Polski według Kondrackiego⁴ obszar ten należy do pasa Nizin Środkowopolskich. Leży na Nizinie Południowopodlaskiej, w zasięgu Wysoczyzny Żelechowskiej i Równiny Łukowskiej.

Według regionalizacji turystycznej Polski według Kruczka⁵ gminy zaliczane są do regionu Polesia Zachodniego, należącego do makroregionu Małopolski.

Gmina Krzywda wyróżnia się spośród trzech omawianych gmin najbardziej urozmaiconą rzeźbą. Deniwelacje terenu dochodzą w niej do 34 m. Rzeźba terenu w dwóch pozostałych gminach jest mniej zróżnicowana, a monotony krajobraz uatrakcyjnają doliny rzek, lasy i zarośla śródpolne.

TABELA 1. Powierzchnie stawów w analizowanych gminach (2007 r.)

Położenie		Powierzchnia stawów (ha)
Gmina Adamów	Adamów	23,16
	Sobiska	1,70
	Konorzatka	1,21
Gmina Krzywda	Krzywda	8,80
	Radoryż Smolany	126,60
	Wola Okrzejska	10,48
Gmina Serokomla	Bielany	16,17
	Charlejów	35,00
	Serokomla	0,83

Źródło: www.starostwolukow.pl

³ www.stat.gov.pl.

⁴ J. Kondracki: Geografia regionalna Polski. PWN, Warszawa 1998, s. 35.

⁵ Z. Kruczek: Polska geografia atrakcji turystycznych. Proksenia, Kraków 2002, s. 171.

Najdłuższą sieć rzeczną posiada gmina Krzywda, prawie 40 km. Sieć rzeczna gmin Adamów i Serokomla jest krótsza⁶. Według klasyfikacji czystości wód, wody Małej Bystrzycy należą do III klasy, a wody Wilgi nie odpowiadają normom. Na pozostałych rzekach (Grabówka, Czarna, Okrzejka, Struga Cisownik) nie przeprowadza się badań⁷.

Zjawiska wodne na analizowanym obszarze uzupełniają zbiorniki naturalne i sztuczne. Największe kompleksy stawów rybnych powstały w Radoryżu Smolanym i Adamowie (tabela 1).

W badanych gminach występują słabe gleby, głównie bielcowe, wytworzone z piasków i glin. Dominują trzy kompleksy przydatności rolniczej gleb tj. żytni bardzo dobry, żytni dobry i żytni słaby. Wśród gruntów ornych przeważają gleby średniej jakości i słabe (IV i V klasa bonitacyjna). Brak jest gleb klasy I i II⁸.

Najcenniejszymi skupiskami roślinności są tu kompleksy leśne. Najwyższą lesistość ma gmina Adamów (31 %). W gminie Krzywda i Serokomla lasy i grunty leśne zajmują mniejszą powierzchnię (tabela 2). Dominuje w nich sosna i olsza oraz brzoza, rzadziej występuje dąb i jesion.

Gminy Adamów, Krzywda i Serokomla to gminy wiejskie o stosunkowo niewielkim zaludnieniu, odpowiednio: gmina Adamów – 58 osób/km², gmina Krzywda - 65 osób/km², gmina Serokomla 55 osób/km².

Gminę Krzywda zamieszkuje 10522 osób. W pozostałych gminach zaludnienie jest prawie dwukrotnie mniejsze. Łącznie analizowany obszar zamieszkuje 20552 osób, co stanowi ponad 18% ludności powiatu i niespełna 1 % populacji województwa⁹.

W krajobrazie analizowanych gmin dominują użytki rolne. Największą powierzchnię (80,6%) zajmują w gminie Serokomla, a najmniejszą (62,9%) w gminie Adamów. Na obszarze gminy Krzywda stanowią ponad 70% jej obszaru. Wśród użytków rolnych w gminie Adamów duży udział mają sady (3%), zajmują pod tym względem pierwsze miejsce w powiecie łukowskim (tabela 2).

⁶ K. Gontarek: Mapa topograficzna 1:50 000, arkusz Kock. Główny Geodeta Kraju, Warszawa 2002.

⁷ Z. Michalczyk, T. Wilgat: Stosunki wodne Lubelszczyzny. UMCS, Lublin 1998, s. 85 - 99.

⁸ Dane uzyskane w Urzędach Gmin w Adamowie, Krzywdzie i Serokomli.

⁹ www.stat.gov.pl.

TABELA 2. Użytkowanie gruntów w analizowanych gminach (2007 r.)

Gmina		Adamów		Krzywda		Serokomla	
		ha	%	ha	%	ha	%
Użytki rolne	grunty orne	5013	50,7	9105	56,5	5592	72,4
	łąki	587	5,9	1854	11,5	342	4,4
	pastwiska	302	3,1	347	2,2	206	2,7
	sady	316	3,2	27	0,2	88	1,1
Lasy i grunty leśne		3068	31,0	3413	21,2	1063	13,8
Pozostałe grunty i nieużytki		603	6,1	1359	8,4	432	5,6

Źródło: www.stat.gov.pl

Poziom kultury rolnej jest tu niski, a warunki do rozwoju produkcji rolnej mało dogodne. Przeważają mało żyzne gleby, głównie biellicowe. Rolnictwo charakteryzuje niski stopień mechanizacji i duże rozdrobnienie gospodarstw (ok. 5 ha). W uprawach przeważają zboża (żyto, owies, pszenżyto) i ziemniaki, a także owoce (maliny i truskawki).

Pomimo niesprzyjających warunków rozwoju rolnictwa jest ono często podstawowym źródłem dochodu. Poza rolnictwem mieszkańcy znajdują zatrudnienie w zakładach zlokalizowanych na obszarze gmin a także poza nimi. Głównym ośrodkiem miejskim w regionie jest Łuków, który w ostatnich latach boryka się także z problemem dużego bezrobocia i upadającymi zakładami przemysłowymi. Na obszarze gmin działają dwa zakłady przetwórstwa warzyw i owoców z chłodniami do ich przechowywania - Adamów, Bronisławów (gm. Serokomla), dwa zakłady odzieżowe „Wadima” (Adamów, Krzywda), Huta Szkła Gospodarczego „Dąbrowa” (gm. Krzywda), a także piekarnie, masarnie, hurtownie i itp. Ważną rolę w zatrudnieniu odgrywają małe firmy prywatne i szkoły.

Wyniki badań

Analizowane gminy tworzą zwarty obszar o podobnych uwarunkowaniach geograficznych, społeczno-ekonomicznych i historycznych. Przeprowadzona analiza wykazała jednak znaczne zróżnicowanie ich pod względem atrakcyjności i możliwości rozwoju turystyki.

W świetle zestawionych danych, inwentaryzacji terenowej oraz otrzymanych wskaźników najatrakcyjniejsza turystycznie jest gmina Adamów, współczynnik atrakcyjności wyniósł w niej – 0,395, a ogólny miernik atrakcyjności – 0,744. Wskaźniki dla gminy Krzywda przyjmują wartości niższe o około 10% niż w gminie Adamów (tabela 3). Według przyjętej klasyfikacji obie gminy są obszarem o *średniej atrakcyjności turystycznej*, natomiast gmina Serokomla, w której wskaźniki przyjęły najmniejsze wartości jest obszarem o *małej atrakcyjności turystycznej* (tabela 3).

TABELA 3. Wielkości otrzymanych współczynników i mierników atrakcyjności turystycznej analizowanych gmin

Gmina	Wielowymiarowa analiza porównawcza (miernik atrakcyjności turystycznej)	Metoda bonitacyjna (współczynnik atrakcyjności)
Adamów	0,744	0,484
Krzywda	0,653	0,375
Serokomla	0,481	0,188

Źródło: badania własne

W analizowanych gminach walorem przyrodniczym o największym znaczeniu są kompleksy leśne. W gminie Adamów zajmują one ponad 30% powierzchni; stopień zalesienia tej gminy przekracza zarówno średnią dla powiatu łukowskiego (około 21%) jak i dla województwa lubelskiego (około 22,5%).

Najgęstsza sieć rzeczna ma gmina Krzywda – 0,22 km/km². W gminach Adamów i Serokomla wskaźniki te są niższe i wynoszą odpowiednio: 0,18 km/km² i 0,17 km/km². Rzeki badanego obszaru są mało atrakcyjne turystycznie. Przeważnie nie prowadzi się na nich monitoringu czystości. Rzeki i ich doliny przecinają równoleżnikowo monotony, równinny krajobraz gmin. Zwiększając przez to jego walory estetyczne.

Ważnym elementem podnoszącym atrakcyjność analizowanych gmin są stawy. Największą powierzchnię zajmują w gminie Krzywda (0,9%) i Serokomla (0,7%). Najmniejszą wartość przyjmuje ten wskaźnik w gminie Adamów (0,3%). Szczególne walory przyrodnicze wykazują duże kompleksy stawów w Krzywdzie, Charlejewie (gmina Serokomla) i Adamowie. Władze gmin zabiegają o objęcie ochroną tych terenów, w celu zachowania w stanie nienaruszonym roślinności szuwarowej oraz miejsc gniazdowania i stanowisk lęgowych ptaków wodnych (m. in. łabędź niemy, perkoz rdzawoszyi, głowienka, czernica, łyska).

W ocenie walorów krajoznawczych o charakterze przyrodniczym uwzględniono cztery cechy: występowanie pomników przyrody, parków zabytkowych, punktów widokowych i szlaków turystycznych (tabela 4).

TABELA 4. Walory krajoznawczo-przyrodnicze w analizowanych gminach (2008 r.)

Gmina	Pomniki przyrody (liczba/10 km ²)	Parki zabytkowe (liczba/10 km ²)	Punkty widokowe (liczba/10 km ²)	Szlaki turystyczne (km/100 km ²)
Adamów	0,50	0,10	0,00	30,03
Krzywda	0,87	0,43	0,06	14,47
Serokomla	0,00	0,13	0,00	9,07

Źródło: badania własne

Parki zabytkowe występujące na badanym obszarze pochodzą z XIX w., powstawały przy reprezentacyjnych dworach¹⁰. Obecnie ich atrakcyjność wynika z bogactwa okazów przyrodniczych. Zabytkowe parki najliczniej (6) występują w gminie Krzywda. Na obszarze pozostałych gmin odnotowano po jednym takim obiekcie, a ich stan jest znacznie gorszy od pozostałych. W parkach rosną drzewa uznane za pomniki przyrody. Są to pojedyncze okazy lub grupy drzew. Za pomniki przyrody uznano także głązy narzutowe znajdujące się w Krzywdzie i Budziskach (gmina Adamów). Najwięcej pomników przyrody znajduje się w gminie Krzywda (14)¹¹.

Punkty widokowe umożliwiają obserwację otaczającego krajobrazu, jego najatrakcyjniejszych i charakterystycznych form. Na analizowanym obszarze można mówić tylko o jednym takim obiekcie. Jest nim Kopiec Sienkiewicza w Okrzei o wysokości względnej 15 m. Roztacza się z niego panorama na okoliczne wsie, pola uprawne i lasy.

W przypadku szlaków turystycznych w badaniu uwzględniono te wytyczone przez PTTK¹², a także ścieżki rowerowe wyznaczone przez władze gmin. Najgęstsza sieć szlaków turystycznych ma gmina Adamów (30 km/km²). Najważniejszymi szlakami są tam przecinający ją południkowo niebieski szlak im. Henryka Sienkiewicza i biegnący przez jej południowy kraniec zielony szlak im. Gen. Kleeberga. W gminie Krzywda wskaźnik gęstości szlaków ma wartość 14,5 km/km², a w gminie Serokomla tylko 9 km/km².

Spśród walorów krajoznawczo-antropogenicznych stanowiących ważny element w motywacjach podróży na badanym obszarze występują: zabytki, muzea, miejsca martyrologii, a także jedno miejsce pielgrzymkowe (tabela 5).

TABELA 5. Walory krajoznawczo-antropogeniczne w analizowanych gminach (2008 r.)

Gmina	Ważniejsze zabytki (liczba/10 km ²)	Muzea (liczba/10 km ²)	Imprezy (liczba imprez/365 dni × 100)	Miejsca martyrologii (liczba/10 km ²)	Miejsca pielgrzymkowe (liczba/100 km ²)
Adamów	0,40	0,10	0,55	0,70	1,01
Krzywda	0,25	0,06	0,27	0,12	0,00
Serokomla	0,00	0,00	0,00	0,28	0,00

Źródło: badania własne

Do najciekawszych obiektów antropogenicznych gminy Adamów należą Sanktuarium Maryjne w Woli Gułowskiej, zabytkowe kościoły w Woli Gułowskiej

¹⁰ D. Fijałkowski, M. Ksenia: Parki Wiejskie Lubelszczyzny – stan, ochrona i rewaloryzacja biocenotyczna. PWN, Warszawa 1982, s. 71 - 75.

¹¹ P. Fijałkowski: Ochrona przyrody i środowiska naturalnego w środkowowschodniej Polsce. UMCS, Lublin 1996, s. 34 - 38.

¹² Dane uzyskane w Lubelskim Oddziale PTTK.

i Adamowie¹³, Muzeum Czynu Bojowego Kleeberczyków w Woli Gułowskiej, a także licznie występujące tam miejsca martyrologii związane z walkami we wrześniu 1939 roku. Imprezy przyciągające największą liczbę turystów to dożynki diecezjalne i obchody rocznicowe Ostatniej Bitwy Wojny Obronnej 1939 roku. Pozostałe obiekty takie, jak Galeria Rzeźby Ludowej, Izba Tradycji i Twórczości Regionalnej, a także mniej interesujące obiekty zabytkowe mają znaczenie głównie lokalne.

W gminie Krzywda na uwagę zasługuje Muzeum Henryka Sienkiewicza w Woli Okrzejskiej odwiedzane rocznie przez ponad 11 tys. turystów, a także licznie występujące tu zabytkowe dworki z założeniami dworsko-parkowymi. W muzeum organizowane są w okresie wiosenno-letnim sesje poświęcone twórczości pisarza. Wskaźniki występowania walorów krajoznawczych są w tej gminie niższe niż w gminie Adamów (tabela 5). Jedynymi walorami antropogenicznymi gminy Serokomla są miejsca martyrologii w Józefowie i Serokomli.

Na podniesienie atrakcyjności gmin Adamów i Krzywda wpływają występujące tam elementy folklorystyczne. Najciekawsze z nich to Izba Regionalna i Galeria Rzeźby Ludowej w Woli Gułowskiej, przy której działa także Stowarzyszenie Twórców Ludowych. W gminach działają trzy Zespoły Śpiewaków Ludowych (Adamów, Krzywda i Huta Dąbrowa).

Infrastruktura turystyczna analizowanych gmin jest bardzo skromna. W jej ocenie uwzględniono cztery wskaźniki: liczba miejsc noclegowych, punktów gastronomicznych, obiektów sportowych i bibliotek publicznych. Według zebranych danych, gminy dysponują liczbą 92 miejsc noclegowych w siedmiu obiektach noclegowych, z czego aż 76% miejsc w schroniskach młodzieżowych, działających przy szkołach. Pozostałe znajdują się w gospodarstwach agroturystycznych. Najwyższy wskaźnik liczby miejsc noclegowych przypadających na 10 km² ma gmina Adamów (5,3), a najniższy gmina Serokomla (1,3). W gminie Krzywda przyjmuje on natomiast wartość 1,9.

Nie lepiej od bazy noclegowej wygląda sytuacja pod względem liczby punktów gastronomicznych. Na badanym terenie usługi żywieniowe świadczone są w 14 obiektach.

Warunkiem koniecznym dla rozwoju turystyki na określonym obszarze jest dobra dostępność komunikacyjna. Aby określić łatwość dotarcia do analizowanych gmin wykorzystano pięć wskaźników charakteryzujących sieć drogową i sieć kolejową.

W świetle otrzymanych wielkości (tabela 6) można stwierdzić, że dostępność komunikacyjna, mierzona gęstością dróg wojewódzkich, powiatowych i gminnych, a także gęstością stacji i połączeń kolejowych, analizowanych gmin jest dość dobra.

¹³ Inwentaryzacja Obiektów Zabytkowych. Wojewódzki oddział Służby Ochrony Zabytków w Lublinie, Delegatura w Białej Podlaskiej.

TABELA 6. Wskaźniki dostępności komunikacyjnej analizowanych gmin (2007 r.)

Gmina	Drogi wojewódzkie (km/100 km ²)	Drogi powiatowe (km/100 km ²)	Drogi gminne (km/100 km ²)	Stacje kolejowe (liczba/100 km ²)	Połączenia kolejowe (liczba/dobę)
Adamów	0,00	67,74	68,81	1,01	10,00
Krzywda	0,00	45,96	63,31	1,24	10,00
Serokomla	11,00	29,79	46,63	0,00	0,00

Źródło: badania własne

Dotarcie na analizowany obszar nie stwarza większych problemów. Z odległych części Polski można dostać się koleją lub środkami komunikacji autobusowej do Łukowa, który posiada rozbudowaną sieć połączeń komunikacyjnych z wszystkimi miejscowościami analizowanego obszaru.

Atrakcyjność inwestycyjna danego regionu polega na ewentualnej obniżce kosztów przyszłej inwestycji i kosztów eksploatacyjnych. Znajomość stanu cywilizacyjnego (infrastruktury usługowej), infrastruktury technicznej, stosunków ludnościowych i finansów gmin umożliwiają potencjalnemu turyście podjęcie decyzji inwestycyjnych, a także decyzji o przyjeździe. Istniejące punkty usługowe powstają głównie z myślą o mieszkańcach stałych. Rzeczą konieczną jest jednak, aby posiadały rezerwy dla turystów. Poziom infrastruktury usługowej w każdej z analizowanych gmin jest podobny i pozwala zaspokoić wszystkie podstawowe potrzeby.

Warunki najbardziej sprzyjające przyszłym inwestycjom turystycznym posiada gmina Adamów. Miernik atrakcyjności inwestycyjnej jest tam na poziomie 0,851, w pozostałych gminach są one odpowiednio niższe (0,747 – gmina Krzywda, 0,686 – gmina Serokomla).

Pod względem zagospodarowania usługowego na pierwszym miejscu plasuje się gmina Adamów. W gminie Krzywda i Serokomla mierniki mają zbliżone wartości. Z analizy wielkości wskaźników charakteryzujących ten dział wynika, że sieć handlowa jest stosunkowo dobrze rozwinięta (tabela 6).

TABELA 6. Stan infrastruktury usługowej w analizowanych gminach (2008 r.)

Gmina	Stacje benzynowe	Stacje serwisowe	Sklepy	Apteki	Banki	Punkty pocztowe	Ośrodki zdrowia	Lekarze dentyści
	liczba/100 km ²		liczba/1000 mieszk.					
Adamów	2,00	3,03	7,53	0,17	0,34	0,34	0,34	0,51
Krzywda	2,50	1,86	8,10	0,28	0,10	0,19	0,28	0,28
Serokomla	1,30	2,59	7,36	0,24	0,24	0,24	0,24	0,47

Źródło: badania własne

Ciągle powstają też nowe punkty usługowe. Stan ten pozwala zaspokoić potrzeby mieszkańców, a jednocześnie posiada jeszcze rezerwy, które mogą zostać wykorzystane przez potencjalnych turystów. Jedynymi istniejącymi utrudnieniami w korzystaniu z nich jest lokalizacja w większości w największych miejscowościach, przez co dostęp do nich może sprawiać trudności osobom niezmotoryzowanym mieszkającym w mniejszych wioskach.

TABELA 7. Stan infrastruktury technicznej w analizowanych gminach (2008 r.)

Gmina	Sieć wodociągowa		Sieć kanalizacyjna		Podłączenia sieci gazowej szt./1000 mieszk.
	km/1000 mieszk.	km/10 km ²	km/1000 mieszk.	km/10 km ²	
Adamów	10,26	6,06	2,33	1,38	0,00
Krzywda	13,86	9,03	0,46	0,30	48,16
Serokomla	18,19	9,92	0,00	0,00	0,00

Źródło: badania własne

Kolejnym elementem brany pod uwagę w ocenie atrakcyjności inwestycyjnej gmin jest infrastruktura techniczna, na którą składają się: długość sieci kanalizacyjnej i wodociągowej, oraz liczba połączeń sieci gazowej. Stan infrastruktury technicznej w analizowanych gminach jest zróżnicowany (tabela 7).

Badany region jest względnie jednolity, jeśli chodzi o gęstość zaludnienia. Waha się od 54 do 65 osób na km² i we wszystkich gminach jest niższy od średniej dla powiatu łukowskiego (79 osób/km²) i województwa lubelskiego (87 osób/km²)¹⁴. Wielkość bezrobocia w gminach jest podobna ok. 13%. Wartość ta nie oddaje jednak w pełni istniejącej sytuacji. Podobnie, jak w przypadku wielu gmin na obszarze całej Polski mamy tu do czynienia z bezrobociem ukrytym. Rozwój usług turystycznych ma więc ogromne znaczenie dla ludności i jest obiecujący dla przyszłych inwestorów.

TABELA 8. Stosunki ludnościowe w analizowanych gminach (2007 r.)

Gmina	Udział pracujących w przemyśle	Udział pracujących w rolnictwie	Udział pracujących w usługach	Udział bezrobotnych w ludności w wieku produkcyjnym	Gęstość zaludnienia
	%				liczba osób/km ²
Adamów	18,22	0,89	80,89	13,36	59,05
Krzywda	62,95	0,16	38,88	12,64	65,16
Serokomla	14,92	0,75	84,33	13,12	54,55

Źródło: badania własne

¹⁴ www.stat.gov.pl.

Największa liczba osób pracuje w sektorze usługowym. Wyjątek stanowi gmina Krzywda, w której działa dobrze prosperująca huta szkła. Przez to odsetek pracujących w przemyśle jest tam dużo wyższy niż w dwóch pozostałych gminach (tabela 8).

TABELA 9. Finanse analizowanych gmin (2007 r.)

Gmina	Dochody gmin ogółem	Udział inwestycji w wydatkach gmin	Udział dotacji i subwencji w dochodach ogółem
	PLN (mln)/1000 tys. mieszk.		
Adamów	1,76	12	75
Krzywda	1,56	0,7	75
Serokomla	1,40	0,7	77

Źródło: badania własne

Większość wydatków ponoszonych na rozwój infrastruktury technicznej i usługowej pokrywana jest z dochodów gminy oraz subwencji udzielanych przez państwo. Dlatego ważną rolę w jej rozwoju odgrywa wielkość dochodów gmin. Wartość subwencji otrzymanych od państwa jest wyrównana na całym obszarze w sensie względnym i wynosi od 75 do 77 % (tabela 9). Dochody gmin na 1000 osób są bardziej zróżnicowane. Największe ma gmina Adamów (1 755 202) i ona też największy procent tych dochodów przeznacza na inwestycje (12 %).

Sytuacja finansowa analizowanego obszaru jest, więc trudna. Dochody prawie w całości zostają przeznaczone na wydatki bieżące. W celu dalszej rozbudowy i poprawy infrastruktury konieczne jest korzystanie z zewnętrznej pomocy finansowej. Szansą dla regionu mogą być fundusze unijne przeznaczane na wyrównanie różnic pomiędzy regionami i zbudowanie infrastruktury niezbędnej do rozwoju ruchu turystycznego.

Podsumowanie

W wyniku zastosowania metody bonitacyjnej otrzymano współczynniki atrakcyjności gmin. Wykazały one, że gmina Adamów (0,395) i Krzywda (0,375) są obszarami o średniej atrakcyjności turystycznej, a gmina Serokomla (0,188) jest mało atrakcyjna. Podobną zależność wykazują wyniki wielowymiarowej analizy porównawczej, według których potencjał turystyczny gmin Adamów (0,744) i Krzywda (0,653) jest zdecydowanie większy niż gminy Serokomla (0,481).

Brak promocji regionu i słabe zagospodarowanie turystyczne sprawiają, że obecnie walory turystyczne pozostają w większości niewykorzystane, a obszar jest mało znany i rzadko odwiedzany przez turystów. W większości są to jednodniowi lub przejezdni odwiedzający. Największym zainteresowaniem wśród nich cieszy się Muzeum H. Sienkiewicza w Woli Okrzejskiej i Sanktuarium Maryjne w Woli Gułowskiej.

Występujące na analizowanym obszarze walory przyrodnicze i antropogeniczne w powiązaniu z czystym środowiskiem i dobrą dostępnością komunikacyjną stwarzają potencjalne warunki do rozwoju agroturystyki, a także wiejskiej turystyki krajoznawczej i kulturowej. Region nie jest na tyle atrakcyjny, aby mógł stać się obszarem turystycznym o randze krajowej. Może natomiast zyskać pozycję ośrodka turystycznego o znaczeniu lokalnym i regionalnym.

Literatura

- Fijałkowski P.: Ochrona przyrody i środowiska naturalnego w środkowowschodniej Polsce. UMCS, Lublin 1996.
- Fijałkowski D., Ksenia M.: Parki Wiejskie Lubelszczyzny – stan, ochrona i rewaloryzacja biocenotyczna. PWN, Warszawa 1982, s. 71-75.
- Gołębski G.: Metody stymulowania rozwoju turystyki w ujęciu przestrzennym. Akademia Ekonomiczna w Poznaniu, Poznań 2002.
- Gontarek K.: Mapa topograficzna 1:50 000, arkusz Kock. Główny Geodeta Kraju, Warszawa 2002.
- Kondracki J.: Geografia regionalna Polski. PWN, Warszawa 1998.
- Kruczek Z.: Polska geografia atrakcji turystycznych. Proksenia, Kraków 2002.
- Michalczyk Z., Wilgat T.: Stosunki wodne Lubelszczyzny. UMCS, Lublin 1998.
- Warszyńska J.: Waloryzacja miejscowości z punktu widzenia atrakcyjności turystycznej. Zeszyty Naukowe UJ, Prace Geograficzne, z. 27, Kraków 1971.

Streszczenie

Gminy Krzywda, Adamów i Serokomla, leżą w północnej części województwa lubelskiego na Nizinie Południowopodlaskiej. Jest to obszar, na którym dominuje produkcja rolnicza, a przemysł nie rozwinął się na dużą skalę. Zmieniająca się sytuacja gospodarcza zmusza mieszkańców i władze samorządowe do poszukiwania nowych miejsc pracy i źródeł dochodu. Jedną z dróg do poprawy tej sytuacji może być rozwój turystyki w tym regionie.

Celem przeprowadzonych badań jest ocena stopnia atrakcyjności gmin, a także określenie możliwości rozwoju turystyki na ich obszarze.

Prowadząc badania posłużono się dwiema metodami waloryzacyjnymi: metodą wielowymiarowej analizy porównawczej i zmodyfikowaną metodą bonitacyjną.

W świetle otrzymanych wskaźników gminy Adamów i Krzywda są obszarami o średniej atrakcyjności turystycznej natomiast gmina Serokomla jest mało atrakcyjna. Walory turystyczne tego obszaru i obecne zagospodarowanie nie są wystarczające, aby stał się on regionem turystycznym o randze krajowej. Może natomiast zyskać pozycję ośrodka turystycznego o znaczeniu lokalnym i regionalnym.

Summary

Krzywda, Adamów, and Serokomla communes are situated in the northern part of Lublin region on Południowopodlaska Lowland. It is the area where agricultural production dominates, while industry is not well developed. Changing economic situation forces the inhabitants and local officials to search for new workplaces and profits for inhabitants. The tourism development may be one of the ways to improve such situation.

The study aimed at evaluating the level of the communes attractiveness and estimating the opportunities for the tourism development on these areas.

Two valorization methods were used in the study: multi-dimensional comparative method and modified bonitation method.

The study revealed that Adamów and Krzywda communes are moderately attractive in a view of a tourism, while Serokomla commune is less attractive. The tourist values of that area and present management are insufficient to make it the tourist region on a broader scale. Instead, it may become a local and regional touristic center.

Agata Balińska

Katedra Ekonomiki Edukacji, Komunikowania i Doradztwa
Szkoła Główna Gospodarstwa Wiejskiego

Atrakcyjność turystyczna wybranych gmin wiejskich Podlasia w opinii turystów

Tourists' opinion on attractiveness of selected regions of the Podlasie Region

Wstęp

Atrakcyjność turystyczna jest zagadnieniem analizowanym zarówno przez specjalistów z zakresu nauk ekonomicznych, społecznych, jak i geograficznych. W gospodarce rynkowej, gdzie dominuje rynek nabywcy, postrzeganie jakiegoś produktu jako atrakcyjnego decyduje o jego przewadze konkurencyjnej. Dotyczy to również produktów turystycznych, bez względu na to jaki rodzaj produktu turystycznego mamy na myśli¹.

Przedmiotem rozważań w niniejszym referacie jest ocena, przez turystów, atrakcyjności turystycznej wybranych gmin województwa podlaskiego (produkt miejsce). Są to gminy przygraniczne charakteryzujące się rolniczo-leśnym zagospodarowaniem i bogatymi walorami turystycznymi, zarówno przyrodniczymi, jak i antropogenicznymi. Prezentacja wyników badań poprzedzona została analizą literatury z zakresu atrakcyjności turystycznej, co w ocenie autorki pozwoli na pełniejszą analizę przyjętego problemu.

Atrakcyjność turystyczna - analiza literatury

Zdaniem G. Gołębskiego atrakcyjność turystyczna jest wypadkową czterech podstawowych działań to jest²:

- walorów turystycznych;
- stanu środowiska naturalnego, jego czystości;
- rezultatów działań w zakresie ochrony środowiska naturalnego;
- dostępności komunikacyjnej.

¹ Produkty proste: rzecz, usługa, obiekt, wydarzenie; produkty złożone: impreza, szlak, miejsce. Szerzej na ten temat piszą J. Karczmarek, A. Stasiak, B. Włodarczyk: Produkt turystyczny albo jak organizować zwiedzanie świata. UŁ, Łódź, 2002, s. 51 - 57.

² G. Gołębski: Kompendium wiedzy o turystyce. PWN, Warszawa 2002, s. 330.

Z kolei klasyczna koncepcja zakłada, iż o atrakcyjności turystycznej danego kraju czy regionu decydują trzy elementy: walory turystyczne, zagospodarowanie turystyczne oraz dostępność komunikacyjna³.

Zdaniem autorki niniejszego referatu atrakcyjność turystyczna jest konsekwencją występowania, a często współistnienia następujących elementów, tj.:

- walorów naturalnych;
- walorów antropogenicznych (kultura materialna i niematerialna);
- stanu środowiska naturalnego i działań w zakresie jego ochrony;
- infrastruktury turystycznej i usług turystycznych;
- dostępności komunikacyjnej (w sensie przemieszczania się oraz komunikacji społecznej czyli przekazywania informacji);
- stosunku lokalnej społeczności do inwestorów z zewnątrz i turystów.

Atrakcyjność turystyczna związana jest z subiektywną oceną danego miejsca przez turystę. Jednym z dowodów na atrakcyjność danego kraju, regionu, miasta itd. jest więc liczba turystów przyjeżdżających do tego miejsca. W ten sposób atrakcyjność turystyczna mierzona jest przy użyciu wskaźników popytowych (ilościowych: np. liczba turystów, wartościowych np.: wielkość i struktura wydatku turystycznego).

Atrakcyjność turystyczna opisywana jest również przez czynniki podażowe. Przedstawiana jest wówczas jako funkcja stałych, względnie niezmiennych i zmiennych czynników objaśniających. Opisać ją można następującym wzorem⁴:

$$AT = f(WP, ZS, WK, DK, RS, CO, WZ, PP)$$

gdzie:

AT – atrakcyjność turystyczna (kraju, regionu),

WP – walory przyrodnicze naturalne (wszystkie elementy środowiska przyrodniczego o cechach korzystnych, ale również negatywne cechy środowiska przyrodniczego np. zanieczyszczenie wody i powietrza, sąsiedztwo zakładów przemysłowych, itp.);

ZS – zamieszkałe społeczeństwo (m.in. liczba i struktura społeczno - demograficzna zamieszkałej ludności, otwartość społeczeństwa, kultura bycia);

WK – walory kulturowe (materialne, np. zabytki, dzieła sztuki i niematerialne np. festiwale, obrzędy, zwyczaje);

DK- dostępność komunikacyjna (transport, łączność, sieć dróg i autostrad, lotniska, przystanie, porty, itd.);

³J. Karczmarek, A. Stasia, B. Włodarczyk: Produkt ... op. cit., s. 32.

⁴K. Karteczko, J. Grafowski, A. Wrzosek: Analiza przewag konkurencyjnych Polski na międzynarodowym rynku turystycznym. Instytut Koniunktur i Cen Handlu zagranicznego. Warszawa 2003, s. 31 - 34.

RS – rekreacja i sport (urządzenia i centra sportowo-rekreacyjne, lodowiska, pola golfowe, parki rozrywki, tory wyścigowe, stadiony, szlaki turystyczne, ścieżki rowerowe itp.);

CO – „czynniki polityczne, społeczne i gospodarcze otoczenie sektora turystycznego, warunki instytucjonalne i prawne, organizacje i zarządzanie, finansowanie rozwoju⁵”;

WZ – warunki zakupów (m.in. centra handlowe, bazary, targowiska);

PP – produktywność pracy sektora turystycznego (jest to syntetyczna miara jakości pracy, „produktywność pracy jest efektem głównie wydajności pracy lecz zarazem efektem oddziaływania czynników otoczenia sektora turystycznego, jak i innych czynników wewnątrzsektorowych; atrakcyjność turystyczna kraju destynacji turystycznej zależy także od efektywności i sprawności pracy sektora turystycznego; od wartości dodanej na jednostkę pracy, tj. na 1 zatrudnionego⁶”.

Model ten jest bardzo rozbudowany, jednak w praktyce nie wyczerpuje wszystkich składników podaży turystycznej mających wpływ na atrakcyjność danego miejsca. Wynika to przede wszystkim z faktu, iż podaż turystyczna jest kategorią zmienną. W przypadku turystyki wiejskiej należałoby uwzględnić również zmienne odnoszące się do rozwoju rolnictwa i obszarów wiejskich (np. produkcja roślinna, produkcja zwierzęca, typ zabudowy, produkty regionalne, itp.)

Z terminem atrakcyjności turystycznej wiąże się termin atrakcja turystyczna. R. Devidson twierdzi, iż atrakcją turystyczną może być „każdy walor (obiekt) przyrodniczy, dzieło rąk człowieka, urządzenie lub impreza, które przyciągają turystów w określone miejsce⁷”. W literaturze przedmiotu występuje kilka sposobów klasyfikacji atrakcji turystycznych. Jeden z nich prezentuje Z. Kruczek, dzieląc atrakcje turystyczne na cztery grupy⁸:

- naturalne atrakcje turystyczne;
- dzieła stworzone przez człowieka;
- miejsca zaprojektowane i zbudowane od podstaw jako atrakcje, np. parki rozrywki;
- imprezy kulturalne sportowe czy religijne.

Niezależnie od przyjętej definicji elementem wpływającym na atrakcyjność turystyczną są dobra (walory) turystyczne (same mogą stanowić atrakcję turystyczną). Definiowane są jako „dobro lub zespół dóbr danych przez naturą, historię lub działalność ludzką, na które występuje popyt turystyczny⁹”. Dzielą się one na dwie główne grupy, tj. dobra naturalne (elementy litosfery, atmosfery, hydrosfery, pokrywy glebowej, świata roślin i zwierząt) i antropogeniczne (historyczne i współczesne, kultura ożywiona i nieożywiona).

⁵ K. Karteczko, J. Grafowski, A. Wrzosek: Analiza przewag... op. cit., s. 31 - 34.

⁶ Tamże, s. 31 - 34.

⁷ V. Middleton: Marketing w turystyce. PART, Warszawa 1996, s. 261.

⁸ Z. Kruczek: Geografia atrakcji turystycznych. Proksenia, Kraków 2000, s. 12 - 13.

⁹ W. W. Gaworecki: Turystyka. PWE, Warszawa 2000, s. 105

Biorąc pod uwagę pełnione funkcje walory dzielimy na: wypoczynkowe (służą regeneracji sił fizycznych i psychicznych), krajoznawcze (stanowią przedmiot zainteresowań poznawczych) i specjalistyczne (umożliwiają uprawianie różnych form turystyki aktywnej i specjalistycznej).

Tak scharakteryzowane walory turystyczne mogą być poddawane ocenie. G. Gołębski proponuje 10 kryteriów oceny odnosząc je do obszaru gminy (można je odnieść też do innego obszaru administracyjnego), to jest¹⁰:

- udział powierzchni lasów w ha w powierzchni gminy;
- udział powierzchni łąk i pastwisk w powierzchni gminy;
- udział pozostałych gruntów i nieużytków w powierzchni gminy;
- rzeki w gminie według klas czystości;
- jeziora w gminie według klas czystości;
- ważniejsze zabytki;
- muzea;
- stosunek powierzchni chronionego krajobrazu do powierzchni gminy;
- liczba targów, wystaw i imprez odbywających się na terenie gminy i ich natężenie w ciągu roku;
- długość szlaków turystycznych (pieszych, rowerowych i wodnych) na 100 km² gminy.

Kwestią dyskusyjną jest jednak określenie jednolitych, obiektywnych mierników, które będą odpowiadały subiektywnym odczuciom turystów.

Cel, problematyka i obszar badań¹¹

Zaprezentowane w niniejszym referacie badania zostały przeprowadzone na terenie trzech gmin województwa podlaskiego: Płaska (powiat augustowski), Giby (powiat sejneński) i Szypliszki (powiat suwalski). Są to gminy przygraniczne, przy czym gmina Płaska graniczy z Białorusią, a Giby i Szypliszki z Litwą.

Celem badań było między innymi uzyskanie informacji na temat oceny atrakcyjności turystycznej badanego obszaru oraz wskazanie pożądanych kierunków zmian w celu jej poprawy.

Problemy badawcze sformułowano w następujący sposób:

1. Kim są turyści uprawiający turystykę wiejską na terenie badanych gmin?
2. Jakie elementy wypoczynku oceniają najwyżej?
3. Jakie zmiany należałoby wprowadzić aby uatrakcyjnić wypoczynek na badanym obszarze?

¹⁰ G. Gołębski: Kompendium ... op. cit., s. 331.

¹¹ Zaprezentowane wyniki badań stanowią część projektu badawczego 2P06R09628 zrealizowanego na terenie wybranych gmin wiejskich wschodniego pogranicza Polski (łącznie badania przeprowadzono na terenie 14 gmin: 6 z woj. podlaskiego, 6 z woj. lubelskiego, 2 z woj. podkarpackiego).

Badania z wykorzystaniem techniki ankiety w oparciu o kwestionariusz przeprowadzono w 2006 roku. Badaniami w wymienianych gminach objęto łącznie 127 turystów.

TABELA 1. Liczba i udział respondentów w poszczególnych gminach

Lp	Gminy	Województwo	Liczba turystów
1	Szypliszki	podlaskie	37
2	Giby	podlaskie	57
3	Płaska	podlaskie	33
Razem			127

Źródło: badania własne

Wybrane gminy charakteryzują się niską gęstością zaludnienia (od 7 osób/km² w gminie Płaska, 9 osób/km² w gminie Giby, 26 osób/km² w gminie Szypliszki), wysoką lesistością (w gminie Płaska 84,5%, Giby 76,9%, najmniej w gminie Szypliszki 13,5%) i słabo rozwiniętą gospodarką. Cechą wspólną gmin są niewątpliwie bogate walory przyrodnicze w postaci: lasów (Puszcza Augustowska w gminie Giby i Płaska, Wigierski Parka Narodowy w gminie Szypliszki) i rezerwatów przyrody (np. rezerwat Pomorze w gminie Giby, gdzie ochroną objęty jest najstarszy w Puszczy Augustowskiej drzewostan); licznych jezior i cieków wodnych w tym Czarna Hańcza; bogactwa flory i fauny; szlaków turystycznych (np. Podlaski Szlak Bociani).

Bogate są również walory antropogeniczne. Licznie występują zabytki architektury sakralnej i świeckiej, w tym pozostałości po Jaćwingach.

MAPA 1. Położenie administracyjne badanych gmin

Źródło: www.bryzg.pl

O wysokich walorach turystycznych badanych gmin świadczy również opracowana przez Instytut Turystyki baza danych „Gmina”.

TABELA 2. Wybrane dane opisujące atrakcyjność turystyczną badanych gmin

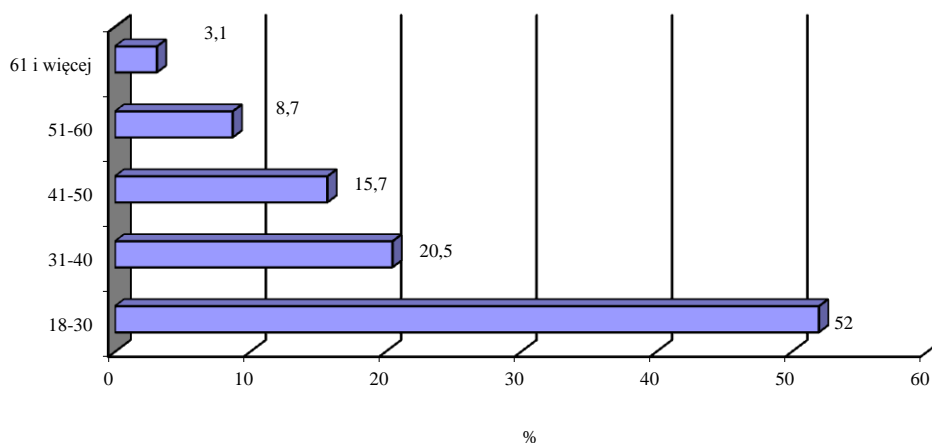
Gmina	Powierzchnia Ogółem w km ²	Walory (w km ²)				Dominujący rodzaj walorów	Atrakcyjność	
		ogółem	1 kategorii	2 kategorii	3 kategorii			4 kategorii
Płaska	372	160	20	30	60	50	jeziora, las	duża
Giby	323	320	20	20	120	160	jeziora, las	duża
Szypliszki	156	60	0	60	0	0	jeziora	duża

Źródło: opracowanie własne na podstawie www.itur.com.pl

Atrakcyjność turystyczna badanych gmin została oceniona wysoko. Dominujący rodzaj wypoczynku wskazany w bazie „Gmina” to, w przypadku gmin Płaska i Giby, leśny i wodny w pełnym wymiarze, a w gminie Szypliszki wodny w ograniczonym zakresie (bez żeglarstwa).

Atrakcyjność turystyczna badanych gmin w opinii respondentów

W badanej grupie przeważały kobiety, które stanowiły 55,1% ogółu badanych.

RYSUNEK 1. Wiek badanych (%)

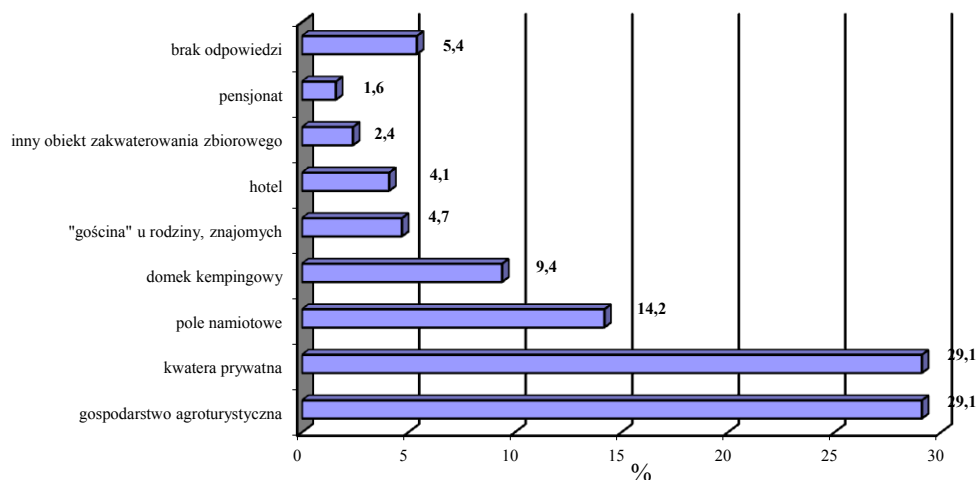
Źródło: badania własne

Ponad połowę badanych stanowiły osoby młode. Przeważały też osoby z wykształceniem wyższym (44,1% badanych), w dalszej kolejności plasowały się z wykształceniem średnim (28,3%), niepełnym wyższym (15,7% i są to osoby

studiujące w trybie stacjonarnym lub niestacjonarnym), zasadniczym (6,3%), podstawowym i niepełnym podstawowym (łącznie 3,2%). Badani reprezentowali głównie województwo mazowieckie (52%), podlaskie (14,2%), podkarpackie (6,3%). Pozostałe osoby pochodziły niemal ze wszystkich regionów naszego kraju, poza świętokrzyskim, z którego reprezentant nie trafił do badanej próby.

Większość badanych (65,4%) deklarowała posiadanie rodziny na wsi, ale tylko co trzeci (33,9% ogółu badanych) spędzał u niej urlop.

Większość respondentów wypoczywała na badanym terenie po raz kolejny (61,4%). Zainteresowanie badanym obszarem pochodziło głównie od rodziny i znajomych (50,4%). Dla co niemal piątego respondenta była to realizacja własnych potrzeb poznawczych, w tym dla 14,2% w zakresie kultury, a dla 11% w zakresie przyrody. W przypadku pozostałych było to poszukiwanie ciszy, spokoju, miejsc mało popularnych wśród turystów, przypadek czy wpływ informacji podanej w mediach.

RYSUNEK 2. Miejsce zakwaterowania wykorzystywane przez respondentów w trakcie wypoczynku w badanych gminach (%)

Źródło: badania własne

Zdecydowana większość badanych zatrzymała się w gospodarstwach agroturystycznych i kwaterach prywatnych (łącznie 58,2% respondentów). Z obiektów zakwaterowania zbiorowego skorzystał niespełna co piąty badany.

Respondenci proszeni byli o dokonanie oceny poszczególnych elementów produktu turystycznego, który „konsumowali” w trakcie badań.

TABELA 2. Ocena poszczególnych elementów wypoczynku

Wyszczególnienie	Średnia ocen
jakość środowiska naturalnego	3,6
bezpieczeństwo	3,5
stosunek kwaterodawców do turystów	3,5
estetyka regionu	3,4
estetyka obiektu i jego otoczenia	3,3
zakwaterowanie	3,3
stosunek innych mieszkańców do turystów	3,2
organizacja czasu wolnego	3,1
walory przyrodnicze	3,0
wyżywienie	3,0
możliwości dojazdu	2,9
zachowanie turystów	2,9
trasy turystyczne	2,8
walory kulturowe	2,7

Skala ocen: 5- ocena najwyższa, 0 – ocena najniższa

Źródło: badania własne

Turyści byli raczej krytyczni w ocenie poszczególnych elementów wypoczynku, żaden z elementów nie osiągnął średniej oceny na poziomie 4 lub więcej punktów. Najwyżej respondenci ocenili jakość środowiska przyrodniczego. Jednocześnie ponad 79,5% badanych wskazało na możliwość nieograniczonego korzystania z przyrody, a 72,4% z ciszy i spokoju. Relatywnie wysoko oceniono bezpieczeństwo. Jednocześnie ponad połowa badanych (55,1%) nie przywiązywała wagi do tego, iż jest to teren przygraniczny. Z kolei dla 40,9% granica jest atrakcją turystyczną, a wypoczynek na tym terenie umożliwia organizowanie wycieczek zagranicznych. Co piąty badany (22%) korzystał z takich wycieczek. Tylko dwóch badanych odczuwało niepokój związany z bliskością granicy.

Jednym z ważniejszych elementów wypoczynku są atrakcje w zakresie czasu wolnego. Respondenci organizację czasu wolnego ocenili stosunkowo nisko (tabela 2), co wynika z tego, iż w dużej mierze sami sobie ten czas musieli zagospodarować. Korzystali przy tym ze:

- zwiedzania zabytków architektury świeckiej i sakralnej (36,2%);
- wędkowania (34,6%);
- aktywnego wypoczynku, na przykład jazda konna (33,1%);
- poznania kultury wiejskiej (26,8%);
- grzybobrania (22,8%).

Stosunkowo nisko oceniona została możliwość dojazdu. Większość badanych wykorzystwała wiodący obecnie środek transportu, czyli samochód osobowy (79,5%). Zastrzeżenia budziła przede wszystkim jakość dróg dojazdowych. Samochód był również środkiem transportu najczęściej wykorzystywanym podczas przemieszczania się w obrębie obszaru recepcyjnego (44,9%). Co piąty badany wymieniał również rower, a co dziesiąty spaceruje piesze. Pozostali korzystali ze środków komunikacji publicznej.

Respondenci proszeni byli o wskazanie (pytania otwarte) tych elementów wypoczynku, które przypadły im szczególnie do gustu oraz tych, które należałoby zmienić. Elementem, którym szczególnie przypadł badanym do gustu była szeroko rozumiana przyroda i świeże powietrze (61,4%), co koresponduje z wcześniej prezentowanymi wynikami badań. W dalszej kolejności: cisza i spokój (22,8%), relacje z ludnością miejscową (15%), bliskość granicy i zabytki (po 4,7%). Pojedyncze osoby wymieniały: możliwość zabrania psa, produkty regionalne, kontakt ze zwierzętami gospodarskimi, ceny, estetykę obiektu. Większość badanych nie widziała potrzeby dokonywania zmian w ofercie wypoczynku. Pozostali jako propozycje zmian wymieniali: większą liczbę atrakcji czasu wolnego (wskazało tak 18,1% badanych), podniesienie standardu, a szczególnie warunków sanitarnych (11,8%), pełniejszą informację o bazie noclegowej (9,4%). Pojedyncze osoby wymieniały: zmniejszenie cen, rozbudowę bazy noclegowej, lepszą jakość dróg dojazdowych, funkcjonowanie klasycznego gospodarstwa rolnego.

Pomysł wypoczynku na badanym terenie respondenci ocenili na 3,6 punkta (w skali 0-5), a nieco niżej wypoczynku w badanym obiekcie (3,5 punktu).

Zaprezentowane pokrótce wyniki badań empirycznych pokazują, iż ocena atrakcyjności turystycznej badanego obszaru przez respondentów jest niższa, niż wskazywałyby na to walory turystyczne tak wysoko sklasyfikowane w bazie „Gmina”

Podsumowanie

Północne Podlasie to teren szczególnie atrakcyjny pod względem turystycznym. Wysoka lesistość, jeziora, rzeki, brak ośrodków przemysłowych, bogate walory kulturowe są znakomitym surowcem dla rozwoju turystyki. Zaprezentowane wyniki badań pokazują, iż turyści doceniają te walory, co więcej część z nich celowo wybrała ten teren dla kontaktu z przyrodą i czystego powietrza. Z drugiej strony turyści oczekują dobrze rozwiniętej infrastruktury i wysokiego poziomu usług.

Literatura

- Middleton V.: Marketing w turystyce. PART, Warszawa 1996.
Gaworecki W. W.: Turystyka. PWE, Warszawa 2000.
Gołembski G.: Kompendium wiedzy o turystyce. PWN, Warszawa 2002.
Karczmarek J., Stasia A., Włodarczyk B.: Produkt turystyczny albo jak organizować zwiedzanie świata. UŁ, Łódź, 2002.
Karteczko K., Grafowski J., Wrzosek A.: Analiza przewag konkurencyjnych Polski na międzynarodowym rynku turystycznym. Instytut Koniunktur i Cen Handlu zagranicznego. Warszawa 2003.
Kruczek Z.: Geografia atrakcji turystycznych. Proksenia, Kraków 2000.
www.itur.com.pl.

Streszczenie

W referacie podjęto próbę przedstawienia atrakcyjności turystycznej w kontekście analizy literatury. Zaprezentowano również wyniki badań empirycznych przeprowadzonych wśród turystów wypoczywających w trzech gminach położonych w północnej części województwa podlaskiego (Płaska, Giby, Szypliszki). Badaniami objęto grupę 127 turystów. Zaprezentowano wyniki badań dotyczące między innymi: ogólnej charakterystyki badanych, konsumowanych przez nich elementów produktu turystycznego, oceny poszczególnych elementów wypoczynku, propozycji zmian.

Summary

The paper presents the touristic attractiveness in the context of professional literature analysis as well as the results of empirical research carried out among 127 tourists spending their holiday in 3 regions of the northern part of the Podlasie Voivodship (Płaska, Giby, Szypliszki). The research results among others referred to: general tourist profile, elements of the touristic offer, assessment of the selected recreational activities and accommodation and suggestions for future modifications.

CZEŚĆ II

WALORY KULTUROWE WYBRANYCH REGIONÓW

Kazimierz Michałowski

Wyższa Szkoła Ekonomiczna w Białymstoku

Jolanta Ryś

Park Krajobrazowy Puszczy Knyszyńskiej

Walory etniczno-kulturowe regionu podlaskiego jako wyznacznik jego potencjału turystycznego

Ethnic and cultural values of the Podlaskie region as determinant of its touristic potential

Wstęp

Globalizacja wiąże się z internalizacją stosunków społecznych, kulturalnych i politycznych. Jest to proces wyraźny, dynamiczny oraz niejednorodny, który zmienia świat w globalną wioskę¹.

Globalny rozwój technik informatycznych spowodował, iż nawet niewielki region turystyczny może nie tylko promować, ale także dystrybuować i prowadzić sprzedaż swojej oferty na całym świecie.

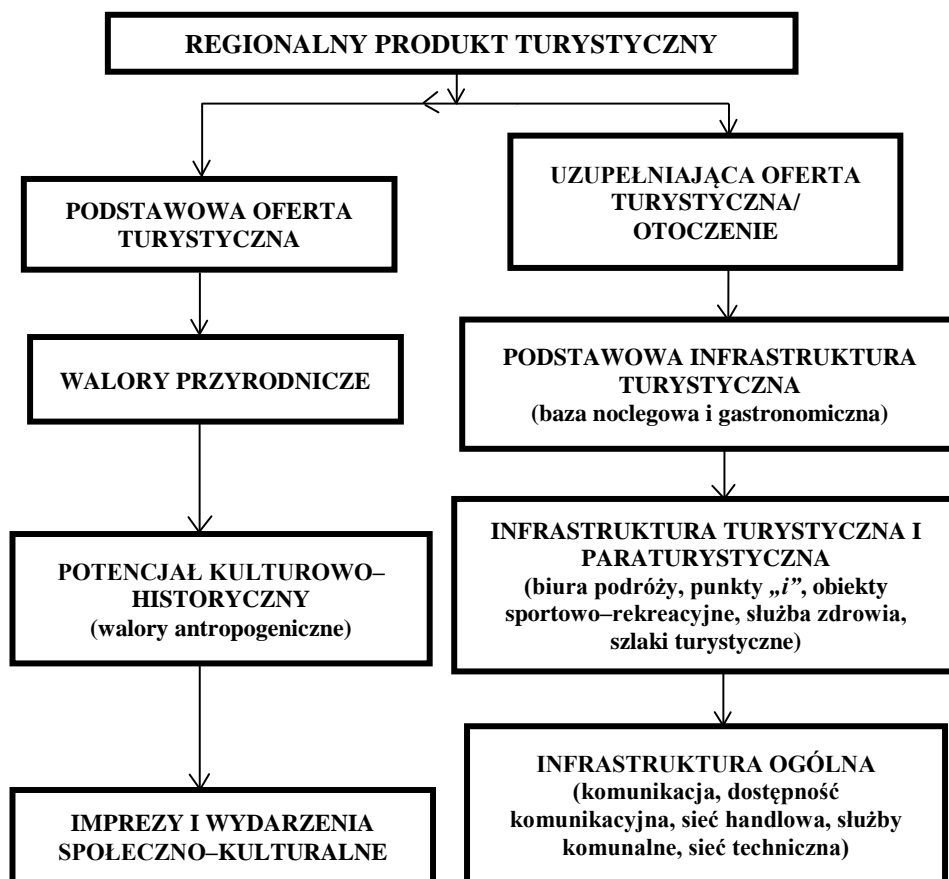
Na współczesnym rynku turystycznym nasila się konkurencja, nie tylko w odniesieniu do przedsiębiorstw, ale również między regionami i krajami. Także rejon o randze lokalnej może być współcześnie międzynarodowym podmiotem turystycznym (np. Białowieski Park Narodowy)².

Na regionalny produkt turystyczny składa się koszyk dóbr i usług turystycznych, wytwarzanych przez oferentów w danej destynacji, zaspokajający kompleksowo potrzeby klientów w miejscu pobytu.

Produkt wzbogacony, czyli otoczenie rdzenia i produktu rzeczywistego (infrastruktura turystyczna oraz paraturystyczna), tworzy wizerunek obszaru docelowego. Stanowi on znaczący instrument konkurencji. Schemat regionalnego produktu turystycznego przedstawia rysunek 1.

¹ W. W. Gaworecki: Turystyka. PWE, Warszawa 2003, s.150.

² K. Meethan: Tourism in Global Society. Palgrave, Hampshire - New York 2001, s. 53 cyt. za: P. Zmyślony: Przywództwo w regionach turystycznych: utopia czy konieczność? W: Turystyka w ujęciu globalnym i lokalnym. Red. naukowa G. Gołębski. Akademia Ekonomiczna w Poznaniu, Poznań 2004, s. 129.

RYSUNEK 1. Schemat regionalnego produktu turystycznego
Źródło: badania własne na podstawie województwa podlaskiego

Województwo podlaskie ma wiele atutów, by stać się regionem konkurencyjnym, który przy odpowiedniej promocji będzie przyciągać wielu krajowych i zagranicznych turystów³.

Wyszczególnionym w schemacie walorom przyrodniczym, które w województwie wyróżniają się między innymi naturalnością, różnorodnością biologiczną i krajoznawczą środowiska, dorównuje potencjał kulturowo-historyczny. Dotyczy on przede wszystkim imprez i wydarzeń, organizowanych przez społeczności lokalne. Odrębność kulturowa odnosi się zwłaszcza do poszczególnych grup mniejszościowych, w tym narodowych, etnicznych

³ H. Kiryluk, K. Michałowski, R. Ziółkowski: Uwarunkowania i kierunki rozwoju turystyki w województwie podlaskim. PB, Białystok 2002, s. 137.

i religijnych, stanowiąc jeden z najważniejszych atrybutów jakości regionalnego produktu turystycznego.

Mówiąc o potencjale turystycznym rejonu podlaskiego zostaną przedstawione w referacie najistotniejsze wartości antropogeniczne, decydujące o dużych możliwościach rozwoju omawianej ruchliwości przestrzennej, zwłaszcza na szeroko rozumianych obszarach wiejskich.

Najcenniejsze zabytki architektoniczno-muzealne

Wśród zabytków architektury najcenniejsze to: pałac Branickich w Białymstoku, klasztor Kamedułów w Wigrach, Ławra Supraska, zespół zabudowy skarpy w Drohiczyńce oraz Kanał Augustowski. W wielu ośrodkach miejskich województwa podlaskiego zachowały się interesujące zespoły urbanistyczne. Do unikatowych w skali kraju należy układ przestrzenny Tykocina, pochodzący z czasów „pomiarów włóczęj” (połowa XVI wieku). Tworzy go prostokątny rynek i zabytkowa drewniana zabudowa wokół niego, zespół kościelny, dzielnica żydowska z unikalną renesansową synagogą oraz pozostałości zamku (rekonstrukcja). Oryginalne układy architektoniczne można odnaleźć także w kilku innych, niewielkich historycznych miejscowościach, leżących na typowych obszarach wiejskich – Krynkach, Szczuczynie, Gródku, Supraślu, Choroszczy, Narwi, Radziłowie, Stawiskach, Wasilkowie. Dużą wartość kulturową reprezentują również zespoły klasycystycznej zabudowy centrum Łomży, Suwałk, Sejna, Siemiatycz i Bielska Podlaskiego.

W Podlaskiem usytuowane są, aczkolwiek nieliczne, zespoły dworskie i pałacowe. Do najbardziej wartościowych zaliczamy: letni pałacyk z założeniem parkowym w Choroszczy, kompleksy pałacowe w Strabli, Rudce, Ciechanowcu, Nowodworcach, Pawłowiczach i Dowspudzie. Ciekawe dwory zlokalizowane są w Bęckowie, Tarnowie, Turośni Kościelnej, Sztabinie i Szypliszkach. XIX-wieczne siedziby fabrykanckie zachowały się przede wszystkim w Supraślu (pałac Buchholtzów) oraz białostockich Dojlidach. Oryginalny element spuścizny kulturowej tworzą nieliczne już drewniane dwory, które odnajdziemy w: Dowiaciszkach, Górcie, Krasnogrudzie, Nettcie Folwark, Sidrze, Łosośnej Małej i Dołubowie.

Szczególnym przykładem obszaru o wyjątkowym charakterze środowiska antropogenicznego jest Puszcza Białowieska, znana głównie z walorów przyrodniczych. Stanowi ona jako całość wielki pomnik historii i kultury. Tu odbywały się łowy, najpierw książęce i królewskie, potem carskie, wreszcie polowania dygnitarzy oraz arystokracji z całej Europy w okresie międzywojennym i powojennym.

Do najczęściej odwiedzanych przez turystów placówek muzealnych należą: Muzeum Przyrodniczo-Leśne Białowieskiego Parku Narodowego w Białowieży, skanseny w Ciechanowcu i Nowogrodzie oraz Muzeum

Judaistyczne, zlokalizowane w tykocińskiej synagodze, a także Muzeum Ikon w Supraślu⁴.

Oryginalną atrakcją turystyczną jest również zabytkowe budownictwo obronne, reprezentowane przez twierdzę w Osowcu nad Biebrzą oraz w Piątnicy nad Narwią, wzniesione w I połowie XIX wieku. Ponadto licznie występują na terenie województwa średniowieczne obiekty obronne, zachowane do dzisiaj w formie grodzisk (jaćwieskie – w Szurpiłach, Sudawskim, Jeglińcu, Osinkach, Posejnelach, Rajgrodzie oraz inne – w Zamczysku, Wiźnie, Goniądzu, Starej Łomży, Tykocinie, Surażu, Święcku, Klukowiczach, Bielsku Podlaskim, Drohiczyne i Mielniku).

Do najbogatszych w kraju należy w Podlaskiem tradycyjne budownictwo wiejskie. Dotyczy to zwłaszcza Kurpiowszczyzny, jak również wschodniej części województwa, a więc rejonu puszczy Knyszyńskiej i Białowieskiej, doliny górnej Narwi i Świsłoczy oraz terenów przygranicznych. Przetrwowało tu około kilku tysięcy zabytkowych drewnianych budynków mieszkalnych i gospodarczych, niejednokrotnie misternie zdobionych⁵.

Istniejące tu wsie zazwyczaj posiadają układy ulicówek, wywodzące się jeszcze z czasów „pomiaru włóczęj” z XVI wieku. Poszczególne obiekty, tak mieszkalne, jak i gospodarcze, wykonane z miejscowych, naturalnych materiałów, urzekają często pięknymi elementami dekoracyjnymi. Budownictwo to reprezentuje jedyne w swoim rodzaju połączenie dobrze zachowanego krajobrazu kulturowego i przyrodniczego, co stwarza korzystne uwarunkowania do wzrostu znaczenia turystyki antropogenicznej oraz agroturystyki.

Grupy etniczno-kulturowe i zbiorowości regionalno-lokalne

Województwo podlaskie jest jedynym obszarem w Polsce, gdzie tak duży procent mieszkańców stanowią przedstawiciele narodowości innej niż polska i wyznających religię inną niż katolicka. Żyją tu obok Polaków, Białorusini, Ukraińcy, Rosjanie, Litwini, Tatarzy i Romowie, a dawniej żyli również Niemcy i Żydzi. Każda grupa narodowościowa, etniczna bądź religijna zachowuje swoją specyfikę kulturową, co przejawia się w odrębności wiary, w architekturze sakralnej i świeckiej oraz obrzędowości.

Zbiorowości regionalne i lokalno-kulturowe tworzą:

- mieszkańcy Białostocczyzny, Ziemi Łomżyńskiej i Kurpiowszczyzny oraz Suwalszczyzny;
- kultury pochodzenia (przynależności obyczajowo-historycznej):
chłopska, postszlachecka, małomiasteczkowa;

⁴ Praca zespołowa pod kierunkiem prof. B. Poskrobko: Strategia rozwoju turystyki województwa podlaskiego do 2010 roku. PB, Białystok 2001, s. 27.

⁵ Tamże, s. 30.

- zbiorowości miejskie i wiejskie o wyraźnie odrębnym poczuciu tożsamości;
- nowe kategorie kutrowe: migranci.
W regionie podlaskim można wyróżnić cztery odrębne strefy kulturowe:⁶
- obszar pomiędzy górnym i środkowym Bugiem a górną Narwią – silne skupiska etnosu białoruskiego i ukraińskiego, a po części polskiego;
- obszar pomiędzy rzekami górną Narwią i Supraślą – stosunkowo zwarta kultura o rdzeniu białoruskim;
- obszar pomiędzy Narwią a Biebrzą – rozproszenie elementu białoruskiego, polskiego i litewskiego;
- obszar na północ od linii Biebrzy – centra kultury litewskiej oraz skupiska ludności rdzennie polskiej.

Lokalizację głównych mniejszości w woj. podlaskim przedstawia tabela 1.

TABELA 1. Skupiska i ośrodki kulturalne społeczności mniejszościowych w województwie podlaskim.

Nazwa mniejszości	Ośrodki kulturalne
Polscy Białorusini	Białystok, Bielsk Podlaski, Hajnówka, Sokółka, Gródek, Siemiatycze, Michałowo, Orla
Polscy Ukraińcy	Bielsk Podlaski, Białystok, powiat hajnowski i siemiatycki
Polscy Litwini	Puńsk, Sejny, Wizajny, Giby
Polscy Tatarzy	Białystok, Sokółka, Bohoniki, Kruszyniany
Polscy Rosjanie	Białystok
Polscy Staroobrzędowcy	Wodziłki, Gabowe Grądy, Suwałki, Bór
Polscy Romowie	Białystok, Suwałki
Jaćwieskie legendy	Suwalszczyzna

Źródło: opracowanie własne

Interesującymi przykładami imprez, promujących zróżnicowanie etniczno-kulturowe społeczności lokalnych w województwie podlaskim mogą być:⁷

- przeglądy zespołów ludowych i festyny z udziałem gości zagranicznych (ze Świsłoczy, Prużan, Słonima, Kobrynia, Mińska, Grodna – Białoruś, z Równego, Kamieńca – Ukraina, z Wilna, Kowna – Litwa);
- festiwale (kultury białoruskiej w Dubiczach Cerkiewnych i w Gródku,

⁶ D. Frasunkiewicz: Jednostkowy i instytucjonalny wymiar wielokulturowości północno-wschodniego pogranicza Polski w kontekście integracji z Unią Europejską. W: Pogranicza i multikulturalizm w warunkach Unii Europejskiej. Tom II. Red. naukowa K. Krzysztofek, A. Sadowski. UB, Białystok 2004, s. 70.

⁷ Tamże, s. 71.

- kultury ukraińskiej w Czeremsze, kultury litewskiej – w Puńsku);
- występy zespołów folklorystycznych z krajów zza wschodniej granicy;
 - festyny połączone z prezentacją cykli obrzędowych, tak rodzinnych (np. wesela), jak i dorocznych (festyn „Na Iwana, na Kupału”);
 - festyny, jakich zadaniem jest podtrzymanie materialnej sztuki ludowej (np. ceramiki budowlanej w Lewkowie);
 - spotkania folkowe, których celem stanowi zainteresowanie młodzieży lokalną muzyką ludową zaaranżowaną;
 - spotkania literatów białoruskich w Krynkach, na które przyjeżdżają Białorusini z całego świata;
 - sympozja naukowa (Gminny Ośrodek Kultury w Narewce był w 1997 roku organizatorem VI Międzynarodowego Sympozjum „Muzyka ludowa Europy środkowo-wschodniej”).

Tradycje religijne i miejsca kultu regionu podlaskiego

Współistnienie wielu narodowości, kultur i wyznań przejawia się bogactwem tradycji religijnych. Województwo podlaskie to jeden z nielicznych rejonów w kraju, gdzie można zobaczyć sąsiadujące ze sobą świątynie różnych konfesji (kościół, cerkwie, kirchy, meczety i synagogi).

Do najważniejszych obiektów, świadczących o różnorodności spuścizny historycznej regionu należą takie ośrodki kultu i sanktuaria jak: Grabarka, Supraśl, Studzieniczna, Różanystok, Hodyszewo, Kruszyniany, Bohoniki, Sejny.

Obiekty sakralne w województwie podlaskim przedstawia tabela 2.

TABELA 2. Główne ośrodki kultu religijnego w Podlaskiem

Obiekty sakralne	Lokalizacja
Zespoły poklasztorne	Choroszcz, Różanystok, Siemiatycze, Szczuczyn, Boćki, Stawiski, Sejny, Wigry, Drohiczyn, Supraśl
Ośrodki kultu (pielgrzymkowe)	<p>Katolicy: Białystok, Święta Woda, Studzieniczna, Sejny, Hodyszewo, Różanystok, Płonka Kościelna, Krypno, Ostrożany, Łomża, Puńsk, Jaśki, Krasnybór, Niewodnica.</p> <p>Prawosławni: Supraśl, Grabarka, Białystok, Folwarki Tylwickie, Bielsk Podlaski, Knorydy, Stary Kornin, Drohiczyn, Tokary.</p> <p>Staroobrzędowcy: Wodзилki, Gabowe Grądy, Suwałki, Bór.</p> <p>Tatarzy: Bohoniki, Kruszyniany.</p> <p>Żydzi: Tykocin, Krynki, Orla.</p>

Źródło: opracowanie własne

Ośrodki kultu i sanktuaria cechuje ciekawa architektura sakralna. Spośród zabytków katolickich należy wymienić tu zespoły kościelno-klasztorne: Dominikanów w Sejnach i Różanymstoku, Kamedułów w Wigrach, Pijarów w Szczuczynie, Misjonarzy w Siemiatyczach oraz trzy zespoły klasztorne w Drohiczynie: Jezuitów, Franciszkanów oraz Benedyktynek.

Szczególnym obiektem jest słynna Ławra Supraska – znany monaster prawosławny, którego część stanowi gotycko-bizantyjska cerkiew obronna odbudowywana od 1984 roku.

W sanktuarium w Studzienicznej koło Augustowa, w kaplicy na wyspie jeziora, znajduje się słynący łaskami obraz Matki Boskiej. Niezwykle cenny zabytek stanowi również czczona figura Matki Boskiej w bazylice w Sejnach, będąca gotycką madonną szafkową, wykonaną w XV wieku w Królewcu. Ważne i barwne uroczystości religijne, połączone z procesją, odbywają się w dniu 15 sierpnia w katolickiej świątyni Litwinów w Puńsku.

Na wschód od Siemiatycz leży Święta Góra Grabarka – najważniejszy ośrodek prawosławia w Polsce. Ważne obiekty kultu prawosławnego to także monaster męski w Supraślu, żeński – w białostockich Dojlidach oraz Drohiczyn, znany z barwnych obrzędów sakralnych święta Jordanu nad Bugiem w dniu 19 stycznia.

Istnieją zatem w województwie podlaskim przesłanki do rozwijania form podróży, związanych z wymiarem religijno-pielgrzymkowym.

Podsumowanie

Duże zróżnicowanie etniczno-kulturowe czyni region podlaski jednym z najatrakcyjniejszych w kraju. Jednak walory te są jeszcze w znikomym stopniu wykorzystane w ofertach turystycznych. Aby maksymalnie zdyskontować istniejący potencjał oraz zachować w optymalnym zakresie dziedzictwo kulturowe, w pierwszej kolejności należy podjąć działania, zmierzające do przekonania lokalnych społeczności o wartości turystycznej ich obszaru. Ponadto konieczne staje się przeprowadzenie przedsięwzięć informacyjno-promocyjnych, skierowanych na rynek krajowy i zagraniczny. Warto odnieść się zwłaszcza do rejonów, gdzie mieszkają osoby mające swoje korzenie w województwie podlaskim. W szczególności mogą to być działania ukierunkowane na:

- opracowanie specjalistycznych, tematycznych przewodników, opisujących historię, kulturę i obyczaje poszczególnych grup etnicznych oraz narodowościowych;
- opracowanie tematycznej mapy, przedstawiającej najciekawsze miejsca i obiekty, związane z poszczególnymi społecznościami, w tym mniejszościowymi;
- promocja przewodników i map na targach krajowych oraz zagranicznych;
- przygotowanie cyklu szkoleń, podkreślających tematykę

wielonarodowościową województwa podlaskiego. Byłyby one adresowane przede wszystkim do przewodników turystycznych, pracowników gmin odpowiedzialnych za turystykę, ale także do osób zajmujących się agroturystyką i innych zainteresowanych.

Literatura

Frasunkiewicz D.: Jednostkowy i instytucjonalny wymiar wielokulturowości północno-wschodniego pogranicza Polski w kontekście integracji z Unią Europejską. W: Pogranicza i multikulturalizm w warunkach Unii Europejskiej. Tom II. Red. naukowa K. Krzysztofek, A. Sadowski. UB, Białystok 2004.

Gaworecki W. W.: Turystyka. PWE, Warszawa 2003.

Kiryłuk H., Michałowski K., Ziółkowski R.: Uwarunkowania i kierunki rozwoju turystyki w województwie podlaskim. PB, Białystok 2002.

Meethan K.: Tourism in Global Society Palgrave. Hampshire - New York 2001. W: Turystyka w ujęciu globalnym i lokalnym. Red. naukowa G. Gołębski. Akademia Ekonomiczna w Poznaniu, Poznań 2004.

Strategia rozwoju turystyki województwa podlaskiego do 2010 roku. PB, Białystok 2001.

Streszczenie

Wartości etniczno-kulturowe danego obszaru są istotnym elementem natężenia ruchu turystycznego. Województwo podlaskie posiada, oprócz unikatowych atutów przyrodniczych, bardzo znaczący potencjał walorów antropogenicznych i to w dużej mierze na obszarach wiejskich. Omawiany region jest jedynym obszarem w kraju, gdzie tak duży procent mieszkańców stanowią przedstawiciele narodowości innej niż polska i wyznający religię inną niż katolicka.

Żyją tu oprócz Polaków Białorusini, Ukraińcy, Rosjanie, Litwini, Tatarzy i Romowie, a dawniej żyli też Niemcy i Żydzi. Każda grupa narodowościowa, etniczna, bądź religijna zachowuje jeszcze swoją specyfikę kulturową, co przejawia się w odrębności wiary, w architekturze sakralnej i świeckiej oraz obrzędowości.

W referacie przedstawiono powyższe społeczności mniejszościowe, a ponadto zbiorowości regionalno-lokalne. Opisano ponadto najcenniejsze zabytki architektoniczno-muzealne, tradycje religijne oraz miejsca kultu. W podsumowaniu referatu sprecyzowano uwagi końcowe i wnioski.

Summary

Ethnic and cultural values of a particular region are important element of tourism intensity. The Podlaskie region has, apart from unique natural values, highly significant potential for anthropogenic values, especially in rural areas. The region is the only one in the state where such big percentage of inhabitants are of nationality different from Polish and practise religion different from Catholicism.

The region is inhabited, apart from Poles, by Belarusians, Ukrainians, Russians, Lithuanians, Tatars and Romanies and in the past Germans and Jews. Each ethnic or religious group still maintains its cultural specificity, which is manifested in the faith distinction, sacred and lay architecture as well as rites.

The paper presents the aforementioned minority communities and also regional and local communities. Moreover, it describes the most valuable architectural and museum historic monuments, religious traditions and worship places. Closing remarks and conclusions are presented in the summary.

Adam Krajewski
Wydział Technologii Drewna
Szkoła Główna Gospodarstwa Wiejskiego

Drewniane krzyże przydrożne wybranych regionów wschodniej Polski

The waysides wooden crosses of selected regions of eastern Poland

Wstęp

Drewniane krzyże przydrożne od wieków stanowią swoisty element krajobrazu kulturowego, mogący wzbogacać również atrakcyjność turystyczną danego regionu, m.in. dostarczając możliwości upamiętnienia się na fotografii, przypominającej po latach region wędrówki (fotografia 1).

„Silna wiara ludu katolickiego w Polsce i darmo otrzymywane drzewo z lasów dworskich, były powodem do stawiania na każdym kroku godeł męki Chrystusowej, t.j. figur i krzyżów drewnianych: przy gościńcach, drogach rozstajnych i polnych, przy domach we wsi i za wioską, na starych grzebalnikach, mogiłach, cmentarzach i t.d.” – pisał Z. Gloger¹. Nie wiadomo od jak dawna znak krzyża upowszechnił się wśród ogółu społeczeństwa zamieszkującego ziemie Polski jako pomnik stawiany na mogiłach i strażnik zagród, pól oraz szczególnych miejsc. Od czasu przyjęcia inhumacyjnego obrządku pogrzebowego zapewne oznakowywano w jakiś sposób mogiły. Niekoniecznie musiały to być jednak pionowe elementy akcentujące miejsce pochówku. Znane są pozostałości swoistych dla Mazowsza grobów w obstawach kamiennych, datowanych na okres od XI do połowy XII w., gdzie nie znaleziono śladów oznakowania miejsc pochówku w postaci krzyża czy innych elementów pionowych. W. Zin² opisał z Polesia zwyczaj oznakowania mogił leżącymi na nich kłodami (Łabiszyn k. Kosowa). Zapewne stanowiło to relikw obyczajów sprzed XX w., szerzej występujących na wschodnich ziemiach dawnej Rzeczypospolitej, gdyż udało mu

¹ Z. Gloger: Budownictwo drzewne i wyroby z drewna w dawnej Polsce. Tom I wydany z udziałem zapomogi Kasy pomocy dla osób pracujących na polu naukowym, imienia dr. J. Mianowskiego, (reprint), Graf_ika, Warszawa 2006, s. 166.

² W. Zin: Mogiła - najpowszechniejszy element cmentarzy polskich. Próba prześledzenia historii. W: Ochrona i konserwacja obiektów drewnianych na cmentarzach, Fundacja Ochrony Zabytków, Zarząd Ochrony i Konserwacji Zespołów Pałacowo-Ogrodowych, s. 1 - 9.

się znaleźć w księdze ogłoszeń parafii w Tomaszowie Lubelskim okólnik z 1796 r. zawierający wzmiankę o powszechności tego rodzaju praktyk w końcu XVIII w.

Drewniane krzyże nie były trwale. Dzięki stosowaniu kamienia wiemy, że od XIV do XVI w. trwał zwyczaj stawiania krzyży pokutnych. Ich geneza nie jest dokładnie znana. Występują w Austrii, Szwajcarii, Włoszech, Francji, Anglii, Czechach i Polsce. Z terenu zachodniej części naszego kraju znamy 553 zabytki tego typu (nie wliczając w to 50 kapliczek). Olbrzymia ich większość stoi na terenie Wielkopolski oraz Górnym i Dolnym Śląsku³. Stawianie ich związane było z systemem kar kompozycyjnych (główszczyzna, pokora – publiczne przeprosiny, pokuta i spełnienie dodatkowych warunków – np. postawienie kamiennego krzyża w miejscu zbrodni – cel ekspiacyjny, ew. hańbiący, jeśli wykuto dane personalne sprawcy). Znaki te stanowiły upamiętnienie tragicznych wydarzeń dla potomnych. Ze wschodniej części Polski kamienne krzyże pokutne nie są znane, jeśli pominąć jedną z hipotez o genezie kamiennej figury z Nepli na Podlasiu, wmurowanej obecnie w pomnik pomordowanych unitów w Pratulinie.

O stawianiu pokutnych krzyży drewnianych nie znaleziono wzmianek. Niewątpliwie jednak krzyże przydrożne upamiętniały również miejsca tragiczne dla miejscowej ludności. Spowodowało to restrykcje władz rosyjskich po powstaniu styczniowym, które eliminując możliwość kopiowania starych obiektów przyczyniły się do zanikania pewnych typowych form z poprzednich stuleci. „Wydane po roku 1863 przez władze administracyjne w Królestwie zakazy stawiania i murowania krzyżów i figur przydrożnych bez specjalnego zezwolenia naczelników powiatowych, sprawiły ten skutek, że gdy burze powywraçały stare drewniane krzyże i figury, rzadko gdzie można było je zastąpić nowymi”⁴.

Na ogół drewniane krzyże stawiane poza cmentarzami były swoistymi strażnikami pól i zagród oraz wjazdów do wsi i miasteczek. Niektóre z nich pełniły funkcje szczególne. „W siedemnastym wieku rozpowszechnia się tzw. karawaka, która poprzez Włochy z Hiszpanii przysłała; jest to krzyż o dwu poprzecznicach, na których wypisano siedem małych krzyżyków i kilkanaście liter, który miał być cudowną bronią w czasie zarazy”⁵. W związku z tymi wierzeniami nie tylko noszono przy sobie druki z karawakami wykonane w technice drzeworytu, ale stawiano również krzyże o kształcie karawak przy drogach, a także po wsiach i miasteczkach. Zobaczyć je można w niektórych regionach Polski, zwłaszcza wschodniej. Najbliższy (najprawdopodobniej) stolicy stoi na rozstaju dróg w Nadarzynie (rysunek 1)

„Krzyże stawiano wysokie z całych sosen, grubości tęgich krokwi, a to dlatego, żeby w miarę ugnicia w ziemi można było, odciąższy część zgniłą,

³ M. Małecki: Krzyże pokutne na ziemi wodzisławskiej i pszczyńskiej. Dom Wydawniczy Bellona, Warszawa 2000, s. 9.

⁴ Z. Głoger: Budownictwo drzewne... op. cit., s. 177 - 178.

⁵ J. S. Bystroń: Dzieje obyczajów w dawnej Polsce, wiek XI – XVIII. Tom I. Państwowy Instytut Wydawniczy, Warszawa 1976, s. 301.

wielokrotnie na nowo zakopywać, dopóki krzyż po kilkudziesięciu latach nie zmaleje” – pisał Z. Gloger⁶. Już w jego czasach dało się obserwować odchodzenie od uświęconych tradycją wzorów w wykonywaniu drewnianych krzyży. Przyczyny, których doszukiwał się ten wielce zasłużony badacz kultury polskiej brzmią dziwnie aktualnie, jeśli pominąć wspomniane już ograniczenia zaborczych władz rosyjskich: mniejsza gorliwość religijna ludu, przyjmowanie wzorców kultury Zachodu, droższe drewno. Coraz mniej też można było ująć najstarszych i najbardziej oryginalnych drewnianych krzyży na fotografiach lub rysunkach (najstarsze wymienione przez Z. Glogera pochodzą z 1840, 1865 i ew. 1760 r.). W dobie, gdy metalowe rury wypierają drewno jako tworzywo z krzyży przydrożnych, a na cmentarzach króluje kamień po dobie żeliwa, betonu i lastryka, problem uwiecznienia form tych obiektów jest również aktualny.

Gloger zdawał sobie sprawę z odmienności drewnianych krzyży w różnych regionach tzw. guberni zachodnich, które objęły obszar Wielkiego Księstwa Litewskiego. Pierwszy raz padła wzmianka o typologii drewnianych krzyży. „W okolicy pomiędzy Narwią i Biebrzą, t. j. Tykocinem i Goniądzem widzieliśmy w latach naszych dziecinnych mnóstwo krzyżów, z których dwa typowe, odrysowane przez nas w roku 1865, tutaj podajemy”⁷. Różnic w wyglądzie drewnianych krzyży dopatrywał się na tym terenie w związku z obecnością ludności „litewskiej”, za którą najwyraźniej uważał etnicznych Litwinów jak i Polaków z Wileńszczyzny, oraz Białorusinów. Podał również liczne rysunki i fotografie drewnianych krzyży z ówczesnej kongresówki.

Czy i dzisiaj widoczne są różnice w typach drewnianych krzyży przydrożnych we wschodniej części Polski? Czy istnieją podobieństwa pomiędzy drewnianymi krzyżami przydrożnymi a drewnianymi krzyżami na mogiłach? W niniejszym opracowaniu podjęto próbę zarysowania odpowiedzi na te pytania w oparciu o okazjonalne obserwacje z kilku regionów tego obszaru. Ujęto w nim zasadniczo spostrzeżenia dotyczące spontanicznej twórczości ludowej, ilustrując rysunkami i fotografiami wykonanymi przez autora.

Regionalne odrębności

Okazjonalnych rejestracji typów drewnianych krzyży przydrożnych i nagrobkowych dokonano na obszarze wąskiego pasa wzdłuż lewego brzegu Wisły (od Wyszogrodu po Płock), obszarze południowo - wschodniego Mazowsza (zwłaszcza rejonu Otwocka, Łaskarzewa i Garwolina), terenu dawnego województwa białostockiego oraz Lasów Janowskich we wschodniej części województwa lubelskiego.

⁶ Z. Gloger: *Budownictwo drzewne...* op. cit., s. 166.

⁷ Tamże. s. 166.

Lewy brzeg Wisły (od Wyszogrodu po Płock)

Wąski pas wzdłuż lewego brzegu Wisły charakteryzuje duże ubóstwo form drewnianych krzyży przydrożnych. W najlepszym wypadku ramiona krzyży zakończone są ścięciami w formie spłaszczonych ostrosłupów. Metalowe pasyjki należą do dewocjonaliów produkowanych rzemieślniczo czy przemysłowo. Teren ten charakteryzował się dużym udziałem osadnictwa tzw. holenderskiego. Kwestia, czy wywarło ono wpływ na ubóstwo form drewnianych krzyży tego regionu, pozostaje do wyjaśnienia.

Południowo – wschodnie Mazowsze

Obserwacjami objęto zwłaszcza rejon Otwocka, Łaskarzewa i Garwolina. Spotkać tu można jeszcze sporo drewnianych krzyży przydrożnych o interesującym zdobnictwie. Występują tu zarówno proste formy, wzbogacone niekiedy toczonymi kulami na końcach ramion krzyża, umieszczonymi na podkładkach. Charakterystyczne dla regionu formy krzyży o bogatym zdobnictwie przedstawiono na rysunku 2. W tym wypadku krzyże narysowano na podstawie fotografii autora oraz fotografii zamieszczonych w niektórych przewodnikach turystycznych⁸.

Stosunkowo bogate zdobnictwo sprowadza się tu głównie do wypełnienia kątów pomiędzy ramionami krzyża wolutowymi elementami, ozdobnymi końcówkami ramion, ciosanymi w ich litym drewnie lub dodawanymi w formie toczonych kul lub podobnych elementów. Wolutowe ozdobniki spinają ramiona krzyża. Sporadycznie z wolutowych elementów wychodzą dalsze części ozdobników o motywach roślinnych, nadające całemu elementowi podobieństwo kotwicy. Rzadziej również zdarza się ozdobna obróbka krawędzi belek, z których wykonano krzyż. Jeśli szczyt drewnianego krzyża nie jest ozdobiony toczoną kulą na podstawce, to może występować również mały, metalowy krzyżyk kowalskiej roboty, stanowiący zwieńczenie obiektu. Na zachowanych drewnianych krzyżach przydrożnych z reguły umieszczone są metalowe, fabrycznie wykonane pasyjki, osłonięte półkuliście uformowanym daszkiem z blachy, którego brzeg jest wycięty w ząbki.

Interesujące jest podobieństwo form przydrożnych krzyży drewnianych tego regionu do drewnianych krzyży pomnikowych na mogiłach. Fotografie ostatnich drewnianych krzyży występujących w 1987r. na cmentarzu w Łaskarzewie przedstawiono na fotografii 2. Krzyże te nie przekraczały wzrostu przeciętnego człowieka. Niektóre formy krzyży przydrożnych i nagrobkowych są

⁸ J. Kałuszko, P. Ajdacki: Otwock i okolice. Oficyna Wydawnicza „Rewasz”, Pruszków 2006, s. 40, 84, XVII; P. Ajdacki, J. Kałuszko, W. Sobociński: Garwolin i okolice. Studio Fotografii Przyrodniczej „Hajstra”, Warszawa 2004, s. 144c, 183, 207, 212.

identyczne. Wiele form drewnianych krzyży nagrobnych zawiera również ozdobną obróbkę krawędzi belek, łatwiejszą do wykonania ze względu na mniejsze rozmiary obiektu w stosunku do przydrożnych krzyży. Obiekty oglądane i fotografowane w 1987 r. wyposażone były jedynie w metalowe pasyjki, jednak autor miał w tym samym roku okazję widzieć znaną na terenie łaskarzewskiego cmentarza drewnianą pasyjkę niewątpliwie ludowej roboty z wcześniejszego okresu.

Dawne województwo białostockie

Materiał zebrano na terenach Puszczy Knyszyńskiej i jej okolic (zwłaszcza w rejonie Suchowoli), w okolicy Czyżewa (obecnie województwo podlaskie), na terenie Augustowa i Suwalszczyzny.

Tereny od Białegostoku po Augustów charakteryzują się pięknymi drewnianymi krzyżami o promieniście rozchodzącymi się od pasyjki elementami zdobniczymi: drewnianymi szczebelkami (symbolami promieni blasku majestatu boskiego), stylizowanymi kłosami zbóż i innymi roślinami (fotografia 3). Szczególnie bogata ornamentyka występuje w przypadku krzyży z rejonu Suchowoli. Udało się zarejestrować na fotografii rozsypujący się krzyż przydrożny, mający dodatkowo na ramionach spadającą gwiazdę, ponad wyrzeźbioną w drewnie pasyjką, i anioła poniżej pasyjki (fotografia 3, środkowy obiekt). Dalszą cechą krzyży z rejonu Suchowoli (obecnie województwo podlaskie), zarówno przydrożnych jak i na mogiłach, są zakończenia ramion w formie dalszych krzyży i obecność stalowego krzyżyka kowalskiej roboty na szczycie obiektu (często nad półksiężycem). Zapewne również boczne ramiona krzyży tego rodzaju, stanowiące dalsze drewniane krzyże, mogły być zwieńczone dalszymi metalowymi krzyżykami. Nasuwa się tu mimowolnie skojarzenia z karawakami, zubożonymi o jedno ramię, chociaż geneza krzyży typowych dla okolic Suchowoli jest nieznana.

Większość widzianych przez autora krzyży z rejonu Suchowoli i Augustowa miała metalowe pasyjki osłonięte blaszanymi daszkami, podobnie jak miało to miejsce na południowo – wschodnim Mazowszu.

Cechą charakterystyczną rejonu Suchowoli (a nawet wydaje się, że Augustowa również) była obecność tego samego rodzaju co krzyży przydrożnych, obiektów nagrobkowych podobnej formy i wysokości (fotografia 3, obiekt z prawej strony i fotografia 4), a więc znacznie przekraczającej wzrost człowieka (ok. 4 – 6 metrowej). Prawdopodobnie wielkość drewnianych krzyży nagrobnych z Chodorówki jest dziedzictwem po wschodnim rycie chrześcijaństwa lub przynajmniej jego wpływem. O krzyżach drewnianych dawnego Wielkiego Księstwa Litewskiego Z. Gloger pisał następująco⁹: „najczęściej krzyże tutejsze

⁹ Z. Gloger: *Budownictwo drzewne...* op. cit., s. 166 - 167.

mają całkiem prostą budowę: czworograniasta belka z taką przeczną u góry i przybitą do niej figurką metalową, lub nieudolnie rzeźbioną z drzewa. Gdziekolwiek jednak spotykamy krzyże, świadczące o poczuciach artystycznych ludu. Są to krzyże z daszkami, obrazami, kapliczkami zdobionymi w ornamenty rzeźbione i malowane. Krzyżów takich nie masz w okolicach zamieszkałych przez Białorusinów; natomiast im dalej posuwamy się w dzielnicę czysto litewską, tym częściej je spotykamy. Zdaje się nawet, że granica krzyżów ornamentowanych zgadza się z granicą etnograficzną między Litwinami a Białorusianami, przynajmniej w powiecie lidzkim”. W kwestii prostoty drewnianych krzyży w wielu okolicach możemy się zgodzić z zasłużonym badaczem dawnej kultury Polski. Natomiast w kwestii bardzo surowej oceny sztuki Białorusinów nie do końca można już się zgodzić, gdyż okolice Suchowoli wydają się być obszarem, gdzie zarówno Polacy i Białorusini wnieśli pewne elementy swojej obyczajowości i kultury materialnej, a krzyże tego regionu można uznać za najpiękniejsze w Polsce. Jednak jeśli odnieść uwagę Z. Glogera do drewnianych krzyży prawosławnej ludności Białostoczczyzny, która w znacznej mierze może być identyfikowana z Białorusinami, to rzeczywiście występuje tu duża prostota krzyży przydrożnych i nagrobkowych, oraz duża surowość formy krzyży pokutnych, ofiarnych, wotywnych i błagalnych, które licznie występują np. na Świętej Górze Grabarka.

Równie pięknych i wysokich drewnianych krzyży nagrobnych, jak te w Chodorówce koło Suchowoli, nie zarejestrowano na innych cmentarzach Białostoczczyzny: w Czyzewie i Rosochatem (powiat wysokomazowiecki, dawna ziemia nurska na Mazowszu (obecnie województwo podlaskie)), ani na Suwalszczyźnie (cmentarze w Jeleniewie i Smolnikach – wpływy licznych kolonistów niemieckich?). Drewniane krzyże nagrobne na tych cmentarzach reprezentowały skrajnie surową formę, najprawdopodobniej mając być pomnikami tymczasowymi.

Lasy Janowskie

Wiele drewnianych krzyży przydrożnych w Lasach Janowskich, widzianych przez autora na przełomie lat siedemdziesiątych i osiemdziesiątych XX w., było osłoniętych drewnianymi daszkami, kryjącymi szczyt i ramiona boczne (fotografia 5, obiekt z lewej strony i fotografia 6). Pasyjki często były wyrzeźbione w drewnie i osłonięte dodatkowym daszkiem, a na szczyt obiektu zwieńczony był stalowym krzyżykiem kowalskiej roboty (nierzadko nad półksiężycem). Trafiły się również prostsze formy, często jednak wyposażone w drewniane pasyjki ludowej roboty (fotografia 5, obiekt z prawej strony). Przydrożnym krzyżom drewnianym w Lasach Janowskich często towarzyszą okazałe drewniane kapliczki (fotografia 6), otwarte na jedną stronę lub oparte na czterech słupkach, tworzących rodzaj baldachimu (fotografia 6 i 7). Przykryte są

namiotowymi dachami i często zawierają drewniane lub gliniane figury Chrystusa, będące autentycznymi dziełami sztuki ludowej tych stron.

Podsumowanie

Dzisiaj nie można już powtórzyć za Z. Glogerem¹⁰, że drewniane krzyże nagrobne „... wypełniają cmentarze wiejskie nieraz tak szczelnie, że przy nich nie ma miejsca na drzewka, wskutek czego mają te nekropole wygląd niewypowiedzianej martwoty”. Powoli zastępowane od drugiej połowy XIX w. odlewami żeliwnymi i kutymi krzyżami wyparte zostały przez beton, lastryko i ostatnio kamienne standardy. Drewniane krzyże przydrożne z kanciaków są zastępowane uproszczonymi stalowymi kopiami lub stylizacjami ze stalowych rur. Badał nad tym już wielokrotnie przywoływany Z. Gloger¹¹: „... przeżytki tej dawnej kultury znikają już stopniowo, wypierane przez nowe prądy. Niwelująca wszystko kultura XX w. zatracza cechy narodowe dla kosmopolitycznej tandety. Dotyczy to i przyozdabiania krzyżów. Już tylko na starych cmentarzach spotyka się takie, których ornamentacja jest osnuta na dawnych, oryginalnych motywach. Dzisiejsze są albo nieudolnym naśladownictwem tamtych z dodatkiem nowszych zwykle niesmacznych kompozycji, albo są zgoła bez ornamentów”.

W dużym stopniu (przynajmniej w przypadku krzyży widzianych przez autora do końca lat 80. XX w.) aktualne pozostały elementy zdobnicze z czasów Z. Glogera. Wymienił on: daszki i baldachimy, gwiazdy, serca, „nimbusy”, główki aniołków, pelikana karmiącego pisklęta, trupie główki na skrzyżowanych puszczelach, linie faliste spotykane na naczyniach glinianych (zwykle malowane biało na tle błękitnym lub czerwonym, czasem z punktami lub łukami odmiennej barwy), linie łamane w zygzak lub przecinające się ze sobą, ornament jodełkowy, ornament kółkowy z punktami w środku, esy, rozety w kształcie sześciopłatkowego kwiatu, rzadko postacie ludzi „jako nagrobki zmarłych”, kwiaty (motywy roślinne) oraz narzędzia męki Pańskiej.

Z. Gloger uważał¹², że: „Jest też pewna wspólność tych ornamentów ze zdobnictwem zakopiańskim w niektórych szczegółach, a więcej w duszy pomysłów, objawiająca się w pewnych stałych cechach, świadcząca jeżeli nie o jedności etnicznej, to o wzajemnym oddziaływaniu na siebie dwóch bratnich ludów wśród wiekowych stosunków”. Patrząc z dzisiejszego punktu widzenia wydaje się, że raczej wspólność religii i jej symboliki, rolniczy tryb życia oraz specyfika surowca wpływały na zdobnictwo, a nie wpływ zakopiańskich górali na Żmudzinów, czy odwrotnie.

¹⁰ Z. Gloger: *Budownictwo drzewne...* op. cit., s. 166.

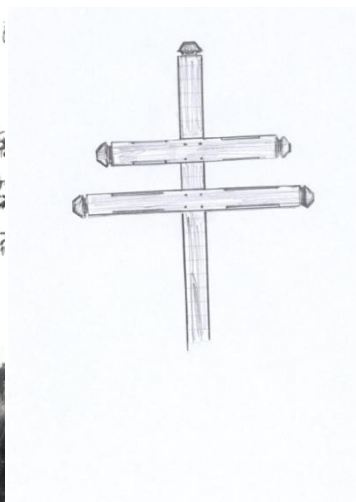
¹¹ Tamże. s. 171 - 172.

¹² Tamże. s. 170 - 171.

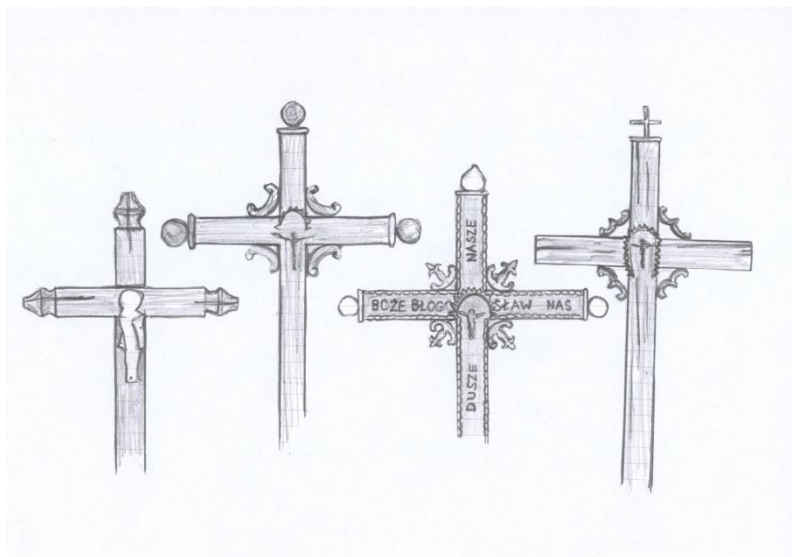
Drewniane krzyże przydrożne czy nagrobkowe niewątpliwie zasługują na pieczołowitą inwentaryzację z ujęciem form i miejsc występowania, troskliwą ochronę i konserwację oraz rekonstrukcję przynajmniej najciekawszych obiektów. Wydaje się, że w niektórych przypadkach mogą być wyróżnikiem regionu, wzbogacając jego atrakcyjność turystyczną. Na koniec nasuwa się uwaga, dotycząca twórczości ludowej i stylizacji. Piękny, drewniany krzyż przy kościele w Puńsku na Suwalszczyźnie, odpowiadający wzorom podanym przez Z. Glogera z terenu Litwy, wydaje się być raczej programową manifestacją litewkości parafii w wykonaniu artysty lub dobrego rzemieślnika niż spontanicznym tworem ludowym. Pytanie czym jest dziś „lud” przekracza jednak granice niniejszego opracowania.

FOTOGRAFIA 1. Na szlaku wędrówki turystycznej (okolice Sokołdy w Puszczy Knyszyńskiej)

RYSUNEK 1. Krzyż zarazowy z Nadarżyna (echa tzw. karwaki)

RYSUNEK 2. Typy krzyży przydrożnych z terenu południowo – wschodniego Mazowsza

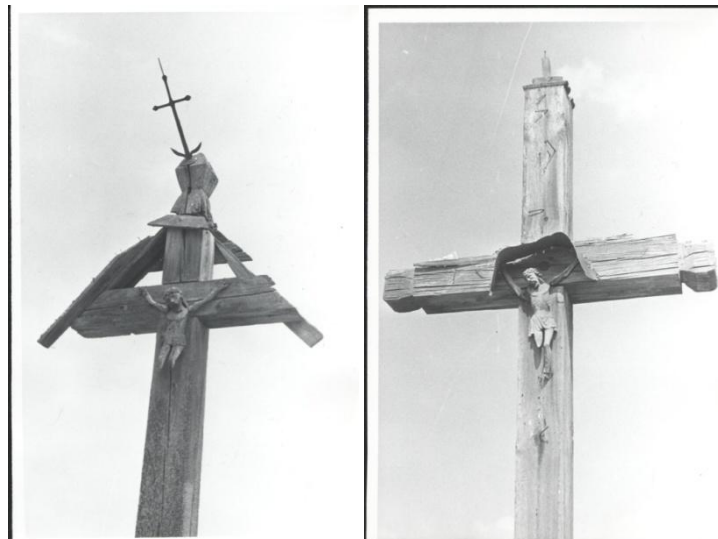
FOTOGRAFIA 2. Drewniane krzyże nagrobkowe z Łaskarzewa (południowo – wschodnie Mazowsze – stan z 1987 r.)

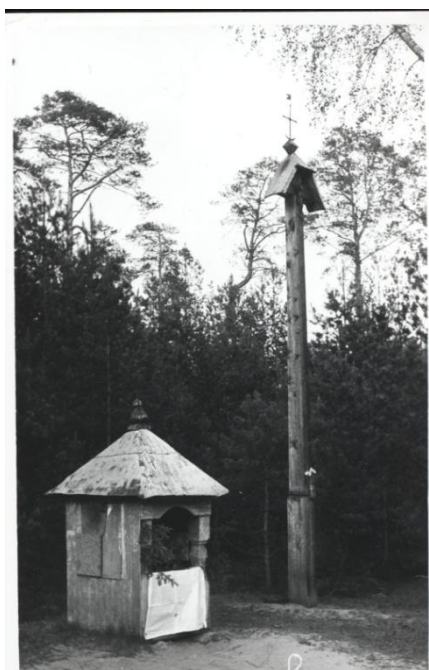
FOTOGRAFIA 3. Krzyże (od lewej do prawej strony): na cmentarzu w Augustowie (stan z 1979 r.), przydrożny w rejonie Chodorówki k. Suchowoli (stan z 1979 r.) i nagrobny na cmentarzu w Chodorówce (stan z 1979 r.)

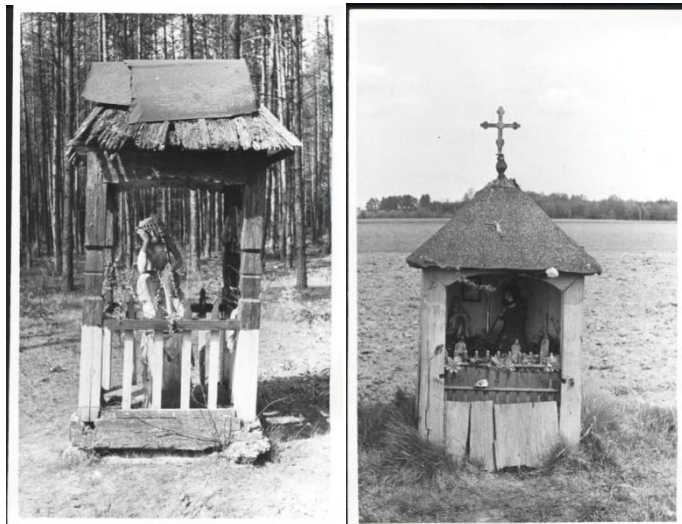
FOTOGRAFIA 4. Drewniane krzyże nagrobne na cmentarzu w Chodorówce (stan z 1979 r.)

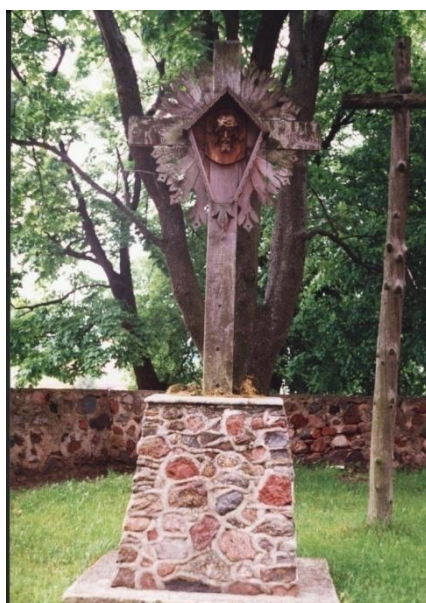
FOTOGRAFIA 5. Typy drewnianych krzyży przydrożnych z Lasów Janowskich z rzeźbionymi w drewnie figurkami Chrystusa (stan z 1978 r.)

FOTOGRAFIA 6. Krzyżom z Lasów Janowskich dość często towarzyszą kapliczki

FOTOGRAFIA 7. Drewniane kapliczki z Lasów Janowskich (stan z 1978 r.): w rejonie Porytowego Wzgórza (z lewej strony) i Janowie Lubelskim (z prawej strony)

FOTOGRAFIA 8. Krzyż przy kościele w Puńsku – jeszcze sztuka ludowa czy już stylizacja?

Literatura

- Ajdacki P., Kałużko J., Sobociński W.: Garwolin i okolice. Studio Fotografii Przyrodniczej „Hajstra”, Warszawa 2004.
- Bystron J. S.: Dzieje obyczajów w dawnej Polsce, wiek XI – XVIII. Tom I. Państwowy Instytut Wydawniczy, Warszawa 1976.
- Gloger Z.: Budownictwo drzewne i wyroby z drewna w dawnej Polsce. Tom I wydany z udziałem zapomogi Kasy pomocy dla osób pracujących na polu naukowym, imienia dr. J. Mianowskiego, (reprint), Graf_ika, Warszawa 2006.
- Kałużko J., Ajdacki P.: Otwock i okolice. Oficyna Wydawnicza „Rewasz”, Pruszków 2006.
- Małecki M.: Krzyże pokutne na ziemi wodzisławskiej i pszczyńskiej. Dom Wydawniczy Bellona, Warszawa 2000.
- Zin W.: Mogiła - najpowszechniejszy element cmentarzy polskich. Próba prześledzenia historii. W: Ochrona i konserwacja obiektów drewnianych na cmentarzach, Fundacja Ochrony Zabytków, Zarząd Ochrony i Konserwacji Zespołów Pałacowo – Ogrodowych.

Streszczenie

W publikacji opisano drewniane krzyże kilku regionów wschodniej części Polski: wąskiego pasa zachodniego brzegu Wisły (od Wyszogrodu do Płocka), południowo – wschodniego Mazowsza, Białostoczczyzny i Lasów Janowskich.

Summary

In the paper are described waysides wooden crosses of some regions of eastern part of Poland: west riverside of Wisła, south – eastern Mazowsze, Białostoczczyzna and Lasy Janowskie.

Katarzyna Bogacka
Wydział Nauk Humanistycznych
Szkoła Główna Gospodarstwa Wiejskiego

Kościół św. Klemensa w Nadarzynie. Historia, architektura i wystrój od 1806 do 2009 roku

St. Clement Church in Nadarzyn. Its History, Architecture and Decoration since 1806 to 2009

*Bardzo serdecznie dziękuję Księdzu Andrzejowi Wieczorkowi Proboszczowi Parafii
Św. Klemensa w Nadarzynie za taskawe zezwolenie na przeprowadzenie kwerendy
w kościele i archiwum parafialnym.*

Wstęp

Położony przy trasie katowickiej, kilkanaście kilometrów od Warszawy, Nadarzyn jest miejscowością znaną dziś szeroko z powodu swego prężnego rozwoju. Ostatnio także popularyzowana jest, głównie za pośrednictwem stron internetowych, jego sięgająca XV wieku historia. Jej częścią są dzieje ufundowanego wówczas kościoła i erygowanej przy nim parafii.

Sam kościół był już co najmniej kilkakrotnie przedmiotem zainteresowania. W roku 1863 ks. Józef Łukaszewicz uwzględnił „kościół parochialny w Nadarzynie” w III tomie opracowania *Krótki opis historyczny kościołów parochialnych w dawnej diecezji poznańskiej*¹. W 1885 roku wzmiankę o „kościółce murowanym” zamieszczono w nocie o Nadarzynie, w *Słowniku geograficznym Królestwa Polskiego*². W 1970 roku kościół wraz z wyposażeniem został zinwentaryzowany dla Katalogu Zabytków Sztuki w Polsce, a wkrótce potem dla ówczesnego Oddziału Dokumentacji Zabytków w Warszawie. Opracowanie w KZSwP i karty Krajowego Ośrodka Dokumentacji i Badań Zabytków mają dziś szczególne znaczenie, w świetle zmian dokonanych później w nadarzyńskim kościele³. W 1996 roku Marek Cabanowski włączył kościół w Nadarzynie do opisu kościołów dekanatu grodziskiego; słabością tego opracowania jest jednak brak bibliografii, chociaż Autor cytuje np. „dokumenty

¹ J. Łukaszewicz: *Krótki opis historyczny kościołów parochialnych w dawnej diecezji poznańskiej*. 1863, s. 285.

² F. Sulimierski: *Słownik geograficzny Królestwa Polskiego*. T. 6. Warszawa 1885, s. 855 - 856.

³ Katalog Zabytków Sztuki w Polsce (KZSwP). Województwo Warszawskie. Powiat Pruszkowski. T. X, z. 17. Oprac. I. Galicka, H. Sygietyńska. Nadarzyn, s. 19 - 21; Karty inwentaryzacyjne założone przez Krajowy Ośrodek Badań i Dokumentacji Zabytków (KOBiDZ).

dekanalne”, Inwentarz z 1876 roku i opis kościoła sporządzone przez proboszcza ks. Jana Jarczyńskiego, Inwentarz z 1893 roku⁴. Najbardziej aktualne i rzetelne, choć krótkie, opracowanie architektury i wystroju klasycystycznej świątyni zostało przedstawione przez Włodzimierza Wencła z okazji dwustulecia jej istnienia w 2006 roku⁵. W 2007 powstało niepublikowane opracowanie Magdaleny Drzewuckiej dotyczące historii parafii w latach 1848 - 1914, zawierające także opis kościoła⁶. Opracowania Wencła i Drzewuckiej oparte są w znacznej mierze na Kronice Parafii w Nadarzynie, spisanej przez ks. Czesława Maliszewskiego.

Moja kwerenda materiałów źródłowych, przechowywanych w Archiwum Parafii w Nadarzynie, w kwietniu i maju 2009 roku, wykazała, że materiałów źródłowych przytaczanych przez Cabanowskiego, Wencła i Drzewucką nie ma obecnie w parafii. Istnieją natomiast inne materiały, jak np. unikalne księgi metrykalne z 2. połowy XVIII wieku (nieprzydatne jednak dla potrzeb tego opracowania), urzędowe pozwolenia na prace remontowo-budowlane, dokumentacja konserwatorska, zwłaszcza z okresu po 2004 roku. Krótki opis architektury i wystroju kościoła pojawiał się, mniej lub bardziej szczegółowy, w protokołach inwentaryzacji przygotowanych przez proboszczów z okazji wizytacji biskupich.

W przedstawionym poniżej tekście, starałam się ukazać architekturę i wystrój kościoła św. Klemensa, jako wypadkową zmian, które wprowadzano w ciągu dwustuletniej historii świątyni. Na podstawie dostępnych materiałów źródłowych poszerzone zostały informacje o zabytkach i obiektach sztuki nowoczesnej, związanych z kościołem. Należy jednak podkreślić, że dokładniejszego odtworzenia wymaga jeszcze historia zmian jego wystroju.

Zarys historii Nadarzyna i tamtejszego kościoła

Dzieje Nadarzyna i tamtejszego kościoła są ze sobą nierozzerwalnie związane. Pierwsze wzmianki o Nadarzynie pochodzą z XV wieku. Położony na terenie Księstwa Mazowieckiego, należał wówczas do dóbr rodziny pieczętującej się herbem Radwan, zamieszkałej w Ruścu koło Nadarzyna. W 1453 roku Tomasz z Ruśca uzyskał od księcia mazowieckiego Bolesława IV przywilej na lokację miasta na prawie chełmińskim⁷ i ufundował kościół. Wkrótce potem biskup poznański, Andrzej z Bnina Opaliński wydał akt erekcyjny parafii usytuowanej

⁴ M. Cabanowski: Nadarzyn. Kościół pod wezwaniem św. Klemensa. W: Opowieści o kościołach dawnego dekanatu grodziskiego. Grodzisk Mazowiecki 1996, s. 105 - 108.

⁵ W. Wencel: Z historii parafii i kościoła w Nadarzynie. W: List Klementyński. 200 lat kościoła w Nadarzynie 1806 - 2006. 2005 nr 34, 23 XI, s. 1 - 3.

⁶ M. Drzewucka: Parafia w Nadarzynie - rola w życiu społeczności lokalnej w latach 1848 - 1914. Praca podyplomowa. Studia podyplomowe historii. Akademia Humanistyczna im. Aleksandra Gieysztora. Wydział Historyczny, Pułtusk 2007.

⁷ F. Sulimierski: Słownik geograficzny... op. cit., s. 855. Informację tę powtarzają następni autorzy (również stron internetowych), jedynie W. Wencel pisze o prawie magdeburskim.

przy kościele⁸. Dokument o tym świadczący znajduje się obecnie w Archidiecezji Warszawskiej⁹.

Ks. Józef Łukaszewicz w opracowaniu z 1863 roku pisał, że „kościół ten (z 1453) wizytował w roku 1603 Wawrzyniec Goślicki, był on wówczas w dobrym stanie, zapewne drewniany pod tytułem Nawiedzenia Najświętszej Maryi Panny i św. Leonarda Wyznawcy”¹⁰. W opracowaniach brak już zgodności, kto i kiedy ufundował kolejny kościół. Według Wencła, XV-wieczny kościół został zniszczony (spalony) przez Szwedów i rozebrany przed rokiem 1660. W 1661 r., ówczesny właściciel Nadarzyna, Wolicy i Walendowa, Michał Karnkowski, wojewoda płocki i starosta wyszogrodzki, wybudował nowy kościół drewniany, pod nieznanym dziś wezwaniem¹¹. M. Cabanowski podał zaś, że „musiał ten kościół (z XV w.) ulec zniszczeniu, albowiem w 1565 roku powstał w jego miejscu nowy, także drewniany, postawiony z inicjatywy i za pieniądze Wiktoryna Nadarzyńskiego, kasztelana zakroczymskiego. Po jego spaleniu na początku XIX wieku powstała obecna świątynia”¹². Kwestii tej nie rozstrzygną dokumenty parafialne, które wielokrotnie ulegały zniszczeniu. Najstarsze zachowały się z roku 1680, kiedy proboszczem był ksiądz Walenty Kieszkowski¹³.

W XVI wieku potomkowie Tomasza z Ruśca przybrali nazwisko Nadarzyńskich. Pod ich rządami miasto położone na kupieckim trakcie częstochowskim, dynamicznie się rozwijało. W 1554 roku Zofia z Mrokowskich Nadarzyńska założyła pierwszą w okolicy szkołę parafialną w Nadarzynie, a wkrótce potem wraz z Barbarą Pilikową – pierwszy szpital pod wezwaniem św. Ducha, który przetrwał do czasów rozbiorów¹⁴. Pod koniec XVI wieku miasto należało do Wilhelma (syna Gotarda), później do jego syna, Antoniego Nadarzyńskiego¹⁵, a następnie do Karnkowskich. Wspomniany już Michał Karnkowski zapisał swe dziedziczne dobra, w tym Nadarzyn, na fundację kolegium jezuitów w Płocku, co aprobowała konstytucja 1661 roku¹⁶. Nadarzyn należał do jezuitów płockich od 1678 do kasaty zakonu w 1774 roku. Zakonnicy „nie zważając na swobody zapewnione mieszkańcom przez prawo miejskie i przywileje, traktowali ich jak ludność rolniczą”¹⁷. Kolejno miasto było własnością Branickich, Ogińskich, i szambelana Stanisława Augusta, Kajetana Chajęckiego,

⁸ J. Łukaszewicz: Krótki opis... op. cit., s. 285 - 286. Autor nie podaje roku erekcji. M. Cabanowski, cytuje odnośny fragment z J. Łukaszewicza, powołując się na opis proboszcza, ks. Jana Jaraczyńskiego, z 1889 roku, i pisze, że erekcja parafii miała miejsce w 1459 r.; W Wikipedii można przeczytać, że nastąpiło to w 1469 roku. W. Wencel podał zaś, że było to w maju 1453 roku.

⁹ W. Wencel: Z historii parafii... op. cit., s. 1.

¹⁰ J. Łukaszewicz: Krótki opis... op. cit., s. 285 - 286

¹¹ W. Wencel: Z historii parafii... op. cit., s. 1.

¹² M. Cabanowski: Nadarzyn... op. cit., s. 105.

¹³ www.nadarzyn.info.pl.

¹⁴ F. Sulimierski: Słownik geograficzny... op. cit., s. 855; Wikipedia.

¹⁵ Por. K. Niesiecki: Herbarz Polski. T. VI. Warszawa 1989. s. 508.

¹⁶ K. Niesiecki: Herbarz Polski. T. V. Warszawa 1989, s. 42.

¹⁷ F. Sulimierski: Słownik geograficzny... op. cit., s. 855 - 856.

który sprzedał je w 1782 roku. Podobnie jak Jezuici, także inni właściciele pociągali ludność do powinności włościńskich¹⁸. W tym okresie miasto nie rozwijało się już. Pod koniec XVII wieku, wojska pruskie i rosyjskie okupowały i grabiły tereny, ucierpiał również i Nadarzyn, w okolicach którego odbywało się szereg potyczek Powstania Kościuszkowskiego. Po trzecim rozbiórce Polski Nadarzyn znalazł się w zaborze pruskim, a od 1806 roku był pod zaborem rosyjskim¹⁹.

Miasto przeżyło rozkwit na początku XIX wieku, pod rządami hrabiego Tomasza Adama Ostrowskiego herbu Rawicz, marszałka sejmu 1809 roku, wojewody, a później prezesa senatu Królestwa Polskiego²⁰. Nowy właściciel Nadarzyn, ufundował murowany kościół pod wezwaniem św. Klemensa Papieża i Męczennika, wybudowany w latach 1803 - 1806 według projektu architekta Jakuba Kubickiego. W tym samym czasie powstał zajazd, usytuowany między kościołem i rynkiem, u wylotu traktu w kierunku Warszawy. Był licznie odwiedzany przez kupców, a stał się sławny po pobycie księcia Józefa Poniatowskiego i jego sztabu przed bitwą pod Raszynem w 1809 roku.

W 1831 roku, podczas Powstania Listopadowego, Nadarzyn został zniszczony przez wojska rosyjskie, skoncentrowane na trasie Błonie – Nadarzyn. Po upadku powstania władze carskie urządziły w kościele więzienie dla Polaków skazanych na zesłanie na Sybir, a ponownie, po stłumieniu Powstania Styczniowego. W 1869 roku władze carskie odebrały Nadarzynowi prawa miejskie, których nie odzyskał do dnia dzisiejszego. Było to konsekwencją przemianowania województwa warszawskiego na gubernię warszawską w 1837 i wprowadzenia nowego podziału administracyjnego w 1869 roku. Zniszczeń dopełniła I wojna światowa, kiedy przez Nadarzyn przechodziła linia frontu.²¹

W dwudziestoleciu międzywojennym Nadarzyn należał do gminy Młochów powiatu błońskiego i był siedzibą władz gminy. Podczas II wojny światowej Nadarzyn był jednym z punktów oporu oddziałów ZWZ-AK przeciw I Dywizji niemieckiej nacierającej na Warszawę²².

Jakub Kubicki i architektura kościoła św. Klemensa w Nadarzynie

Architektem nadarzyńskiej świątyni jest Jakub Kubicki (1758 - 1833), uczeń Dominika Merliniego, stypendysta i protegowany Stanisława Augusta Poniatowskiego, za Aleksandra I Naczelnym Intendentem Budowli Korony. Działał przede wszystkim w Warszawie i na Mazowszu, a także w południowo-wschodniej

¹⁸ Por. M. Cabanowski: Nadarzyn... op. cit., s. 105; M. Drzewucka: Parafia w Nadarzynie... op. cit., s. 7.

¹⁹ www.nadarzyn.net.pl; Wikipedia.

²⁰ T. Kizwalter: T. A. Ostrowski, Polski Słownik Biograficzny. T. XXI. s. 579 - 583.

²¹ www.nadarzyn.net.pl.

²² www.powiat.pruszkow.pl.

Polisce, w tym w Tarnopolu i Krzemieńcu. Na tle jego obfitego dorobku, architektura sakralna zajmowała skromne miejsce. Zaprojektował tylko trzy świątynie katolickie: w Mokobodach, Nadarzynie i w Radziejowicach. Najwcześniejsza z nich, wybudowana została (od 1793 r.) w Mokobodach na Podlasiu, według pomniejszonego i uproszczonego planu krzyża greckiego niezrealizowanej w Warszawie Świątyni Opatrzności. Wczesny okres działalności architekta reprezentuje także kościół w Nadarzynie, postawiony równocześnie z tamtejszym zajazdem. W tym okresie Kubicki wybudował w pobliżu pałace w Młochowie, Pawłowicach i Helenowie. W Radziejowicach zaprojektował klasycystyczny kościół i pałac oraz romantyczne „ruiny” zamku (1820 – 1822). Z budowli sakralnych Kubickiego wymienić można jeszcze cerkiew grecką na Podwalu w Warszawie z 1818 roku²³.

Budowle Kubickiego, łączące cechy palladianizmu oraz wczesnego i dojrzałego klasycyzmu (stylu empire), charakteryzują: plany centralne, portyki kolumnowe, ryzality, półkolisty i okrągły (owalny) wykrój okien, spłaszczone kopuły. Kościół w Nadarzynie jest dla nich w pełni reprezentatywny. Architektura wnętrza świątyni nawiązuje do kościoła Bazylianów Dominika Merliniego i do kaplicy zamkowej w Warszawie.

Fundatorowi kościoła, polecił Kubickiego Stanisław August. Hrabia Tomasz Ostrowski wyasygnował nie tylko środki na budowę kościoła (i powstającego równocześnie zajazdu), ale również materiały pochodziły z jego dóbr – drewno z lasów Nadarzyńskich, a cegła z cegielni w Walendowie²⁴. Nowa, tym razem murowana świątynia, miała stanąć na miejscu poprzedniego kościoła, na zachód od stojącej do dziś, drewnianej dzwonnicy z XVIII wieku²⁵.

Jakub Kubicki zaprojektował kościół jako zwartą klasycystyczną bryłę na planie owalu wpisanego w ośmiobok, z dwoma ryzalitami – portykiem mieszczącym kruchtę od zachodu, oraz przeznaczonym na zakrystię od wschodu. Budowla zwieńczona jest pseudo-kopułą przykrytą dachem, ośmiopłaciowym, ryzality zaś – dachami dwuspadowymi. Na elewacjach, obecnie otynkowanych na jasno-brzoskwiniowy kolor, zaznaczono fakturę boniowania, jedynie ściany ryzalitów są gładkie. Detal architektoniczny zaakcentowano bielą²⁶.

²³ Por. K. Bogacka: Kościół w Mokobodach według wzoru Świątyni Opatrzności Bożej wybudowany. Roczniki Katedry Nauk Humanistycznych Szkoły Głównej Gospodarstwa Wiejskiego. Dziedzictwo kulturowe. T. I. SGGW, Warszawa 2004, s. 48.

²⁴ W. Wencel. Z historii parafii... op. cit., s. 1.

²⁵ Dzwonnica została podbita deskami i pokryta gontem staraniem ks. Czesława Maliszewskiego, proboszcza nadarzyńskiego w latach 1918 - 1957. Znajdują się w niej dwa dzwony, zakupione w 1946 roku, bowiem dawne wywieziono wcześniej do Rosji. Por. W. Wencel: Z historii parafii... op. cit. W 2000 roku wpisana do rejestru zabytków (nr A-42); Decyzja Wojewódzkiego Konserwatora Zabytków Województwa Mazowieckiego w sprawie wpisania dobra kultury do rejestru zabytków L.dz. WKZ.D42/2581/00 w Archiwum Parafialnym.

²⁶ Elewacja była konserwowana w 2005 roku. Por. Protokół Komisji Odbioru Prac Remontowo-konserwatorskich A1065/329. 5 IX 2005.

W połowie wysokości ścian biegnie zadaszony gzyms kordonowy, powyżej którego rozmieszczono witrażowe okna, półkoliste (centralnie w ścianach bocznych) i okulusy. Poniżej linii gzymsu, na ścianach narożnych znajdują się półokrągłe okna w płaskich prostokątnych ryzalitach, zwieńczonych tympanonami. Ponadto zwykle, prostokątne okna doświetlają kruchtę. Ściany wieńczy belkowanie z fryzem tryglifowym i gzymsem modylionowym.

W zachodnim portyku znajduje się wydłużona nisza ujęta parą kanelowanych kolumn doryckich, z gzymsem, zwieńczonym trójkątnym frontonem. Wnęka ta stanowi ramę dla dwuskrzydłowych drzwi głównego wejścia oraz znajdującego się nad gzymsem kordonowym okulusa.

Ryzalit prezbiterium, powyżej gzymsu kordonowego i w tympanonie, okna półkoliste, poniżej prostokątne okno z witrażem. Po bokach znajdują się trzy epitafia dziedziców Nadarzyna i Helenowa z rodu Arkuszeńskich z drugiej połowy XIX wieku.

Południową ścianę zdobi nagrobek Ignacego Bolesty z 1838 roku, wykonany z piaskowca, ze złożonymi inskrypcjami. Nagrobki zostały poddane konserwacji w 1994 roku²⁷Przypominają one, że na terenie przykościelnym do 1853 roku istniał cmentarz parafialny²⁸.

Na północ przed wejściem do kościoła znajduje się jeszcze jeden zabytek – rzeźba z piaskowca św. Jana Nepomucena, na wysokim postumencie. Dzieło to reprezentuje grupę licznie zachowanych „nepomuków”, rzeźb stawianych jako wyraz kultu tego świętego, silnego zwłaszcza w XVIII wieku. Autora nadarzyńskiej rzeźby identyfikowano z pielgrzymem, który wyrzył na postumencie słowa: „Karol Rosiewicz idzie do Częstochowy 1783”, co słusznie zanegował Włodzimierz Wencel²⁹.

W kierunku południowo-wschodnim od kościoła znajduje się dawna XIX-wieczna plebania, a kierunku północnym ogród-park z nowym, dwupiętrowym budynkiem plebanii. Całe założenie otoczone jest wspólnym ogrodzeniem z 1997 roku, z elementów kutek na otynkowanej podmurówce, ze zdwojonymi słupami, według projektu Doroty Strus³⁰.

²⁷ Nagrobek Ignacego Bolesty, wymiary 3,20 x 2 m, wykonany po 1838 r., brak danych o autorze i historii – Karta KOBiDZ 363-B poz. 1. Zał. E. Gieysztor, VI 1970, neg. W. Galicki; data rejestru: 10 I 1971. Tamże odczytanie inskrypcji i określenie zabytku jako nagrobek klasycystyczny typu rzymskiego. Zob. Zezwolenie nr 853/2/IMR/2000 na prowadzenie prac konserwatorskich...; Krystyna Antoniak: Program prac konserwatorskich przy pomniku nagrobnym na południowej ścianie kościoła.

²⁸ M. Drzewucka: Parafia w Nadarzynie... op. cit., s. 21.

²⁹ W. Wencel: Z historii parafii... op. cit., s. 3. Rzeźba ta była konserwowana w 1994 roku. Por. Program prac konserwatorskich figury św. Jana Nepomucena... 2 IX 1994.

³⁰ Por. Dziennik Budowy. Ogrodzenie w Nadarzynie. Umowa o dzieło z wykonawcą, I. Szymczakiem z Brwinowa. 9 II 1999, Archiwum Parafii przy kościele św. Klemensa w Nadarzynie (AP).

Wnętrze – stan obecny

Wystrój wnętrza świątyni przez ponad dwieście lat jej istnienia kilkakrotnie ulegał zmianom. Na jego obecny kształt, nadany w ostatnich latach XX i na początku XXI wieku, składają się zachowana oryginalna architektura, zachowane w znacznej części elementy pierwotnego wyposażenia, których część zmieniła jednak umiejscowienie, a także wprowadzone nowe wyposażenie. Na wygląd wnętrza wpływała inwencja kolejnych inwestorów, powodowana przynajmniej częściowo troską o uchronienie kościoła przed naturalnymi procesami niszczenia, a nie konsekwencje zniszczeń wojennych. Niektóre zmiany miały charakter radykalnych ingerencji, inne, przeciwnie, powodowane były troską konserwatorską o zachowanie zabytkowych walorów. Brak większych zniszczeń spowodowanych działaniami wojennymi i uniknięcie strat w wyniku grabieży stanowi, w porównaniu z innymi świątyniami, zwłaszcza warszawskimi, sytuację tyleż pomyślną, co nietypową. Pozwala ona prześledzić, odzwierciedlone tu w mikroskali, zmiany natury społecznej, jak dokonały się w ciągu dwóch stuleci – zmianę gustów, charakteru fundacji kościelnych, rozwój kontaktów międzynarodowych, czy wpływ postanowień II soboru watykańskiego.

Wnętrze kościoła jest jednoprzestrzenne, na planie elipsy, wpisanej w ośmiobok, zwieńczone gzymsem, wspartym na dwunastu doryckich kolumnach przyściennych. Pomiedzy kolumnami, w ich górnej części, przeprute są okna. Bezpośrednio nad linią gzymsu góruje czasza pseudo-kopuły, od 1994 roku pomalowana jest na biało, wcześniej jednak ozdobiona freskami, których część widoczna jest na zdjęciach z 1970 roku³¹. W 2006 roku został wykonany projekt odtworzenia tej dekoracji, wierny ikonograficznie, ale nieco odmienny stylistycznie od oryginału. Eliptyczna kompozycja obwiedziona jest namalowaną ramą architektoniczną z motywem ciasno splecionego wieńca laurowego, taki sam ornament odcina skrajne półkola, w których przedstawiono: Trójcę Świętą (od strony prezbiterium) oraz Marię z aniołami (od zachodu). Pozostały kwadrat podzielony jest namalowanymi żebrami sklepiennymi, ze złożonym ornamentem

³¹ Według informacji, które uzyskałam od ks. A. Wieczorka, od 2004 roku proboszcza parafii w Nadarzynie, podczas remontu kościoła w 1994 roku, tynk z freskami został skuty (!), a czaszę pseudo-kopuły otynkowano na nowo. Nie zostało to ujęte w protokole załączonym do umowy dotyczącej prac malarskich w kościele; Umowa nr 3/94 z Zakładem Inwestycji Budownictwa Mieszkalnego i Ogólnego, 7 III 1994, AP; Protokół nr 1. Zał. do Umowy 3/94, AP.

Pierwszym, niezbędnym etapem odtworzenia fresków była wymiana poważnie zniszczonej więźby dachowej. Została wykonana według projektu inż. A. Meljona i zakończona 30 IV 2009 roku. Por. Decyzja Starosty Pruszkowskiego nr 86/N/09 (zatwierdzenie projektu budowlanego i udzielenie pozwolenia na przebudowę), 19 II 2009, AP.

i rozetą pośrodku, na cztery pola, w których zasiadają ewangelści. Każdemu z nich towarzyszy anioł oraz istota, będąca jego atrybutem³².

Między parami kolumn ujmujących krótsze boki ośmiokąta, w który wpisano owal wnętrza, znajdują się wnęki. Te po obu stronach ołtarza głównego mieszczą: chrzcielnicę (od północnego wschodu) i tabernakulum (od południowego wschodu). Po bokach głównego wejścia, w płytkich wnękach stoją konfesjonały, za nimi zaś znajdują się pomieszczenia: schodów prowadzących na chór (od północnego zachodu) i przedsionka bocznego wejścia (od południowego zachodu). Wszystkie cztery wnęki w górnej części zamknięte są emporami z tralkowymi balustradami, jasno oświetlonymi wspomnianymi okulusami.

Od 2006 roku kościół ma nową, ale wzorowaną na oryginalnej, posadzkę z białego marmuru kararyjskiego i brązowego kieleckiego, położoną ukośnie w kwadraty, jaśniejsze na środkowym dukcie kościoła, ciemniejsze przy ołtarzach bocznych.

Przestrzeń prezbiterium, wyniesiona ponad poziom posadzki kościelnej, obejmuje też dwie wnęki – z tabernakulum i chrzcielnicą. Posadzka wyłożona jest białym marmurem, z podobnego marmuru został wykonany ołtarz główny – prosta mensa na cylindrycznej kanelowanej podstawie, ambonka (od południa), miejsce przewodniczenia w formie krzesła tronowego z wysokim oparciem, pod ścianą wschodnią na osi kościoła oraz siedziska dla asysty kościelnej. Prosta, nowoczesna forma tego wyposażenia koresponduje z klasycystycznym stylem wnętrza, odcinając się zarazem od biało-brązowej szachownicy posadzki w pozostałej części kościoła. Marmurowy wystrój prezbiterium oraz obydwóch wnęk, wraz z posadzkami, został wykonany w 2000 roku, z inicjatywy ks. Grzegorza Krysztofika, proboszcza nadarzyńskiego w latach 1992 - 2004³³.

Na poziomie prezbiterium, we wnęce południowej, na białym tle arkady (zamurowanego półkolistego okna), znajduje się ołtarz z białego marmuru, z zarysem żył, z całkowicie złożonym tabernakulum. Podstawa mensy, wykonana z jednego bloku kamienia ma formę dwóch masywnych słupów ujmujących łukowatą niszę urozmaiconą kanelurami. Klasycystyczne tabernakulum ma formę opiętej kolumnienkami doryckimi budowli kopułowej, z drzwiczkami na froncie i zwieńczonej figurką Baranka Apokaliptycznego w promienistej glorii, spoczywającego na księdze³⁴. Włodzimierz Wencel podał, że zostało ono

³² Rysunek projektowy podmalowany akwarelą na kartonie, A. Bogusz-Gazda, D. Witkowska-Weiss, II 2006, AP.

³³ Posadzka w prezbiterium i jego wyposażenie, zostały wykonane z białego marmuru Carrara. Por. Projekt posadzki prezbiterium, projekt ołtarza, projekt postumentu pod Tabernakulum. H. Jung-Migdalska, E. Majersfeld. XII 1999, AP. Projekt nie obejmuje marmurowego miejsca przewodniczenia i siedzisk asysty kościelnej.

³⁴ Tabernakulum zostało wymienione w KZSwP. T. X, z. 17, s. 20, jako zabytek klasycystyczny z pierwszej połowy XIX w., znajdowało się wówczas (1970 r.) w ołtarzu głównym. W tym czasie zostało zinwentaryzowane przez KOBiDZ, było wtedy polichromowane na biało i złoto, brak było

ufundowane lub zakupione przez ks. Piotra Loewe, proboszcza nadarzyńskiego w latach 1908-1918³⁵. Zabytek poddany był konserwacji w latach 90. XX wieku, a następnie w 2008 roku, podczas której został w całości pokryty złotem płatkowym³⁶. Odnaleziono wówczas znajdującą się wewnątrz wizytówkę wykonawcy: „Zakład Artystyczno-Pozłotniczy Robót Kościelnych i Salonowych Kazimierza Szretera w Warszawie (...)”, z odrębną notatką na rewersie: „Tabernakulum wykonano z własnego projektu i rysunku w czasie wielkiej wojny Europejskiej. Do kościoła wstawiono dnia 27 marca 1917 r. K. Szreter.”³⁷.

We wnęcie północnej ustawiona jest obecnie chrzcielnica z piaskowca, wykonana w pierwszej połowie XIX wieku lub wcześniej, w formie odwróconej ośmiobocznej piramidy o trzech stopniach, wspartej na również ośmiobocznym trzonie i podstawie. W latach 90. XX wieku dorobiono złożoną pokrywą w kształcie półkuli, ozdobioną koncentrycznymi, dużymi liśćmi i zwieńczoną kulą. Powyżej, na ścianie niszy umieszczono rzeźbę gołębicy Ducha Świętego w promienistej glorii.

Niewątpliwie najbardziej nietypowym elementem wyposażenia kościoła jest wielka, złożona menora (świecznik siedmioramienny, obecnie z lampkami oliwnymi) stojąca w prezbiterium między ołtarzem a chrzcielnicą. Została pozyskana ze złomu przez ks. Bronisława Płaszczyńskiego, proboszcza nadarzyńskiego już w latach 70. XX wieku³⁸.

W 1994 roku z wnęki przy prezbiterium, przeznaczonej wówczas na tabernakulum, do następnego przesła między kolumnami na ścianie północnej został przeniesiony nagrobek fundatora kościoła, hrabiego Tomasza Adama Ostrowskiego, wykonany w roku jego śmierci (1817)³⁹. Ma formę przyścienną rzymskiej steli nagrobnej, przypominającej fronton świątyni. Na postumencie z szarego granitu, zwieńczonym fryzem z płaskorzeźbionymi liśćmi akantu, ustawiona jest prostokątna płyta z czarnego granitu z wieńczącym fryzem tryglifowym i gzymsem, zwieńczona tympanonem ujętym dwiema

danych o autorze i historii; wys. 160 cm; Karta KOBiDZ 364-B poz. 4, zał. E. Gieysztor, VI 1970, neg. W. Galicki; data rejestru: 10 I 1971.

³⁵ W. Wencel: *Z historii parafii...* op. cit., s. 2.

³⁶ Prace wykonała J. Luk, opieka konserwatorska J. Kurzyńska. W ofercie zwrócono uwagę, że poprzednia konserwacja została wykonana tylko częściowo złotem płatkowym, częściowo zaś przy użyciu materiałów nieszlachetnych: szagmetalu i szlagaluminium; Oferta na przeprowadzenie prac konserwatorskich i restauratorskich złożonej ramy..., 30 IV 2008, AP.

³⁷ Karta ta przechowywana jest wraz z dokumentacją konserwatorską w Archiwum Parafialnym.

³⁸ W. Wencel: *Z historii parafii...* op. cit., s. 3. Warto przypomnieć, że w przeszłości w Nadarzynie mieszkało wielu Żydów, istniała synagoga i kirkut. Por. F. Sulimierski: *Słownik geograficzny...* op. cit., s. 855.

³⁹ Por. dokumentacja dotycząca przemieszczenia nagrobka T. A. Ostrowskiego: List proboszcz parafii w Nadarzynie, ks. G. Krysztofika do Wojewódzkiego Konserwatora Zabytków; Decyzja nr 174/94 wydana przez Państwową Służbę Ochrony Zabytków, 4 V 1994; Załącznik do decyzji nr 174/94 „Napisy o znaczeniu historycznym z pomnika św. Klemensa w Nadarzynie”, oprac. K. Antoniak – w Archiwum Parafialnym.

plaskorzeźbionymi pół-palmetami. Na gładkim tle tympanonu, w jego centralnej części wyrzeźbiono w niskim reliefie tarczę herbu Rawicz, zwieńczoną koroną i podtrzymywaną przez dwóch herosów (?). Na płycie przymocowane są mosiężne litery inskrypcji: „TU LEŻY / TOMASZ ADAM Z RAWITÓW / HRABIA OSTROWSKI / PREZES SENATU KRÓLESTWA POLSKIEGO / URODZONY 21⁸⁰ GRUDNIA 1735R ZMARŁ 5⁸⁰ LUTEGO 1817R / CAŁE SWE ŻYCIE CNÓT WSZYSTKICH PASMEM / USŁUDZE OJCZYZNY POŚWIĘCIŁ”.

Nie jest to jedyny napis na nagrobku. W 1831 roku, gdy kościół był wykorzystywany przez władze carskie na tymczasowe więzienie dla Polaków przed zsyłką na Sybir za udział w Powstaniu Listopadowym, więźniowie właśnie na nagrobku hrabiego wydrapywali napisy, by ocalić od zapomnienia swe imiona. Dwa późniejsze napisy pochodzą z okresu powstania styczniowego⁴⁰.

Kościół w Nadarzynie zdobią trzy klasycystyczne płótna: wspomniane „Ukrzyżowanie” na ścianie ołtarzowej, „Zwiastowanie Najświętszej Marii Pannie” pośrodku ściany południowej i „Święta Anna nauczająca Marię” naprzeciwko. Zostały one namalowane na początku XIX wieku przez ucznia Marcello Bacciarelliego, Kazimierza Wojniakowskiego, zdolnego, przedwcześnie zmarłego artystę⁴¹. Analogiczny czas powstania, kształt, rozmiary i korespondująca wzajemnie tematyka tych dzieł wskazują, że powstały z przeznaczeniem specjalnie dla tej świątyni.

„Ukrzyżowanie”, o najciemniejszej tonacji, na neutralnym, brązowo-brunatnym tle, przedstawia centralnie stojący krzyż z Chrystusem i ze stojącymi postaciami: Jana po Jego prawej i Matki Bożej – po lewej stronie. Obecny wygląd obrazu jest wynikiem jego restauracji, lub raczej przemalowania, przed ponownym poświęceniem świątyni 14 października 2000 roku.

Podczas inwentaryzacji, obraz został opisany jako „Ukrzyżowanie ze św. Marią Magdaleną i św. Janem”, przedstawiał bowiem tę parę świętych, co wyraźnie dokumentuje fotografia z 1970 roku. Maria Magdalena, ukazana według popularnej formuły ikonograficznej, klęczała ujmując ramieniem krzyż. W 2000 r.

⁴⁰ Napisy przytaczam za: Załącznik do decyzji Nr 174/94 „Napisy o znaczeniu historycznym z pomnika św. Klemensa w Nadarzynie”, oprac. K. Antoniak – w Archiwum Parafialnym. Zob. też M. Drzewucka: Parafia w Nadarzynie... op. cit., s. 16.

⁴¹ W 1885 r. w Słowniku geograficznym Królestwa Polskiego podano błędnie, że kościół jest „przyozdobiony trzema obrazami pędzla Bacciarelliego”; F. Sulimierski: Słownik geograficzny... op. cit., s. 855-856. W KZSwP zostały wymienione jako dzieła K. Woźniakowskiego: „Ukrzyżowanie z postaciami św. Jana Ewangelisty i Magdaleny”, „Św. Anna nauczająca Marię ze św. Joachimem”, „Zwiastowanie” (jako kopia według Murilla); KZSwP. T. X, z. 17, s. 20, fig. 52 (Zwiastowanie), fig. 53 (Św. Anna). Każdy z nich ma założoną kartę KOBiDZ, w której został scharakteryzowany jako obraz klasycystyczny, olej na płótnie; z początku XIX w., dzieło K. Wojniakowskiego o wymiarach około 3 x 2 m, w 1932 r. restaurowany przez C. Kowalską, zachowany w dobrym stanie. Karta KOBiDZ 519-B poz. 1, „Ukrzyżowanie”, zał. W. Galicki, VI 1970, neg. W. Galicki; data rejestru: 15 VII 1972; Karta KOBiDZ 364-B 1 poz. 11 „Święta Anna nauczająca Marię”, zał. W. Galicki, VI 1970, neg. W. Galicki; data rejestru: 10 I 1971 Karta KOBiDZ 519-B 1 poz. 2 „Zwiastowanie”, zał. E. Gieysztor, VI 1970, neg. W. Galicki; data rejestru: 15 VII 1972.

jej postać zamalowano, a namalowano Matkę Boską stojącą frontalnie po lewej stronie krzyża. Znaczące ingerencje dotknęły też wizerunku Chrystusa. Zmiany wówczas dokonane nie zostały nigdzie udokumentowane i uszły uwadze autorów piszących o kościele już po tej dacie. Wpłynęły one na znaczne obniżenie wartości artystycznej dzieła tak, że obecnie styl Wojniakowskiego rozpoznawalny jest jedynie w postaci św. Jana⁴².

W kompozycji „Zwiastowanie Najświętszej Marii Pannie” z lewej strony obrazu Archanioł Gabriel w postaci młodzieńca z rozpostartymi skrzydłami, zstępuje na podest, na którym przed pulpitem z prawej strony przykłęka Maria, w różowej sukni i błękitnym płaszczu, ze spuszczonego wzrokiem, składając na piersi dłoń. Archanioł, w białej, rozwianej tunice i jasnobrązowym płaszczu, prawą ręką ujmuje lilię, lewą wznosi wskazując palcem unoszącą się nad nim gołębicę Ducha Świętego. Ponad Marią z obłoków wylaniają się główki dwóch aniołków spoglądających na Gabriela.

Na obrazie „Święta Anna nauczająca Marię” Anna, w zielonej sukni i czerwonym maforionie - płaszczu, wsparta na lewym łokciu, prawą ręką podtrzymuje otwartą księgę. Centrum kompozycji stanowi, częściowo okryta płaszczem Anny, górna część postaci młodzianki Marii w białej empirowej sukience okrywającej skromnie ramiona, śledzącej palcem wersety Pisma. Stojący z boku św. Joachim pochyla się nad małżonką i córką. Za nimi, na tle zachmurzonego nieba, widoczny jest mur z parą kolumn – symbol świątyni jerozolimskiej. Kompozycja obydwóch obrazów została zbudowana na diagonali.

Zabytkowe ramy tych płócien zostały poddane konserwacji w 2008 roku. Pozłożono je wówczas, przywracając oryginalne różnicowanie powierzchni na błyszczącą i matową⁴³.

Zapewne od początku był też w kościele XIX-wieczny, niewielki, owalny obraz św. Klemensa Rzymskiego, papieża i męczennika, patrona zaprojektowanego przez Kubickiego kościoła i parafii. Obraz ukazuje go stojącego na tle Morza Czarnego na skałach Krymu, gdzie poniósł śmierć męczeńską, z atrybutami papieża: tiarą i potrójnym krzyżem oraz męczennika: kotwicą⁴⁴.

⁴² Obraz ten wymaga pogłębionych badań, które pozwoliłyby ustalić jego oryginalny wygląd. Jeszcze przed ostatnią konserwacją, niezgodne z kanonem ikonograficznym było ułożenie nóg Chrystusa z lewą (!) stopą po zewnętrznej stronie. W Archiwum Parafialnym brak dokumentacji konserwacji z 1932 i z 2000 r. Przechowywana jest tylko „Umowa o dzieło” z wykonawcą, U. Brzozowską-Drozdowicz, 1 IX 1999, w której „wykonawca zobowiązuje się do: 1. Wykonania dokumentacji konserwatorskiej. 2. Wykonania prac konserwatorskich przy obrazie „Ukrzyżowanie”, obejmujących pełną konserwację, 3. Wykonania pracy zgodnie z wymogami sztuki konserwatorskich [sic!] i ustaleniami inwestora”.

⁴³ Podobnie, jak przy tabernakulum, prace wykonała J. Luk, pod opieką konserwatorską J. Kurzyńskiej; Oferta z 30 IV 2008, AP.

⁴⁴ Obraz nie został uwzględniony w KZSwP, ani w zasobach KOBiDZ. Informacje o patronie parafii w Nadarzynie zamieszczono na stronie internetowej www.parafianadarzyn.pl.

W 2003 roku wizerunek ten został wprawiony w nowy ołtarz północny, w stylu empiré, z zielonego malachitu i złoconego brązu. Mensa z gzymsem zaakcentowanym złoconym ornamentem, wspiera się na czterech kolumnach korynckich o złoconych kapitelach. Zaplecek pod mensą zdobi, również złocona kompozycja: kotwica z krzyżem z dwoma parami liści palmowych (symbole: Kościoła i męczeństwa). W zwieńczeniu ołtarza, w wąskiej złoconej ramie umieszczony jest obraz Św. Klemensa. Po bokach ustawiono dwa wysokie kandelabry z zielonego malachitu ze złoceniami, każdy na kilkanaście elektrycznych „świec”. Do wyposażenia ołtarza należą, wykonane w tych samych materiałach i stylu, kielich i puszka na komunikanty. Całość stanowi prywatną fundację i została wykonana przez firmę Legart z Legionowa⁴⁵.

W 2006 roku, przed obchodami dwustulecia budowy kościoła, w miejscu południowego ołtarza bocznego został usunięty, umieszczono kopię Pietę Watykańską, wyrzeźbioną przez Michała Anioła w 1498 roku⁴⁶. Około sto lat wcześniej kopie tego dzieła, ozdobiły kościół Najświętszego Imienia Jezus we Wrocławiu i kościół Matki Boskiej Bolesnej w Poznaniu.

Nad malachitowym ołtarzem umieszczono obraz „Świętej Anny”, a powyżej Pietę – „Zwiastowanie”. Osiągnięto w ten sposób ikonograficzną spójność: św. Anna patronuje nie tylko nauce Marii, ale przypomina też o uczoności papieża Klemensa. Po przeciwnej stronie Zwiastowanie i Pietą przywołują prawdy wiary o Wcieleniu i Ofierze krzyżowej Chrystusa.

Późniejszy o stulecie od płócien Woźniakowskiego, niewielki obraz Matki Boskiej Nieustającej Pomocy w złoconej ramie, obecnie eksponowany jest na ścianie północnej, między kaplicą chrzcielnią a ołtarzem malachitowym. Konserwacja z 2007 roku, wykonana przed wizytacją biskupa Kazimierza Nycza, nie tylko przywróciła mu świetność, ale także ujawniła informacje o jego powstaniu. Na odwrociu obrazu odkryto bowiem inskrypcję malarza „Giovanni Burchardt 1902” oraz certyfikat z podpisem papieża Leona XII, umocowany pieczęciami lakowymi. Zaświadcza on, że „ten obraz Marii został skopiowany wiernie ze starego i słynącego z cudów oryginału Nieustającej Pomocy (...)

⁴⁵ Legart „Odlewnia, cyzelernia, brązy złocone”, A. Krauzowicz, J. Drozdowski, J. Krauzowicz. Firma ta zamieszcza na swojej stronie internetowej fotografie ołtarza ze świecznikami i obydwóch naczyń ołtarzowych z Nadarzyna jako przykład oferty restauratorskiej i konserwatorskiej; www.legart.pl.

⁴⁶ Pietą wraz z postumentem ma wysokość 230 cm, została więc zmniejszona w stosunku do oryginału, stosownie do skali wnętrza kościoła. Według projektu, rzeźba miała być wykonana z marmuru Carrara Statuario, cokół z dwóch rodzajów marmuru: Marron Emperador – podstawa w kolorze brązu, Brescia Sarda lub Giallo Istria (Bale) – baza i gzyms w kolorze beżu; tło cokołu z jasnego marmuru o bogatym użyczeniu Fior di Pesco, tło rzeźby (podobnie jak w kaplicy Pietę w bazylice św. Piotra na Watykanie, przyp. K.B.) z marmuru czterech rodzajów; Decyzja nr 1209/07 Mazowieckiego Wojewódzkiego Konserwatora Zabytków w Warszawie; załącznik do decyzji nr 1209/07: „Opis projektu aranżacji ekspozycji kopii Pietę Michała Anioła w kościele św. Klemensa w Nadarzynie”, J. Sobczyk, *Ars Antiqua S.C.*, 27 VIII 2007, AP. Jak informuje ks. proboszcz, została zamówiona w Chinach.

w Merlana, był czczony i koronowany złotą koroną”. Jolanta Kurzyńska przypuszcza, że dziełem tego samego rzymskiego malarza są jeszcze dwa wizerunki Matki Boskiej Nieustającej Pomocy, w kościele O.O. Redemptorystów w Toruniu i w kościele Matki Boskiej Nieustającej Pomocy w Krakowie⁴⁷.

Do najstarszych zabytków w kościele należy portret fundatora kościoła, zawieszony w zakrystii, uważany za kopię lub replikę portretu pędzla Antoniego Brodowskiego po 1820 roku⁴⁸. Hrabia został ukazany w półpostaci, na tle czerwonej kotary, zza której na tle chmurnego nieba widoczna jest dolna część kolumny. Siwy, zażywny mężczyzna w delii z futrzanym kołnierzem, spod której widoczny jest wysoki biały kołnierz i wzorzysta kamizelka, odwraca głowę w prawą stronę, ujmując oburącz zamkniętą księgę wspartą na stole. Konwencja tego reprezentacyjnego portretu wywodzi się z baroku.

W kościele eksponowane są jeszcze trzy obrazy, z końca XX – początku XXI wieku: kopia „Chrystusa miłosiernego” („Jezu ufam Tobie”) Adolfa Hyły z 1943 roku, portret bł. Faustyny Kowalskiej i portret papieża Jana Pawła II. Siostra Faustyna, orędowniczka Bożego Miłosierdzia, przez kilka tygodni mieszkała na terenie parafii nadarzyńskiej, u Sióstr w Walendowie.

Okna kościoła zdobią, niezbadane dotąd bliżej, witraże. W półkoliste, duże okna wkomponowano przedstawienia całopostaciowe, a w okulusy – popiersia świętych. Po stronie południowej, w centralnym półkolistym witrażu (nad figurą Piety i płótnem „Zwiastowanie”) ukazano: Matkę z Dzieciątkiem i świętymi dominikańskimi – Dominikiem i Katarzyną Sieneńską. Po bokach w okulusach wprawione są wizerunki: bł. Czesława Odrowąża w habicie dominikańskim, z atrybutem – kulami ognia, którymi odparł atak Tatarów, i św. Stanisława biskupa z modlącym się komesem Piotrem. Na przeciwległej ścianie, nad ołtarzem św. Klemensa, w półokrągłym witrażu przedstawiono patrona kościoła, a w okulusach – św. Andrzeja Bobolę, przyciskającego do piersi krzyż i św. Kazimierza w królewskim płaszczu obszytym gronostajami. We wschodnim ryzalicie kościoła, w prostokątnym oknie znajduje się witraż z postacią św. Piotra ukazanego z laską pasterską i modelem bazyliki watykańskiej na kuli świata – symbolami władzy kościelnej przekazanej mu przez Chrystusa. W okrągłym oknie

⁴⁷ „Konservacja obrazu „Matka Boska Nieustającej Pomocy” z kościoła parafialnego p.w. św. Klemensa w Nadarzynie. Dokumentacja przebiegu prac”, J. Kurzyńska. Warszawa 2007, AP. Tłumaczenie łacińskiej treści certyfikatu podaję za J. Kurzyńską: op. cit., s. 3, fot. 25 - 28.

⁴⁸ Portret T. A. Ostrowskiego, 110 x 80 cm, olej na płótnie, brak danych o historii – Karta KOBiDZ 364-B poz. 10, zał. E. Gieysztor, VI 1970, neg. W. Galicki; data rejestru: 10 I 1971. W 2007 roku obraz był eksponowany na wystawie „Konstytucja Księstwa Warszawskiego w dwusetną rocznicę nadania”, przygotowanej przez Bibliotekę Sejmową w gmachu Sejmu. Przedtem został poddany zabezpieczającej konserwacji. Wskazano wówczas na konieczność pełnej konserwacji; List wicedyrektora Biblioteki Sejmowej. 21 VI 2007, AP; Decyzja nr 138/07 Mazowieckiego Wojewódzkiego Konserwatora Zabytków w Warszawie, AP.

nad drzwiami wejściowymi znajduje się witraż Matki Boskiej Częstochowskiej, a w pozostałych okulusach uproszczone sześciopłatkowe kwiaty⁴⁹

Podsumowanie

Klasykistyczny kościół św. Klemensa w Nadarzynie reprezentuje dobrej klasy architekturę zewnętrzną, zachowaną w prawie nienaruszonym stanie. W ciągu dwustu lat zmieniło się jedynie otoczenie kościoła, a nowe ogrodzenie z 1997 roku uczyniło z niego budowlę „ufortyfikowaną”. Wystrój wnętrza jest natomiast dziełem pokoleń fundatorów i kolejnych księży proboszczów. Radykalne zmiany rozpoczęły się w latach 70. XX wieku pod wpływem postanowień II soboru Watykańskiego. Historia tego wnętrza, poddana różnym uwarunkowaniom wciąż wymaga wielu wyjaśnień. Dalszych badań wymaga historia konserwacji obrazu Ukrzyżowania. Szczegółowych wyjaśnień domagają się też zmiany „pseudokonserwatorskie”, jak np. pozbawienie oryginalnych ram stacji Drogi Krzyżowej z początku XX wieku. Opracowanie tych kwestii przyczyniłoby się do udokumentowania dziedzictwa kulturowego kościoła i parafii i, do choćby częściowego, przywrócenia wartości zabytkowej świątyni. Opracowania wymagają także inne, nieuwzględnione tu, zabytki. Konieczna jest też dalsza, wnikliwa kwerenda archiwalna, zmierzająca do odnalezienia niedostępnych dziś dokumentów z historii kościoła.

Literatura

- Bogacka K.: Kościół w Mokobodach według wzoru Świątyni Opatrzności Bożej wybudowany. Roczniki Katedry Nauk Humanistycznych Szkoły Głównej Gospodarstwa Wiejskiego. Dziedzictwo kulturowe. T. I. SGGW, Warszawa 2004.
- Bursze T., Dąbrowski J., Szymański S.: Sztuka sakralna w Polsce. Architektura. Warszawa.
- Cabanowski M.: Nadarzyn. Kościół pod wezwaniem św. Klemensa. W: Opowieści o kościołach dawnego dekanatu grodziskiego. Grodzisk Mazowiecki 1996.
- Drzewucka M.: Parafia w Nadarzynie – rola w życiu społeczności lokalnej w latach 1848 – 1914. Praca podyplomowa. Studia podyplomowe historii. Akademia Humanistyczna im. Aleksandra Gieysztora. Wydział Historyczny, Pułtusk 2007.
- Kizwalter T.: Ostrowski Tomasz Adam, W: Polski Słownik Biograficzny. T. XXI.
- KZSwP. Województwo Warszawskie. Powiat Pruszkowski. T. X, z. 17. Oprac. I. Galicka, H. Sygietyńska: Nadarzyn.
- Niesiecki K.: Herbarz Polski. T. I-X. Warszawa 1989.

⁴⁹ W 1994 roku w część okulusów wprawiono okna plastikowe. Por. Umowa nr 3/94 z Zakładem Inwestycji Budownictwa Mieszkalnego i Ogólnego, 7 III 1994; Protokół nr 1 zał. do Umowy 3/94; Umowa nr 17/94 z Przedsiębiorstwem Usługowo-Handlowym Profil, 25 IV 1994, AP. W 2007/2008 roku przywrócono je do stanu pierwotnego, według zachowanych zdjęć i projektu A. Wiśniewskiego, prace wykonała firma Aleksander Wiśniewski – Kowalstwo Artystyczne; Decyzja nr 1386/07 Mazowieckiego Wojewódzkiego Konserwatora Zabytków w Warszawie, AP.

Sulimierski F.: Słownik geograficzny Królestwa Polskiego. T. 6. Warszawa 1885.
Wencel W.: Z historii parafii i kościoła w Nadarzynie. W: List Klementyński. 200 lat kościoła w Nadarzynie 1806 – 2006. 2005 nr 34.
www.legart.pl.
www.nadarzyn.info.pl.
www.nadarzyn.net.pl.
www.nadarzynparafia.pl.
www.pl.wikipedia.org.
www.powiat.pruszkow.pl.

Decyzja nr 1209/07 Mazowieckiego Wojewódzkiego Konserwatora Zabytków w Warszawie.
Decyzja nr 138/07 Mazowieckiego Wojewódzkiego Konserwatora Zabytków w Warszawie.
Decyzja nr 1386/07 Mazowieckiego Wojewódzkiego Konserwatora Zabytków w Warszawie.
Decyzja nr 174/94 wydana przez Państwową Służbę Ochrony Zabytków, 4 V 1994.
Decyzja Starosty Pruszkowskiego nr 86/N/09 (zatwierdzenie projektu budowlanego i udzielenie pozwolenia na przebudowę), 19 II 2009. (dot. wymiany więźby dachowej).
Decyzja Wojewódzkiego Konserwatora Zabytków Województwa Mazowieckiego w sprawie wpisania dobra kultury do rejestru zabytków L.dz. WKZ.D42/2581/00. (dot. dzwonnicy nr rejestru zabytków: A-42).
„Dziennik Budowy. Ogrodzenia w Nadarzynie”, IX 1997.
„Konserwacja obrazu „Matka Boska Nieustającej Pomocy” z kościoła parafialnego p.w. św. Klemensa w Nadarzynie. Dokumentacja przebiegu prac”, J. Kurzyńska, Warszawa 2007.
List proboszcz parafii w Nadarzynie, ks. G. Krysztofika do Wojewódzkiego Konserwatora Zabytków z prośbą o zezwolenie na przemieszczenia nagrobka T. A. Ostrowskiego.
List wicedyrektora Biblioteki Sejmowej z 21 VI 2007.
Oferta na przeprowadzenie prac konserwatorskich i restauratorskich złożonej ramy z 30 IV 2008.
Oferta wykonania prac konserwatorskich, J. Luk, J. Kurzyńska, 30 IV 2008.
„Program prac konserwatorskich figury św. Jana Nepomucena”, K. Antoniak, 2 IX 1994.
„Program prac konserwatorskich przy pomniku nagrobnym na południowej ścianie kościoła”, K. Antoniak, 6 IX 1994 (dot. nagrobka Bolesły).
„Projekt posadzki prezbiterium, projekt ołtarza, projekt postumentu pod Tabernakulum”, zespół autorski: H. Jung-Migdalska, E. Majersfeld, XII 1999.
Protokół nr 1 zał. do Umowy 3/94.
Rysunek projektowy podmalowany akwarelą na kartonie. A. Bogusz-Gazda, D. Witkowska-Weiss, II 2006.
Umowa nr 17/94 z Przedsiębiorstwem Usługowo-Handlowym Profil, 25 IV 1994.
Umowa nr 3/94 z Zakładem Inwestycji Budownictwa Mieszkalnego i Ogólnego, 7 III 1994.
Umowa o dzieło z wykonawcą, I. Szymczakiem z Brwinowa, 9 II 1999.
Umowa o dzieło z wykonawcą, U. Brzozowską-Drozdowicz, 1 IX 1999.
Załącznik do decyzji nr 1209/07: „Opis projektu aranżacji ekspozycji kopii Piety Michała Anioła w kościele św. Klemensa w Nadarzynie”, J. Sobczyk, Ars Antiqua S.C., 27 VIII 2007.
Załącznik do decyzji nr 174/94: „Napisy o znaczeniu historycznym z pomnika św. Klemensa w Nadarzynie”, oprac. K. Antoniak.
Zezwolenie Nr 853/2/IMR/2000 na prowadzenie prac konserwatorskich (dot. nagrobka Bolesły).

Karta KOBiDZ 363-B poz. 1, „Nagrobek Ignacego Bolesły”, zał. E. Gieysztor, VI 1970, neg. W. Galicki, 10 I 1971.
Karta KOBiDZ 364-B poz. 4 „Tabernakulum”, zał. E. Gieysztor, VI 1970, neg. W. Galicki, 10 I 1971.
Karta KOBiDZ 364-B poz. 11, „Święta Anna nauczająca Marię”, zał. W. Galicki, VI 1970, neg. W. Galicki, 10 I 1971.

Karta KOBiDZ 519-B poz. 2, „Zwiastowanie”, zał. E. Gieysztor, VI 1970, neg. W. Galicki, 15 VII 1972.

Karta KOBiDZ 519-B poz. 1, „Ukrzyżowanie”, zał. W. Galicki, VI 1970, neg. W. Galicki, 15 VII 1972.

Karta KOBiDZ, 364-B poz. 10, „Portret T. A. Ostrowskiego”, zał. E. Gieysztor, VI 1970, neg. W. Galicki; 10 I 1971.

Streszczenie

Artykuł jest poświęcony kościołowi Św. Klemensa w Nadarzynie koło Warszawy. Składa się on z trzech części: historia miasta i tamtejszego kościoła parafialnego, od XV do początku XXI wieku, krótka biografia Jakuba Kubickiego, architekta obecnego kościoła, opis kościoła i analiza jego struktury i dekoracji. Jego klasycystyczna architektura zachowała się nietknięta do naszych czasów, chociaż wystrój został zmieniony w ostatnich latach. Jednak nawet teraz można podziwiać oryginalne obrazy Wojniakowskiego i klasycystyczne nagrobki.

Summary

The paper is devoted to St. Clement Church in Nadarzyn near Warsaw. It consists of three parts: history of the town and its parish church from the 15th to the early 21st century, short biography of Jakub Kubicki, architect of the contemporary church, description of the of the church and analysis of its structure and decoration. Its classicistic architecture was preserved untouched to our times, though decoration was changed in last years. But even now we can admire the original paintings by Wojniakowski and classicistic tombs.

FOTOGRAFIA 1. Kościół św. Klemensa, widok od północnego zachodu
Źródło: fotografia własna, V 2009 r.

FOTOGRAFIA 2. Kościół św. Klemensa, wnętrze – stan obecny
Źródło: fotografia własna, V 2009 r.

FOTOGRAFIA 3. kościół św. Klemensa, wnętrze, ściana północna z ołtarzem św. Klemensa i obrazem św. Anny
Źródło: fotografia własna, V 2009 r.

FOTOGRAFIA 4. Kościół św. Klemensa, wnętrze, ściana południowa z nagrobkiem fundatora, figurą Piety i obrazem Zwiastowania
Źródło: fotografia własna, V 2009 r.

CZEŚĆ III

WYKORZYSTANIE POTENCJAŁU TURYSTYCZNEGO REGIONÓW

Anna Sammel

Zachodniopomorski Uniwersytet Technologiczny w Szczecinie

Wioski tematyczne w województwie zachodniopomorskim

Theme villages in Zachodniopomorskie Province

Wstęp

Od wielu lat w Europie Zachodniej i w Polsce w efekcie poszukiwania sposobu na ożywienie społeczne i ekonomiczne obszarów wiejskich powstają tzw. wioski turystyczno – handlowe (np. Miasteczka książek)¹ lub wioski tematyczne (Owczarstwo we Francji, Wieś chleba w Belgii, Soplicowo – gmina Krzywiń)². Należy jednak pamiętać, że specjalizacja wsi nie jest całkowicie współczesną ideą, bowiem już w średniowieczu funkcjonowały miejscowości, których mieszkańcy wykonywali różnego rodzaju usługi np. dla dworów książęcych³.

W województwie zachodniopomorskim wiele miejscowości zlokalizowanych na obszarach wiejskich próbuje stworzyć swój specjalistyczny produkt, który będzie atrakcyjny dla potencjalnych turystów. Mieszkańcy wsi szukają sposobu na podniesienie atrakcyjności obszarów wiejskich, co wyraża się między innymi w tworzeniu wsi tematycznych. Celem niniejszej publikacji jest przedstawienie oferty sześciu wiosek tematycznych funkcjonujących obecnie na terenie województwa zachodniopomorskiego, którymi są:

1. Iwęcino – Wioska Końca Świata, Dąbrowa – Wioska Zdrowego Życia, Sierakowo Sławieńskie – Wioska Hobbitów, Paproty – Wioska Źródeł i Labiryntów, Podgórkki – Wioska Bajek i Rowerów Są to wioski tematyczne, których utworzenie zostało finansowane z programu unijnego EQUAL, realizowanego w latach 2005 – 2008 przez Partnerstwo RAZEM w skład którego wchodziło sześć organizacji pozarządowych działających na obszarach wiejskich⁴,
2. Brzózki – Wioska Dobrej Energii (oferta wioski została opracowana w ramach projektu „Czas na Brzózki” finansowanego w 2008 roku w ramach programu

¹ J. Majewski: Wioski turystyczno - handlowe, W: Turystyka wiejska i rozwój lokalny. Red. naukowa J. Majewski, B. Lane. Fundacja Fundusz Współpracy, Warszawa – Poznań 2002, 147 - 155.

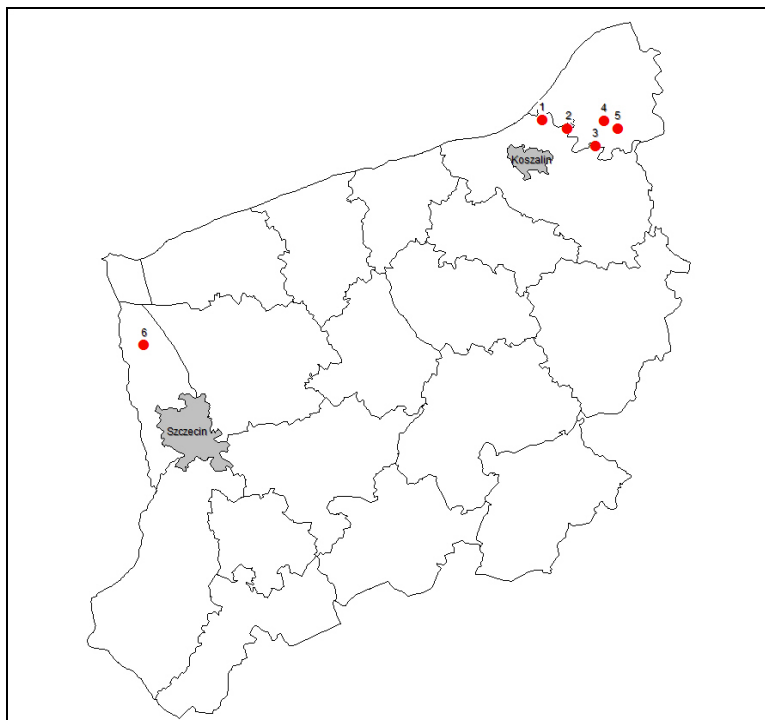
² W. Idziak: O odnowie wsi. Poradnik. Fundacja Wspomagania Rozwoju Wsi, Warszawa 2004, s. 43 - 63.

³ Tamże, s. 43 - 63.

⁴ Projekt realizowany był przy merytorycznym wsparciu m.in. dr. W. Idziaka z Politechniki Koszalińskiej,

www.wioskitematyczne.org.pl/o_projekcie.html, www.wioskitematyczne.org.pl/partnerzy.html.

unijnego „EQUAL – upowszechnianie dobrych praktyk na obszarach wiejskich”, którego realizatorem było Stowarzyszenie Czas Przestrzeń Tożsamość oraz mieszkańcy, którzy utworzyli „Stowarzyszenie Brzózki – Wioska Dobrej Energii” (w rejestracji) (rys. 1).

Oznaczenia: 1. Iwęcino – Wioska Końca Świata, 2. Dąbrowa – Wioska Zdrowego Życia, 3. Sierakowo Sławieńskie – Wioska Hobbitów, 4. Paproty – Wioska Źródeł i Labiryntów, 5. Podgórkki – Wioska Bajek i Rowerów, 6. Brzózki – Wioska Dobrej Energii.

RYSUNEK 1: Rozmieszczenie wiosek tematycznych w województwie zachodniopomorskim.

Źródło: opracowanie własne

Iwęcino - Wioska Końca Świata

Pierwsze wzmianki o Iwęcinie (gmina Sianów) pochodzą z 1262 roku. Nazwa miejscowości pochodzi prawdopodobnie od żeńskiego imienia Ewa lub odnosi się do rzeczownika oznaczającego wierzbę. Parafia w Iwęcinie została założona w XIV wieku z inicjatywy mnichów zakonu Cystersów. W 1697 roku nieznanymi autorami namalowano na suficie kościoła polichromię przedstawiającą „Sąd

Ostateczny”⁵, która została odkryta podczas prac renowacyjnych w 1908 roku. W kościele znajduje się również pochodzący z XVII wieku ołtarz i ambona. Teren przykościelny, na którym był cmentarz otoczono kamiennym murem, w którym znajdują się trzy bramy wejściowe⁶. Drugi cmentarz założono we wsi na początku XX wieku. Z miejscowością związane są ciekawe legendy⁷. Iwięcino było dużą wsią rolniczą z zabudowaniami na planie owalnicy. Dachy domów kryte były strzechą, zabudowania gospodarskie miały konstrukcję szachulcową, szachulcowo – murowaną i murowaną. Obecnie większość budynków została przebudowana. Ludność polska osiedliła się w Iwięcinie 26 lipca 1945 roku⁸. Utworzono szkołę, rozpoczęła działalność Ochotnicza Straż Pożarna (1947 rok). Od lat 70. XX wieku funkcjonuje w Iwięcinie ośrodek zdrowia i dom kultury⁹. W 1999 roku powstała przy kościele Rada Parafialna, która pozyskuje m.in. środki finansowe na renowację obiektu. W 2007 r. rozpoczęło działalność Stowarzyszenie Na Rzecz Rozwoju Wsi Iwięcino¹⁰. We wsi funkcjonuje również Klub Dobrej Gospodyni.

Mieszkańcy Iwięcina aktywnie podejmują liczne inicjatywy na rzecz miejscowości oraz lokalnej ludności¹¹. Przez Iwięcino przebiega międzynarodowy Nadmorski Szlak Kolarski R 10, tzw. szlak hanzeatycki. Od wielu lat odbywa się również we wsi święto regionalne o wymiarze powiatowym, tzw. „Dni Pola” połączone z Dniami Doradztwa Powiatu Koszalińskiego¹².

Aktualna oferta turystyczno – edukacyjna Wioski Końca Świata dla grup zorganizowanych to:

1. Edukacja regionalna obejmująca dwie propozycje: Tradycje Bożonarodzeniowe (warsztaty świąteczne na przełomie listopada i grudnia pt. „Krucza tajemnica bombek choinkowych” współorganizowane razem z mieszkańcami wsi Dąbrowa)¹³ oraz Tradycje Wielkanocne (zwyczaje i tradycje Wielkanocne: wykonywanie palm i kwiatów z bibuły, zdobienie pisanek).

⁵www.iwecino.wioskitematyczne.org.pl/czytaj,65,polichromia_sad_ostateczny.html, H. Romanik, Z. Pacholski: Koniec świata w Iwięcinie. Agencja Photo Design Zdzisław Pacholski, Koszalin 2003; A. Kowalczyk: Walory turystyczne Pomorza. Uniwersytet Kazimierza Wielkiego, Bydgoszcz 2007, s. 61.

⁶www.iwecino.wioskitematyczne.org.pl/czytaj,41,historia_xivwiecznego_kosciola.html, Pomorze - Polska niezwykła. Atlas turystyczny. Demart, Warszawa 2008, s. 92.

⁷ W. Łysiak: Diabelskie sprawki: podania, legendy i bajki z Pomorza Zachodniego. ECO, Międzychód 1998.

⁸www.iwecino.wioskitematyczne.org.pl/czytaj,40,historia_miejscowosci.html.

⁹ A. Dębowski: 60 lat osadnictwa: Iwięcino, Bielkowo, Wierciszewo, Rzepkowo. UGiM w Sianowie oraz Sołectwo Iwięcino 2005, s. 3 - 7, 14 - 28.

¹⁰ www.iwecino.wioskitematyczne.org.pl/czytaj,36,statut.html.

¹¹ www.iwecino.wioskitematyczne.org.pl/czytaj,120,aktualnosci_i_kalendarium.html.

¹² www.iwecino.wioskitematyczne.org.pl/czytaj,54,dni_pola.html.

¹³ W 2007 roku w warsztatach w Iwięcinie wzięło udział 1996 dzieci. W 2008 roku warsztaty przeprowadzane były równolegle w Dąbrowie i Iwięcinie. Obie wioski odwiedziło 3991 dzieci. Były również osoby niepełnosprawne ze szkół integracyjnych oraz emeryci.

www.iwecino.wioskitematyczne.org.pl/czytaj,120,aktualnosci_i_kalendarium.html.

2. „Misiowa kraina na końcu świata” (oferta całoroczna skierowana do dzieci: m.in. zwiedzanie fabryki zabawek w Koszalinie, projektowanie i wykonywanie maskotek przedstawiających misie, degustacja miodu),
3. Inne propozycje całoroczne: Warsztaty rękodzielnicze (prace ze słomy, bibuły, papieru); Układanie puzzli z fragmentem polichromii „Sąd Ostateczny” pt. „Niebo i Piekło” (prezentacja historii wsi Iwięcino); Zegar słoneczny (zajęcia edukacyjne: nauka odczytywania czasu na zegarze słonecznym); Robimy swój własny zegar, gry i zabawy przy zegarze; Geologiczna ścieżka edukacyjna „Diabelskie kamienie”; Kaligrafia czyli nauka pięknego pisania stalówką i atramentem; Poczęstunek składający się z anielskiej herbaty i przysmaków „wesołego diabła”¹⁴.
4. Letnia oferta sezonowa obejmuje: „Disk Golf u Wojciecha” – nauka gry w disk golfa (zasady gry zbliżone są do zasad tradycyjnego golfa, jednak zamiast piłeczki gracze posługują się dyskami, a celem nie są golfowe dołki, a metalowe kosze z łańcuchami); Spływy kajakowe połączone z obserwacjami astronomicznymi (Niebo na Końcu Świata – czas trwania około 2 – 3 godziny) organizowane przez firmę turystyczną „Zimny Włodek” z Iwięcina¹⁵.

W okresie wakacyjnym można skorzystać z noclegu w schronisku działającym w szkole.

Dąbrowa - Wioska Zdrowego Życia

Nazwa wsi (Dąbrowa położona jest w gminie Sianów) pochodzi od rosnącego w pobliżu liściastego lasu. Pierwsza wzmianka o miejscowości datowana jest na 1252 rok, kiedy teren ten został подарowany Cystersom w celu założenia klasztoru. W Dąbrowie już w średniowieczu wybudowano kościół wraz z przylegającym do niego cmentarzem oraz młyn. W późniejszym okresie do wsi należał również folwark. W XIX wieku wzniesiono w Dąbrowie cegielnię i założono cmentarz komunalny (istniał również cmentarz ewangelicki). Na przełomie XIX/XX wieku wybudowano szkołę powszechną. Do 1939 roku była to zamożna wieś, typowa ulicówka o charakterze rolniczym. Obecnie w zabudowie gospodarczej dominuje budownictwo szachulcowe, szachulcowo-murowane i murowane. Wiele domów i budynków gospodarczych po 1945 roku zostało przebudowanych tracąc swój pierwotny wygląd¹⁶.

Specjalizacja wsi Dąbrowa opiera się na zagadnieniach związanych ze zdrowym trybem życia oraz aktywnością fizyczną i sportem¹⁷. W ramach

¹⁴ Zajęcia odbywają się w dwóch gospodarstwach edukacyjnych. Czas trwania około 3 - 4 godziny. www.iwiecino.wioskitematyczne.org.pl/czytaj,257,oferta_turystycznoedukacyjna.html.

¹⁵ www.iwiecino.wioskitematyczne.org.pl/czytaj,257,oferta_turystycznoedukacyjna.html.
www.zimnywlodek.tp1.pl.

¹⁶ www.dabrowa.wioskitematyczne.org.pl/czytaj,169,historia_miejscowosci.html.

¹⁷ www.dabrowa.wioskitematyczne.org.pl.

tworzenia produktu przygotowano dwie ścieżki edukacyjne (czas trwania każdej z nich wynosi od 3,5 do 4,5 godziny)¹⁸:

1. „Ania i Grześ idą przez wieś” – zajęcia prowadzone są w następujących gospodarstwach¹⁹:

- „Wszystkie zwierzęta duże i małe”: możliwość obejrzenia zwierząt gospodarskich, dzikich i egzotycznych, pokaz wyrobu masła i twarogu²⁰;
- „Tu upieczesz swoją bułeczkę”: możliwość samodzielnego przygotowania ciasta, z którego można upiec bułki w piecu chlebowym, w gospodarstwie znajduje się również stała ekspozycja dawnych narzędzi rolniczych;
- „Jak dawniej na wsi było” oraz ogród w którym rosną liczne gatunki ziół²¹;
- „Wesoła łączka”: zajęcia ruchowe dla różnych grup wiekowych na ścieżce zdrowia, możliwość m.in. gry w disc – golfa i siatkówkę, przejażdżki kucykiem i bryczką, rzut podkową, strzelanie z wiatrówki, poczęstunek przy ognisku oraz dla zainteresowanych osób zajęcia plastyczne z materiałów papierniczych (kwiaty z bibuły)²²;
- Możliwa jest także wizyta w gospodarstwie „Pod dobrymi skrzydłami”, w którym utrzymywane są różne gatunki ptaków użytkowych i ozdobnych;

2. „Tajemnice łąki, lasu i bagna” zajęcia edukacyjno – przyrodnicze na trasie która obejmuje swoim zakresem tematycznym i przestrzennym florę i faunę łąki, lasu i bagna²³.

W okresie poprzedzającym święta Bożego Narodzenia i Wielkanoc w Dąbrowie prowadzone są zajęcia z edukacji regionalnej. Od listopada organizowane są m.in. warsztaty „Krucza Tajemnica Bombek Choinkowych”, w których uczestniczą dzieci w wieku przedszkolnym i szkolnym z dużych miast województwa zachodniopomorskiego (m.in. ze Szczecina, Świnoujścia, Kołobrzegu)²⁴.

W Dąbrowie można również nabyć produkty pochodzące bezpośrednio z gospodarstw rolnych, a szczególnie wyroby wędliniarskie i piekarnicze. We wsi można skorzystać z noclegów oferowanych przez działające tam gospodarstwa agroturystyczne lub po uprzednim zgłoszeniu grupy zorganizowanej można zanoćwać w miejscowej szkole (tylko w okresie wakacyjnym).

¹⁸ www.wioskitematyczne.org.pl/oferta/dabrowa/ ora broszura „Dąbrowa Wioska Zdrowego Życia” wydana przy udziale środków Europejskiego Funduszu Społecznego w ramach Inicjatywy Wspólnotowej EQUAL.

¹⁹ www.dabrowa.wioskitematyczne.org.pl/czytaj,175,ania_i_grzes_ida_przez_wies.html.

²⁰ www.dabrowa.wioskitematyczne.org.pl/czytaj,177,zwierzeta_male_i_duze.html.

²¹ www.dabrowa.wioskitematyczne.org.pl/czytaj,176,izba_pieczenia_chleba.html.

²² www.dabrowa.wioskitematyczne.org.pl/czytaj,178,wesola_laczka.html.

²³ www.dabrowa.wioskitematyczne.org.pl/czytaj,292,sciezka_educacyjno_przyrodnicza.html.

²⁴ www.dabrowa.wioskitematyczne.org.pl/czytaj,278,kalendarium_wydarzen.html.

Sierakowo Sławieńskie - Wioska Hobbitów

Sierakowo Sławieńskie położone jest w gminie Sianów. Nazwa miejscowości pochodzi od rzeczownika określającego osobę Sirak lub Żyrak. Pierwsze wzmianki o wsi datowane są z 1267 roku ale ślady osadnictwa wskazują, że ludzie na tym terenie żyli już w epoce kamienia i brązu. W XIII wieku Sierakowo Sławieńskie zostało przekazane zakonowi cystersów. Na przełomie XIV/XV wieku wybudowano kościół, przy którym znajdował się cmentarz (pod koniec XIX wieku utworzono nowy cmentarz). Pod koniec XVIII wieku była to już dość duża miejscowość, w której znajdował się folwark, młyn, tartak i kuźnia. W II połowie XIX wieku wybudowano dwór. Działała również w tym okresie szkoła, cegielnia i karczma. Wieś miała dawniej układ owalnicy, ale obecnie jest to wielodrożnica. We współczesnej zabudowie dominują budynki murowane, ale nielicznie występują również obiekty o konstrukcji szachulcowej²⁵.

Sierakowo Sławieńskie jest pierwszą miejscowością w Polsce, która ma charakter wioski tematycznej. Od 2001 roku dzięki merytorycznemu wsparciu dr W. Idziaka z Politechniki Koszalińskiej mieszkańcy rozpoczęli budowę Wioski Hobbitów, która miała bardzo skromne początki²⁶. Za swoją działalność odebrali w 2006 roku prestiżową Europejską Nagrodę Odnowy Wsi, w kategorii osobliwych dokonań i specjalnych osiągnięć.

We wsi działa Stowarzyszenie Hobbiton, kontynuujące wcześniejsze działania mieszkańców Sierakowa Sławieńskiego. Obecnie jego członkowie działają w następujących obszarach: kultura, edukacja, oświata, ochrona zdrowia i środowiska naturalnego, rozwój regionalny i lokalny oraz pomoc społeczna (między innymi współpracują z organizacjami o podobnym profilu działania, wspierają aktywność różnych grup społecznych, prowadzą działalność promocyjną, podejmują działania związane z utrzymaniem Wioski Hobbitów, organizują szkolenia, warsztaty oraz imprezy o charakterze masowym)²⁷.

Specjalizacja wsi opiera się na zagadnieniach związanych z tematyką twórczości J.R.R. Tolkiena i z postaciami Hobbitów. W Sierakowie Sławieńskim wybudowano Wioskę Hobbitów a poza jej terenem przygotowano dla potrzeb turystów Domek Hobbita nad stawem, Kuźnię Krasnoludów, Smoczą Jamę oraz oznakowano drogowskazem Las Elfów. Członkowie Stowarzyszenia organizują różnego rodzaju imprezy (Jarmarki Hobbitów), przeprowadzają gry terenowe (uczestnicy zajęć przebijają się, następnie otrzymują zadanie i ruszają na trasę wokół wsi pokonując liczne przeszkody)²⁸.

²⁵ www.sierakowo.wioskitematyczne.org.pl/czytaj,108,historia_sierakowa.html.

²⁶ Hobbiton za Sierakowo. Niezwykły pomysł na wieś. Gazeta na Pomorzu, dodatek do Gazety Wyborczej z 27 sierpnia 2001, nr 199.

²⁷ www.sierakowo.wioskitematyczne.org.pl/czytaj,101,statut.html.

²⁸ www.sierakowo.wioskitematyczne.org.pl/czytaj,140,przywitanie.html.

Aktualna oferta Wioski Hobbitów dla grup zorganizowanych to: 1. Gra terenowa „Hobbit czyli tam i z powrotem”, 2. Pokazy sztuki kowalskiej w Kuźni Krasnoludów, 3. Palantir, czyli poznanie Śródziemia, 4. Hobbickie gry i zabawy, 5. Warsztaty ceramiczne, 6. Rozgrywki disc-golfa, 7. Warsztaty z pamiętkarstwa i rękodzieła, 8. Organizacja imprez okolicznościowych i szkoleń.

W Sierakowie Sławińskim odbywają się również cykliczne imprezy takie jak: Majówka w Wiosce Hobbitów, Powitanie lata, Lato w Wiosce Hobbitów, Jarmark Hobbita, Urodziny Bilba²⁹.

Paproty - Wioska Źródeł i Labiryntów

Wieś Paproty o bardzo malowniczej i zróżnicowanej rzeźbie terenu położona jest w gminie Malechowo. Zlokalizowana jest w pradolinie rzeki Grabowej. Pierwsze wzmianki o miejscowości pochodzą z czasów średniowiecza (1262 rok). W 1271 roku wieś została przekazana cystersom, pozostając w obrębie posiadłości kościelnych do czasów reformacji. W końcu XIX wieku powstały na tym terenie 4 niewielkie majątki i założono cmentarz ewangelicki. Do XX wieku Paproty funkcjonowały, jako wieś chłopska. W zabudowie mieszkaniowej i gospodarczej dominuje budownictwo o konstrukcji szachulcowej. W Paprotach nie ma kościoła, znajduje się jedynie w centralnej części wsi przydrożny krzyż. Na obszarze miejscowości zarejestrowano 25 stanowisk archeologicznych, w których stwierdzono pozostałości osadnicze z epoki kamienia, okresu starożytności i średniowiecza³⁰.

Bazując na naturalnych walorach terenu utworzono w Paprotach kompleks wierzbowych labiryntów. Znajdują się również na tym obszarze złoża torfu i źródlika, co zostało wykorzystane przy tworzeniu wioski tematycznej. We wsi działa Stowarzyszenie Miłośników Pradoliny Grabowej, które m.in. realizuje od stycznia do czerwca 2009 roku projekt pt. „Latające Talerze” z dotacji przyznanej ze środków Polsko – Amerykańskiej Fundacji Wolności. Adresowany jest on do młodzieży w wieku 13-19 lat z Paprot i okolicznych wsi, która wykona kosze do disc-golfa, przygotuje pole do gry oraz będzie propagować jej zasady wśród swoich rówieśników. Projekt zakończy się Festiwałem Latającego Talerza³¹.

Oferta turystyczno-edukacyjna wioski dla grup zorganizowanych to:

- **Gra terenowa „Tajemnica Druida”** (obejmuje wioskę i labirynty, czas zajęć 3 godziny),
- **Zajęcia edukacyjno – artystyczne z wykorzystaniem wikliny** (istnieje również możliwość zorganizowania kursu obejmującego 30 godzin nauki wyplatania),

²⁹ www.sierakowo.wioskitematyczne.org.pl.

³⁰ www.paproty.wioskitematyczne.org.pl/czytaj,76,historia_paprot.html.

³¹ www.paproty.wioskitematyczne.org.pl/czytaj,355,latajace_talerze.html.

- **Gra w disc – golfa,**
- **Zabawa z hipertufem...** (zajęcia terenowe prowadzone na łąkach, torfowiskach, nad źródłiskami i w laboratoriach z wykorzystaniem torfu dla różnych grup wiekowych: przedszkola i młodsze klasy szkół podstawowych oraz wszystkie klasy gimnazjalne czas trwania od 45 minut do 1 godziny)³².

Podgórkki - Wioska Bajek i Rowerów

Podgórkki to niewielka wieś położona w gminie Malechowo. Pierwsze wzmianki o miejscowości pochodzą z okresu średniowiecza. W XV wieku w Podgórkach zbudowano kościół. W XVIII wieku istniał tam folwark, gospodarstwa chłopskie oraz zabudowania tzw. kolonistów. Pod koniec XIX wieku w zespole folwarcznym zbudowany został pałac, w którego wnętrzach po II wojnie światowej funkcjonował ośrodek rolny, następnie Zakłady Porcelany Stołowej z Jaworzyny Śląskiej a w 1968 r. przeznaczono go na placówkę szkolno – wychowawczą. Ze względu na malownicze otoczenie park pałacowy wraz z pobliskim lasem był do 1939 roku miejscem spotkań artystów malarzy. Do tej tradycji powrócono w 2000 roku i od tego czasu w pałacu organizowane są corocznie plenery artystyczne przy współudziale Koszalińskiego Towarzystwa Społeczno – Kulturalnego, które przyczyniły się do aktywizacji lokalnej społeczności.

We wsi znajduje się poniemiecki cmentarz, boisko do piłki nożnej, tzw. Łąka Elfów – pastwisko otoczone drzewami z naturalnym wyniesieniem terenu wykorzystywanym, jako scena. W Podgórkach znajdują się również XIX-sto wieczne zabudowania po dawnym PGR: stajnia i obora stanowiąca od 2005 roku własność Ośrodka Szkolno Wychowawczego. Ośrodek organizuje dla dzieci z całego województwa zachodniopomorskiego od 2002 roku Przegląd Dziecięcych Zespołów Teatralnych z cyklu „Wiosna z bajką”, a od 2006 roku także konkursy bajkowe dla dzieci i młodzieży z placówek kształcenia specjalnego. Obecnie w dawnej oborze odbywają się przedstawienia teatru cieni, a w innych pomieszczeniach w budynkach dawnego PGR utworzono pracownię ceramiczną wyposażoną w profesjonalny piec do wypału ceramiki, elektryczne koła garncarskie, oraz wszelkie niezbędne przy pracach z gliną narzędzia³³. W Podgórkach od 2003 roku działa **Stowarzyszenie Rozwoju SOSW i Wsi Podgórkki „Razem w Przyszłość”**.

Specjalizacja wsi Podgórkki opiera się na zagadnieniach związanych ze światem baśni i zabaw. W ramach tworzenia produktu Wsi mieszkańcy prowadzą zajęcia teatralne oraz artystyczno – rękodzielnicze (m.in. batik, warsztaty

³² www.paprotty.wioskitematyczne.org.pl.

³³ www.malechowo.pl;

www.podgorkki.wioskitematyczne.org.pl/czytaj,189,kilka_slow_o_podgorkach.html;

www.podgorkki.wioskitematyczne.org.pl/czytaj,211,zabudowania_po_pgr.html.

ceramiczne). Z tematyką specjalizacji powiązane są również rowery i turystyka rowerowa (dla wielu mieszkańców jest to podstawowy środek komunikacji) oraz gry i zabawy ruchowo – integracyjne³⁴.

Aktualna oferta wsi Podgórci obejmuje dwa pakiety:

- Zagroda Hanki i Rumcajsa – wizyta w gospodarstwie agroturystycznym (nauka lepienia i konsumpcja pierogów, zabawy zbójckie z Rumcajsem). U Alicji w krainie czarów (zajęcia artystyczne: malowanie na szkłe lub folii, papieroplastyka). Disk – Golf (zajęcia ruchowe). Czas trwania do 4 godzin.
- U Kiciusia Majstra Lepigliny (kręcenie na kole garncarskim i lepienie ręczne). Wizyta w pasiece u Gucia (poznanie świata pszczół, produktów pszczelich, wyrób świec z wosku pszczelego). Przejazdki bajkocyklami³⁵ oraz riksą, cross rowerowy. Kielbaska z ogniska. Czas trwania do 4 godzin.

W Podgórkach można również:

- wypożyczyć rowery pozyskane w 2006 roku od mieszkańców Koszalina w ramach akcji „Uwolnij rower” i odbyć wycieczkę z przewodnikiem bajkową trasą rowerową (z Podgórek do Paprot lub wzdłuż doliny rzeki Grabowej),
- wziąć udział w zajęciach edukacyjnych z przewodnikiem: wędrówka ścieżką bajkowo– przyrodniczą³⁶.

Brzózki - Wioska Dobrej Energii

Brzózki to niewielka miejscowość zlokalizowana na skraju Puszczy Wkrzańskiej w gminie Nowe Warpno, niespełna 1 km od brzegu wód Zalewu Szczecińskiego. Pierwsza wzmianka o miejscowości pochodzi z roku 1777. W XVIII wieku funkcjonowała we wsi szkoła i kaplica, w XIX wieku wybudowano pałacyk myśliwski (pozostały już jedynie ruiny), a teren wokół niego otoczono parkiem, który zachował się do naszych czasów w pierwotnych granicach³⁷.

Obecnie Brzózki jest to typowa ulicówka o charakterze rolniczo – turystycznym. Zabudowa wsi pochodzi w większości z końca XIX i początków XX wieku oraz z czasów współczesnych. W Brzózkach znajduje się kilka gospodarstw agroturystycznych i centrum rehabilitacji z ośrodkiem hippiki. Organizowane są tam liczne zawody a także impreza hipiczna pt. Dzień Konia.

Okolice wsi to tereny atrakcyjne turystycznie dla plażowiczów (plaża nad zalewem), turystów pieszych (czerwony Szlak Puszczy Wkrzańskiej), a także rowerzystów i miłośników przejazdów konnych. 17 maja 2008 roku odbyła się oficjalna inauguracja wioski tematycznej w Brzózkach pt. „Brzózki – Wioska

³⁴http://www.podgorki.wioskitematyczne.org.pl/czytaj,190,specjalizacja_wsi.html.

³⁵ www.podgorki.wioskitematyczne.org.pl/czytaj,215,bajkocykle.html.

³⁶www.podgorki.wioskitematyczne.org.pl/czytaj,273,oferta_turystyczna.html;

www.podgorki.org.pl/content/view/8/11, www.podgorki.org.pl/content/blogcategory/0/10.

³⁷ www.nowewarpno.pl/strony/menu/26.dhtml.

Dobrej Energii”. Specjalizacja wsi nawiązuje do nazwy miejscowości, brzoza bowiem już według wierzeń najdawniejszych Słowian była symbolem pozytywnej energii. Brzózki zatem to wyjątkowe miejsce o najlepszym polu energetycznym w Polsce. Mieszkańcy wypracowali ofertę swojej wioski w oparciu o lokalne zasoby w ramach projektu „Czas na Brzózki” współfinansowanego z programu unijnego „EQUAL – upowszechnianie dobrych praktyk na obszarach wiejskich”. Realizatorem projektu jest Stowarzyszenie Czas Przestrzeń Tożsamość oraz mieszkańcy, którzy utworzyli Stowarzyszenie Brzózki – Wioska Dobrej Energii (w rejestracji)³⁸. Oferta wioski skierowana jest do osób chcących aktywnie wypoczywać (turystyka piesza, konna, rowerowa oraz żeglarstwo) w otoczeniu lasów Puszczy Wkrzańskiej i wód Zalewu Szczecińskiego. Na miejscu można skorzystać z noclegów w gospodarstwach agroturystycznych i spożyć specjały lokalnej kuchni.

Posumowanie

Wioski tematyczne są przykładem niezwykle cennej inicjatywy podejmowanej przez różnego rodzaju instytucje, fundacje, stowarzyszenia lub osoby na rzecz aktywizowania społeczności wiejskich. Sukces ich działalności pozwala na wysunięcie wniosku, że wioski tematyczne mogą funkcjonować na obszarach wiejskich w wielu regionach naszego kraju, wszędzie tam gdzie oprócz walorów naturalnych i antropogenicznych istnieje ze swoją wiedzą, pomysłowością i umiejętnościami niedoceniany do niedawna tzw. „kapitał ludzki”.

Działalność wiosek tematycznych integruje lokalne środowisko, pobudza ludzi do aktywności, umożliwia nabywanie lub rozwijanie różnego rodzaju umiejętności. Dostrzegane jest to nie tylko przez turystów, ale również władze różnego szczebla. W 2008 roku Nagrodę Gospodarczą Marszałka Województwa Zachodniopomorskiego otrzymały w kategorii produktu turystycznego właśnie wioski tematyczne – w Iwęcinnie: Stowarzyszenie Na Rzecz Rozwoju Wsi Iwęcino, w Dąbrowie: Gospodarstwo Agroturystyczne "Wesoła Łączka", w Sierakowie Sławieńskim: Stowarzyszenie Hobbiton³⁹. Działalność wiosek to również współpraca w pozyskiwaniu środków finansowych na podejmowanie nowych pomysłów. W 2009 roku trzy wioski w województwie zachodniopomorskim: Iwęcino, Dąbrowa oraz Sierakowo Sławieńskie realizują wspólny projekt pt. „Ekonomia Społeczna Na Szlaku Cysterskim”⁴⁰, który stanie się zapewne kolejnym ciekawym produktem turystycznym.

³⁸ www.nowewarpno.pl/aktualnosci/pokaz/62.dhtml.

³⁹ www.iwecino.wioskitematyczne.org.pl/czytaj,323,nagroda_urzedu_marszalkowskiego.html.

⁴⁰ www.iwecino.wioskitematyczne.org.pl/czytaj,339,ekonomia_spoleczna_na_szlaku_cysterskim.htm

Literatura

- „Dąbrowa Wioska Zdrowego Życia”. Broszura wydana przy udziale środków Europejskiego Funduszu Społecznego w ramach Inicjatywy Wspólnotowej EQUAL.
- Dębowski A.: 60 lat osadnictwa: Iwięcino, Bielkowo, Wierciszewo, Rzepkowo. UGiM w Sianowie oraz Sołectwo Iwięcino 2005.
- Hobbiton za Sierakowo. Niezwykły pomysł na wieś. Gazeta na Pomorzu, dodatek do Gazety Wyborczej z 27 sierpnia 2001 nr 199.
- Idziak I.: O odnowie wsi. Poradnik. Fundacja Wspomagania Rozwoju Wsi, Warszawa 2004.
- Kowalczyk A.: Walory turystyczne Pomorza. Uniwersytet Kazimierza Wielkiego, Bydgoszcz 2007.
- Łysiak W.: Diabelskie sprawy: podania, legendy i bajki z Pomorza Zachodniego. ECO, Międzychód 1998.
- Majewski J.: Wioski turystyczno – handlowe. W: Turystyka wiejska i rozwój lokalny. Red. naukowa J. Majewski, B. Lane. Fundacja Fundusz Współpracy, Warszawa – Poznań 2002.
- Pomorze - Polska niezwykła. Atlas turystyczny. Demart, Warszawa 2008.
- Romanik H., Pacholski Z.: Koniec świata w Iwięcinie. Agencja Photo Design Zdzisław Pacholski, Koszalin 2003.
- www.dabrowa.wioskitematyczne.org.pl
- www.iwecino.wioskitematyczne.org.pl
- www.malechowo.pl
- www.nowewarpno.pl
- www.paproty.wioskitematyczne.org.pl
- www.podgorki.wioskitematyczne.org.pl
- www.sierakowo.wioskitematyczne.org.pl
- www.wioskitematyczne.org.pl
- www.zimnywlodek.tp1.pl

Streszczenie

Wioski tematyczne powstają od wielu lat w Europie Zachodniej oraz w Polsce. W województwie zachodniopomorskim wiele wsi szuka sposobu na ożywienie obszarów wiejskich i ich mieszkańców. Wyraża się to między innymi w tworzeniu wsi tematycznych. Celem publikacji jest przedstawienie oferty 6 wiosek tematycznych funkcjonujących obecnie na terenie województwa zachodniopomorskiego, są to: Dąbrowa – Wioska Zdrowego Życia, Iwięcino – Wioska Końca Świata, Paprotki – Wioska Źródeł i Labiryntów, Podgórci – Wioska Bajek i Rowerów, Sierakowo Sławieńskie – Wioska Hobbitów oraz Brzózki – Wioska Dobrej Energii.

Summary

Theme villages come into being in Europe as well as in Poland for many years. Many villages search methods on liveliness country areas and their inhabitants in Zachodniopomorskie Province. This signifies in creating of theme villages. The aim of this paper is the presentation of offer 6 theme villages actually functioning of the area Zachodniopomorskie Province, they are: Dąbrowa – Healthy Life Village; Iwięcino – End of the World Village; Paprotki – Village of Labyrinths and Sources; Podgórci – Fairy Tale and Play Village; Sierakowo Sławieńskie – Hobbits' Village and Brzózki – Village of Good Energy.

Anna Sieczko

Katedra Ekonomiki Edukacji, Komunikowania i Doradztwa
Szkoła Główna Gospodarstwa Wiejskiego

Enoturystyka szansą dla gospodarstw agroturystycznych i małych winnic w Polsce

Wine tourism as a chance for the farm tourism and small vineyards in Poland

Wstęp

We współczesnej turystyce nastąpiło wyraźne zróżnicowanie form spędzania czasu wolnego. Zróżnicowane są też motywy wyboru miejsc odpoczynku. Turyści chcą uprawiać coraz to nowe formy turystyki, a organizatorzy pragną im to zapewnić. Wprawdzie turystyka winiarska czyli enoturystyka jest dobrze znana w krajach o silnych tradycjach uprawiania winorośli, ale również w Polsce ma szansę na rozwój. Jej organizatorami, mogą być właściciele małych winnic bądź gospodarstw agroturystycznych.

Turystyka winiarska we Francji, czy Włoszech cieszy się dużym zainteresowaniem ze strony turystów. Jest też promocją poszczególnych regionów winiarskich. Oprócz degustacji i poznania winnicy, turyści mają szansę na poznanie różnorodnych tradycji kulinarnych poszczególnych regionów, uczestnictwa w imprezach kulturowych, jakie są organizowane z okazji święta wina, ale również zakupu lokalnego wina (często niedostępnego w sklepie) w ramach sprzedaży bezpośredniej. Również w krajach o mniejszych tradycjach winiarskich, jak Niemcy czy Czechy powstają winne ścieżki promujące regionalne wina.

Polska zapewne nigdy nie będzie miała marek winnych na wzór francuskich, włoskich czy hiszpańskich, ale ma szansę na stworzenie lokalnego wina, które może stać się jedną z atrakcji regionalnych. Tym bardziej, że powoli następuje złagodzenie krajowych przepisów dotyczących sprzedaży wina gronowego. Enoturystyka w naszym kraju nie rozwinie się błyskawicznie, na efekty trzeba będzie poczekać nawet kilka lat. Jednak zwłaszcza w gospodarstwach agroturystycznych może przyczynić się do rozszerzenia oferty, a w połączeniu z kuchnią regionalną będzie przyciągała turystów zarówno krajowych jak i zagranicznych.

Celem opracowania jest ukazanie enoturystyki jako czynnika podnoszącego atrakcyjność turystyczną gospodarstw agroturystycznych i małych winnic w Polsce. W artykule zastosowano metodę analizy, oceny i interpretacji materiałów wtórnych, tj. literatury przedmiotu, stron internetowych.

Turystyka winiarska i enoturystyka

Turystykę winiarską definiuje się najczęściej jako podróż do regionów winiarskich, podczas których turysta odwiedza przynajmniej jedno miejsce związane z produkcją wina lub uczestniczy w imprezie o profilu winiarskim (degustacje, różnego rodzaju prezentacje win, święta winiarskie, itp.). Koniecznym warunkiem właściwej enoturystyki jest otwartość uczestników na zdobywanie wiedzy związanej z winem, jego wyrobem i szeroko pojętą kulturą winiarską¹. Dlatego zarówno w winnicach, jak i gospodarstwach agroturystycznych dla turystów przygotowane są programy edukacyjne o różnym stopniu specjalizacji. Od prostych informacji dotyczących uprawy winorośli i produkcji wina po specjalistyczne kursy i szkolenia o tematyce winiarskiej.

W Polsce z szacunkowych danych wynika, że tę formę turystyki w 2007 roku, wybrało około 2 tys. rodaków². Enoturystyka charakteryzuje się następującymi cechami:

- wiek ponad 25 lat, najczęściej w przedziale od 35 do 45 lat (średnia ta obniża się z roku na rok, gdyż coraz więcej młodych ludzi zaczyna interesować się turystyką winiarską);
- są to najczęściej pary lub mężczyźni, procent podróżujących samotnie kobiet jest wyraźnie niższy (proporcje te powoli się wyrównują, gdyż wśród młodszych enoturystów jest więcej kobiet);
- praca na stanowisku wymagającym wysokich kwalifikacji (menadżerowie, wysokiej klasy specjaliści, przedstawiciele wolnych zawodów);
- wykształcenie wyższe;
- dochody wyższe od przeciętnych;
- interesują się winem i mają już na ten temat pewną wiedzę (np. z książek, kursów czy wcześniejszych podróży), a także mniej lub bardziej regularnie piją i kupują wino³.

Mają upodobania związane z podróżowaniem, są to:

- decydowanie się na kilka krótszych wyjazdów w ciągu roku, niż jeden dłuższy;
- w czasie wyjazdu odwiedzają kilka miejsc, rzadko zatrzymują się na dłużej w jednym miejscu;

¹ W. Bosak: Wino i turystyka. W: <http://www.institutwina.pl/pdf/winoiturystryka.pdf>.

² <http://www.bankier.pl/wiadomosc/Degustator-ubezpieczenie-dla-wielbicieli-wina-1805115.html>.

³ W. Bosak: Wino i turystyka... op. cit.

- korzystają najchętniej z noclegów w hotelach, pensjonatach i pokojach typu „bed & breakfast” o dobrym standardzie;
- interesują się lokalną kuchnią, a także kulturą odwiedzanego regionu (zabytkami, sztuką, etc.);
- przed wyjazdem starają się czegoś dowiedzieć o celu swojej podróży, korzystając z różnych źródeł informacji (internet, książki i przewodniki, opinie znajomych);
- przy planowaniu podróży oraz rezerwacji biletów, noclegów i wizyt najczęściej korzystają z internetu⁴.

Enoturysty z Polski odwiedzają najczęściej winnice położone niedaleko tj. na Węgrzech, południowych Morawach, Słowacji i Austrii⁵. Rządziej wybierają kraje śródziemnomorskie, przy czym najpopularniejszym celem są Włochy. Niewielkie grupy dotarły także do Kalifornii, Chile, Urugwaju, Argentyny i Nowej Zelandii⁶. Polscy enoturysty o winnej turystyce informacji mogą szukać na stronach internetowych poświęconych tematyce winnej⁷ czy też kraju, do którego zamierzają podróżować⁸, gdzie oprócz historii winiarstwa dostępne są szczegółowe informacje o tejże turystyce bądź bezpośrednio na stronach, bądź po zamówieniu bezpłatnego katalogu.

Polskie przepisy a sprzedaż wina gronowego

Do roku 2008 polskie przepisy utrudniały sprzedaż wina gronowego, produkowanego na naszym terytorium. W uprzywilejowanej sytuacji były tylko gospodarstwa agroturystyczne, ponieważ dopuszczano tam częstowanie gości napojami alkoholowymi własnej produkcji. Ustawy z dnia 10 lipca 2008 roku „O zmianie ustawy o podatku akcyzowym oraz ustawy o wyrobie oraz rozlewie wyrobów winiarskich, obrocie tymi wyrobami i organizacji rynku wina”, znosi limit produkcji wina gronowego oraz ograniczenia sadzenia winorośli. W myśl ustawy wino będzie można wytwarzać ze wszystkich odmian winorośli zakwalifikowanych do jego wyrobu w Unii Europejskiej. Podmioty wyrabiające wino gronowe z winogron pochodzących z upraw winorośli znajdujących się na terenie Polski i zamierzające przeznaczyć swoje wyroby do obrotu, zobowiązane są do corocznego uzyskania wpisu do Centralnego Rejestru Przedsiębiorców, prowadzonego przez ARR. Do ewidencji na rok zbirów 2008/2009 zostało wpisane 35 podmiotów (tabela 1).

⁴ W. Bosak: Wino i turystyka... op. cit.

⁵ Bankier.pl z dnia 24 lipca 2008.

⁶ W. Bosak: Wino i turystyka... op. cit.

⁷ www.festus.pl/przewodnik.

⁸ Np. www.wineofczechrepublic.cz www.wegry.info.pl, www.austria.info, www.niemcy-turystyka.pl.

TABELA 1. Podmioty wyrabiające wino gronowe lub moszcz gronowy z winogron ze zbiorów 2008/2009 (w układzie regionalnym)

Województwo	Ilość podmiotów wpisanych do ewidencji	Powierzchnia winorośli (ha)
Lubuskie	9	3,41
Małopolskie	7	3,13
Dolnośląskie	5	11,84
Mazowieckie*	3	-
Podkarpackie	3	3,54
Świętokrzyskie	2	2,21
Wielkopolskie	3	1,25
Śląskie	2	0,36
Pomorskie	1	0,70
Opolskie	-	4,46
Razem	35	30,91

*podmioty posiadają uprawę winorośli na terenie innych województw

Źródło: www.arr.gov.pl

Kontrolowaniem upraw winorośli oraz produkcji win zajmie się Państwowa Inspekcja Ochrony Roślin, która będzie przekazywała stosowne informacje ministrowi rolnictwa. Zmienione zostały też przepisy o akcyzie, tak by podmioty, które będą zajmowały się produkcją wina, mogły płacić akcyzę w formie zaliczkowej.

W styczniu bieżącego roku ponownie znowelizowano ustawę dotyczącą polskich wyrobów winiarskich. Producent wina będzie mógł je wzbogacać poprzez dodanie cukru do winogron, moszczu i wina gronowego. Projektowane regulacje zakładają, że minister rolnictwa, w przypadku wystąpienia wyjątkowo niekorzystnej pogody podczas dojrzewania owoców, będzie mógł wystąpić do Komisji Europejskiej o zwiększenie dozwolonego poziomu dodawanego cukru. Producenci wytwarzający wyroby winiarskie w ilości większej niż 1000 hektolitrów będą musieli prowadzić tzw. skład podatkowy. Natomiast z obowiązku posiadania składu zwolnione zostaną podmioty wyrabiające wino gronowe z upraw własnych w ilości mniejszej niż 1000 hektolitrów. Ustawa trafiła do Senatu.

Enoturystyka w gospodarstwach agroturystycznych

Winorośl jest taką uprawą rolniczą, która pozwala utrzymać się z 1 ha. Jednak aby zwiększyć dochody małe winnice przyjmują u siebie turystów. Gdyby gospodarstwo agroturystycznych zdecydowało się na założenie własnej winnicy, serwowanie (bądź degustację) wina własnej produkcji, oprowadzanie po winiarni czy winnicy, w tym przekazywanie wiedzy o tajnikach produkcji wina i uprawy winorośli, należałoby stworzyć nie tylko wysoki standard miejsc noclegowych ale odpowiednio przygotować gospodarstwo. Należy pamiętać, że najczęściej deklarowaną motywacją podjęcia podróży enoturystycznej jest:

- degustacja i chęć poznania nowych winnic;
- zakup wina;
- poznanie różnorodnych tradycji kulinarnych i winiarskich (poznawanie wina w relacji z lokalną kuchnią);
- unikalna atmosfera miejsc i regionów, gdzie powstaje wino;
- zainteresowanie konkretnymi winami lub producentami i chęć zdobycia informacji na ich temat;
- okazja do wypoczynku, „ucieczka za miasto”;
- okazja do wspólnego spędzenia czasu z partnerem, przyjaciółmi lub rodziną;
- okazja do poszerzenia ogólnej wiedzy na temat wina.

Wizyta w gospodarstwie zwykle składa się z kilku etapów. Na początku to spacer po gospodarstwie i zapoznanie turystów z krzewami winnej latorośli (szczepami), glebą, nawożeniem, pogodą, chorobami roślin i pasożytami. Następnie w samej winiarni turystów zapoznaje się z prasą, kadziami fermentacyjnymi, beczkami dębowymi oraz linią do butelkowania. Najciekawsza dla wszystkich jest zapewne degustacja. W gospodarstwach agroturystycznych, nawet w tych nie wpisanych do rejestru producentów wina, można nim częstować turystów. Degustację warto wzbogacić poczęstunkiem w oparciu o kuchnię regionalną. Degustuje się zwykle wina już zabutelkowane, ale można dać do spróbowania wina dojrzewające w kadziach bądź beczkach. Warto poznać wino również na tym etapie jego życia, ponieważ jest ono zupełnie inne niż to dojrzałe. Ciekawe też jest próbowanie fermentującego moszczu, możliwe, oczywiście, tylko do kilkunastu dni po zbiorach. Wino jest napojem alkoholowym dlatego nawet niewielkie porcje dają w sumie pokaźną liczbę promili we krwi. Wypluwanie wina jest powszechnie przyjętą praktyką podczas degustacji, nie oznacza to dezaprobaty dla trunku. Jest ono szczególnie ważne, gdy planuje się podróż samochodem. Wino wypłwuje się bądź do specjalnie w tym celu przygotowanych naczyń, bądź też, do specjalnych kanałów ściekowych w posadzce. Jeśli ich nie ma, dopuszczalne jest plucie na zwirową glebę.

U producentów mających wpis do rejestru można dokonać zakupu wina w ramach sprzedaży bezpośredniej. Można wtedy sprzedawać wina po cenie sklepowej, w ten sposób producent zachowuje dla siebie koszty związane z dystrybucją oraz marżę pośredników hurtowych i detalicznych. Możliwe jest zatrzymanie dla siebie nawet dwukrotnej ceny wina, niż w przypadku sprzedaży tego samego wina poprzez sklep. W regionach liczniej odwiedzanych przez enoturystów bezpośrednia sprzedaż wina stanowi często ważne źródło dochodu dla małych gospodarstw winiarskich. W Nowej Zelandii prawie jedna czwarta krajowej produkcji wina jest sprzedawana bezpośrednio turystom w gospodarstwach winiarskich. Stosunkowo niewielcy producenci ze stanu Nowy Jork (trzeci stan winiarski USA po Kalifornii i stanie Waszyngton) ponad 50% swojej produkcji sprzedają bezpośrednio na miejscu, a dalszych kilka procent

w sprzedaży wysyłkowej, niemal wyłącznie klientom którzy wcześniej odwiedzili ich gospodarstwa⁹.

Nie we wszystkich regionach Polski uda się zrobić szlaki tylko w oparciu o wino. Jak pokazują przykłady z Polski południowej do szlaków włączono również miody pitne, których tradycja wyrobienia sięga w Polsce średniowiecza. W innych regionach można włączyć nie tylko miody pitne, ale napoje „typu wino” produkowane z porzeczek, aronii, róży czy innych polskich owoców oraz nalewki, które od dawna wpisane były w polskie tradycje. Wydaje się, że dobrym przykładem mogą być Włochy, tam tzw. „drogi wina i produktów typowych”¹⁰ zostały wytyczone według położenie lokalnych winiarni, ale też gospodarstw rolnych wytwarzających produkty tradycyjne, w tym posiadające certyfikaty unijne, gospodarstw agroturystycznych i rzemieślniczych, a także lokalnych restauracji i pensjonatów. W Polsce dopiero osiem produktów ma unijny certyfikat, ale 607 jest wpisane na krajową *Listę Produktów Tradycyjnych*¹¹. Potencjał jest więc spory, należy go tylko wykorzystać. Posiadamy też *Karczmy polskie*, w których serwowana jest lokalna kuchnia oraz liczne muzea (często prywatne) i skanseny w których można poznać życie dawnej wsi.

Aby stworzyć unikalną atmosferę należało by również zadbać o odpowiedni wystrój wnętrza gospodarstw agroturystycznych zarówno nawiązującego do regionu, jak i tworzącego miłą i przytulną atmosferę. U niektórych gospodarzy pokoje dla gości mogłyby nawiązywać do poszczególnych szczepów winolatorośli. Interesujący wydaje się też surowy wystrój wnętrz nawiązujący do dawnego wiejskiego budownictwa. Natomiast w salce degustacyjnej najczęściej spotyka się ściany wykonane z kamienia, cegły i zaprawy murarskiej nie otynkowane. Elementem wystroju są również drewniane słupy i belki stropowe. Warto pokusić się również o „winiarską” bibliotekę.

Szlaki winne w Polsce

Najwcześniej powstałym szlakiem enoturystyki jest utworzony w listopadzie 2006 roku „Lubuski szlak wina i miodu”. Szlak powołano w celu uaktywnienia domowej produkcji win i miodów pitnych, które zostały wpisane na Listę Produktów Tradycyjnych. Jest to produkt sieciowy, który obejmuje zarówno podmioty wytwarzające wino i miody, jaki i inne obiekty i usługi na terenie

⁹ W. Bosak: Wino i turystyka... op. cit.

¹⁰ A. Szymecka: Włoski system ochrony produktów regionalnych i tradycyjnych. W: O produktach tradycyjnych i regionalnych. Możliwości a polskie realia. Red. naukowa M. Gąsiorowski. Fundacja Fundusz Współpracy, Warszawa 2005, s. 123 - 138.

¹¹ Lista Produktów Tradycyjnych prowadzona jest przez Ministerstwo Rolnictwa i Rozwoju Wsi. Na listę wpisywane są produkty których jakość lub wyjątkowe cechy i właściwości wynikają ze stosowania tradycyjnych metod produkcji. Za tradycyjne uważa się metody wykorzystywane od co najmniej 25 lat. Jednak większość z nich jest wytwarzana według receptur przekazywanych od wieków z pokolenia na pokolenie.

województwa lubuskiego oraz imprezy (odpusty, jarmarki święta ku czci wina, dożynki, itp.), w oparciu o porozumienie partnerów, którymi oprócz winiarzy i pszczelarzy są muzea, skanseny i hotele. Podmioty powołały klaster aby zintegrować producentów i władze lokalne w celu promowania oryginalnych produktów winiarskich i pszczelarskich oraz kultywowania tradycji regionu. Obecnie szlak w linii prostej liczy 184 kilometry i obejmuje 15 przystanków¹². Na dzień dzisiejszy przebiega wokół osi północ - południe, ale w przyszłości ma objąć pętlą całe województwo. Produkt ten na VII Targach Turystycznych ZATUR w 2008 roku otrzymał wyróżnienie w konkursie na „Najlepszy produkt turystyczny targów Zatur”. We wrześniu 2008 roku winnice będące na szlaku tj. „Cantina”, „Julia”, „Kinga”, „Miłosz”, „Na Leśnej Polanie”, zostały wpisane do Centralnego Rejestru Przedsiębiorców, mogą więc sprzedawać wino z bieżącego zbioru.

Turyści przybywają w te rejony z całej Polski. Są też cudzoziemcy – Niemcy, Francuzi, których interesuje jak robi się wino w Polsce. Szlak posiada opracowany folder, z krótkim opisem poszczególnych podmiotów, z podaniem adresów i możliwością ich zwiedzania, oraz kalendarzem imprez wiążących się ze szlakiem. Oprócz folderu na stronie www.winiarze.zgora.pl dostępne są wiadomości dotyczące szlaku (mapa, folder) ale, również obszerne informacje odnośnie przepisów prawnych, uprawy winorośli, produkcji wina, a także linki do stron internetowych innych grup polskich winiarzy oraz czeskich i niemieckich.

W województwie dolnośląskim działa „Agroturystyczny Szlak Winno-Miodowy Grodziec”, powstały w czerwcu 2007 roku. Trasa szlaku łączy regiony zróżnicowane geograficznie – od przemkowskich bagien i wrzosowisk po tereny Pogórza Kaczawskiego z Parkiem Krajobrazowym "Chełmy". W centralnej części znajduje się wiele różnorodnych obiektów historycznie związanych z wydobywaniem złota, miedzi, kamieni szlachetnych i innych minerałów. Długość trasy ok 200 km¹³. Centralnym punktem na szlaku jest Zamek Grodziec. Szlak ma dwie trasy północną¹⁴ i południową¹⁵. Szlak jest porozumieniem gospodarstw oferujących

¹² Mozów z Winnicą „Cantina”, Stara Wieś z Winnicą „Kinga”, Proczki z Winnicą „Na Leśnej Polanie”, Łaz z Winnicą „Miłosz”, Stary Kisielin z Winnicą „Julia”, Muzeum Etnograficzne w Ochli, Zielona Góra z trzema przystankami tj. Muzeum Wina, sklepem Winiarz pl i Winnym Wzgórzem, miody Nocoń w Świdnicy, Lubuski Ośrodek Doradztwa Rolniczego w Kalsku, Gościkowo z Winnicą „Paradyż”, Skansen pszczelarski w Pszczewie, Miody nadnoteckie w Gralewie, Mierzęciny z Winnicą „Pałac Mierzęcic”, i Winnicą „Equus” (dawna „Mierzęcic”).

¹³ <http://www.naszesusdety.pl/?p=artykulyShow&iArtykul=3882>.

¹⁴ Trasa północna: Grodziec, Zagrodno, (Olszanica), Modlikowice, Osetnica, Piotrowice, Chojnów, Jerzmanowice, Czernikowice, (Jaroszówka), Rokitki, Duninów, Chocianów, Jakubowo Lubińskie, Wysoka, Krępa, Ostaszów, Przemków, Wierzbowa, Gromadka, Krzyżowa, Tomaszów, Iwiny, Grodziec.

¹⁵ Trasa południowa: Grodziec, Uniejowice, Złotoryja, Wilków, Leszczyna, Pomocne, Męcinka (Słup, Winnica), Jawor, (Mściwojów, Rogoźnica), Bolkowice, Wiadrów, Grobla, Pogwizdów, Bolków, Jastrowiec, Lipa, Dobków, Stara Kraśnica, (II wariant- Jawor, Myślibórz, Myślinów, Muchów, Stara Kraśnica), Świerzawa, Sędziszowa (Proboszczów), Nowy Kościół, Pielgrzymka, (Wojcieszyn), Czaple, Nowa Wieś Grodziska, Grodziec.

zbliżony produkt wino, miody, sery, owoce. Do współpracy zadeklarowało się udział 30 podmiotów. Na szlaku oprócz gospodarstw agroturystycznych są takie atrakcje jak: skanseny, kościoły ale również lokalne imprezy: dożynki, odpusty i regionalne święta w tym Święto Miodu i Wina w Grodźcu. Na imprezie odbywa się promocja uprawy winorośli, wytwarzania win i miodów pitnych przez właścicieli winnic, pasiek i gospodarstw agroturystycznych, prezentacja regionalnych zespołów ludowych, twórców rzemiosła artystycznego oraz gospodarstw agroturystycznych, szczególnie tych zrzeszonych w "Agroturystycznym Szlaku Winno- Miodowym Grodziec". Informacja o części szlaku jest dostępna na stronie internetowej zamku w Grodźcu¹⁶. W zakładce informacja/turystyka można się dowiedzieć o części południowej szlaku, natomiast część północna szlaku, nie doczekała się opracowania. Nie ma nigdzie dostępnej ani trasy szlaku, ani adresów poszczególnych podmiotów.

Tradycje winiarskie w Małopolsce sięgają średniowiecza, a winoroślą obsadzone było nawet wzgórze Wawelskie. „Małopolska Ścieżka Winna” powstała w 2008 roku, na szlaku jest 21 małopolskich winnic. Winnice są bardzo młode zakładane w ramach projektu realizowanego przez Małopolską Agencję Rozwoju Regionalnego pod nazwą „Winnice Małopolski” Projekt ten był realizowany od 2006 roku. Uczestniczyli w nim właściciele gospodarstw rolnych, a także hobbyści wykonujący inne zawody. Podstawowym wymogiem formalnym było posiadanie co najmniej 10 arów ziemi o odpowiednim usytuowaniu. Szkolenia odbywały się w Austrii i na Węgrzech, gdzie można było podpatrzeć jak tam rozwija się enoturystyka. Nie ma jeszcze opracowanego folderu szlaku ani dostępnej mapy. Jak przyznają sami winiarze ich winnice są bardzo młode i pomimo, że znajdują się na szlaku nie wszystkie dostępne są do zwiedzania. Ponieważ zarządzanie szlakiem obecnie „przeszło” w ręce winiarzy, w czerwcu bieżącego roku ponownie zostanie rozpatrzone, które winnice przyjmą turystów. O samych winnicach na razie można przeczytać na stronie vinisfera.pl.

Uniwersytet Jagielloński także przygotowuje się do stworzenia lokalnej winnej marki. Wino ma być podawane na szczególnych okazjach i ofiarowywane zagranicznym gościom. Należy sądzić, że takie działania przyczynią się do rozpowszechnienia informacji o polskich winach i zainteresowania nimi zagranicznych turystów.

Podsumowanie

Oferty enoturystyczne są bardzo zróżnicowane. Polskie gospodarstwa agroturystyczne i małe winiarnie nie przyciągną turystów znanymi markami, technologicznym zaawansowaniem czy produktem stworzonym z rozmachem w oparciu o duże środki finansowe. Ich atutem powinno być: rodzinna atmosfera,

¹⁶ www.grodziec.com.

kameralność, kuchnia regionalna i unikatowe lokalne wino. Można też uatrakcyjnić pobyt poprzez specjalne kursy o winnej tematyce bardziej lub mniej specjalistyczne, kursy kulinarne gdzie oprócz kuchni regionalnej goście uczyliby się przygotowywania potraw na bazie winogron i liści winogronowych, czy wyrobu kosmetyków.

Turystyka winiarska nie powstanie w Polsce natychmiastowo. Samo założenie winnicy wymaga kilku lat. Jednak mimo restrykcyjnych przepisów prawnych, jakie obowiązywały w Polsce do roku 2008, które praktycznie uniemożliwiały sprzedaż polskiego wina, z roku na rok przybywało winnic. Zakładali je nie tylko rolnicy ale ludzie wolnych zawodów, biznesmeni, traktując to jako hobby.

Obecnie istnieje potrzeba wielowymiarowej współpracy zarówno w tworzeniu szlaków jak i ich promocji. Jak pokazują doświadczenia południowej Polski, tam gdzie udała się współpraca wielu podmiotów, nie tylko powołano szlaki, ale przyjmowani są turyści zarówno z Polski, jak i zagranicy, organizowane są dni otwarte oraz imprezy typu: Święto Miodu, Święto Młodego Wina, odpusty, Jarmark Bożonarodzeniowy oraz imprezy kulturalne (festiwale, wystawy).

Enoturysta to ludzie o wyższym wykształceniu poszukujący informacji o winnej turystyce w internecie i sami organizujący wyjazdy turystyczne. Wydaje się zatem zasadne aby tworząc szlaki równocześnie budować strony internetowe, gdzie podane byłyby adresy podmiotów będących na szlaku, bezpośredni kontakt, informacje dotyczące godzin i dni zwiedzania, aktualny kalendarz imprez, mapa szlaku i informacje dotyczące regionu.

Enoturystyka jest produktem regionalnym, który przyczynia się nie tylko do promocji lokalnych marek winnych ale również całego regionu. Może przynosić dodatkowy dochód zarówno dla właścicieli gospodarstwa agroturystycznych, winnic, obiektów kulturowych, właścicieli karczm i innych obiektów gastronomicznych.

Literatura

- Bosak W.: Wino i turystyka. W: <http://www.institutwina.pl/pdf/winoiturystryka.pdf>.
- Gicewicz J.: Obszary rolne jako czynnik przyrodniczej rewitalizacji miasta. W: Teza Komisji Architektury, Urbanistyki i Studiów Krajoznawczych I/2005.
- Kosmaczewska J.: Turystyka z winem w tle. Czy Polska ma szanse zaistnieć na rynku enoturystyki? W: Folia Turystyka nr 17/2006.
- Szymecka A.: Włoski system ochrony produktów regionalnych i tradycyjnych. W: O produktach tradycyjnych i regionalnych. Możliwości a polskie realia. Red. naukowa M. Gąsiorowski. Fundacja Fundusz Współpracy, Warszawa 2005.
- Sieczko A.: Turystyka kulinarna a smak regionu, (maszynopis).
www.bankier.pl.
www.arr.gov.pl.
www.naszesusdety.pl.
www.grodziec.com.

Streszczenie

W opracowaniu ukazano winną turystykę jako czynnik podnoszący atrakcyjność turystyczną gospodarstw agroturystycznych i małych winnic. Przedstawiono rozwiązania prawne dotyczące sprzedaży wina gronowego w Polsce. Omówiono szlaki winne w Polsce oraz turystykę winiarską w gospodarstwach agroturystycznych.

Summary

This essay shows wine tourism as a factor that lifts up attractiveness of agro-farms and small vineyards. There are legal solutions regarding grape wine sale in Poland presented in this paper. It describes Polish wine routes as well as wine tourism in agro-farms.

Kazimierz Tabor

Katedra Ekonomiki Edukacji, Komunikowania i Doradztwa
Szkoła Główna Gospodarstwa Wiejskiego

Turystyka uzdrowiskowa na przykładzie Horyńca Zdroju

Health tourism on an example of Horyniec Zdrój

Wstęp

Wśród wielu rodzajów turystyki szczególne znaczenie ma turystyka uzdrowiskowa adresowana do kuracjuszy w ośrodkach uzdrowiskowych. Pobyt ludzi w ośrodku przyrodolecznym wiąże się równocześnie z odwiedzaniem najbliższych miejscowości w czasie wolnym od zabiegów leczniczych. Ze zdrowotnego punktu widzenia jest to czynny wypoczynek (pobyt na świeżym powietrzu, spacer, wycieczki itp.) uznany za integralny element leczenia przywracający stan zdrowia kuracjom. Zagadnienie to od dawna było doceniane, tak z punktu widzenia medycznego, jak i społecznego. Kiedyś w historii „spotkanie u wód”¹ było bardzo modnym stylem wypoczynku zwłaszcza wśród wyższych sfer, w różnych kręgach towarzyskich, literackich oraz politycznych, co znajdowało swoje odzwierciedlenie również w literaturze pięknej. Turystyka uzdrowiskowa w przeszłości miała jednak charakter wybitnie elitarny.

Polska posiada wiele miejscowości uzdrowiskowych malowniczo położonych w geograficznie zróżnicowanych krainach i równocześnie zróżnicowanych ze względu na określony typ oddziaływania zdrowotnego: poprzez powietrze, wodę ukształtowanie terenu i inne.

Czym w swojej istocie jest uzdrowisko? Uzdrowisko to miejscowość, która jest bogata w cenne walory naturalne, tj. wody mineralne i termalne służące kąpielom leczniczym bądź kuracjom pitnym, specyficzny mikroklimat, czyli czyste powietrze, temperatura oraz położenie.

Uzdrowisko, według polskiej normy: „Uzdrowiska, podział, nazwy, określenia i wymagania ogólne” (PN-2001/Z-11000), jest to obszar lub miejscowość, mające złoża uzdrowiskowych tworzyw leczniczych, dostęp do wody morskiej w odległości nie większej niż 3 km i klimat o właściwościach leczniczych

¹ „Spotkania u wód” były jedną najwcześniej kształtującą się formą wypoczynku pensjonatów uzdrowiskowych: np. poeta Wincenty Pol jako przedstawiciel lwowskiego Ossolineum w 1847 r. udał się na specjalnie spotkanie u wód w Cieplicach z Kornelem Ujejskim. Sławne spotkania u wód organizował w Uzdrowisku Krynica Jan Kiepusza, tam też odbywały się koncerty, dyskusje patriotyczne i inne.

oraz zakłady i urządzenia lecznictwa uzdrowiskowego, jak też sprzyjające warunki środowiskowe, w których prowadzone jest metodyczne leczenie określonych chorób i gdzie również może być prowadzona działalność wypoczynkowo-turystyczna. Turystyka w miejscowościach uzdrowiskowych określana jest mianem *turystyki uzdrowiskowej*, zdrowotnej i leczniczej.

Cel główny opracowania sprowadza się do poznania prawidłowości warunkujących komplementarność turystyki i działalności uzdrowiskowej. Dodatkowo zwrócono uwagę na sposób postrzegania uzdrowiska przez kuracjuszy, zwłaszcza w sferze: usług rehabilitacyjnych, organizacji pobytu poza zabiegami leczniczymi, jak również możliwościami uprawiania turystyki.

Z punktu widzenia rozwoju turystyki uzdrowiskowej w badaniach brano pod uwagę takie zagadnienia, jak: wielkość bazy sanatoryjno-uzdrowiskowej, możliwość dostępu do niej, możliwość korzystania doraźnego z usług przyrodolecznictwa z i bez korzystania z zaplecza hotelowego oraz możliwości dotarcia do uzdrowisk różnymi środkami lokomocji. Ponadto, w kręgu zainteresowania badawczego znalazły się również: opinie kuracjuszy i osób przybywających na leczenie, rehabilitację bądź wypoczynek. W niniejszym opracowaniu te zagadnienia stanowią główny nurt przeprowadzonej analizy.

Turystyka uzdrowiskowa w świetle literatury

Według Z. Kruczka turystyka, jako zjawisko społeczne, kreuje różnorodne potrzeby, których zaspokojenie jest możliwe poprzez podaż usług turystycznych². Turystyka uzdrowiskowa związana jest z osobami, które przyjeżdżają do uzdrowiska w celu leczniczym i są obejmowane sanatoryjną opieką medyczną³. Turystyka zdrowotna sformułowana przez J. Wolskiego to świadome i dobrowolne udanie się na pewien okres poza miejsce zamieszkania, w czasie wolnym od pracy w celu regeneracji ustroju dzięki aktywnemu wypoczynkowi fizycznemu i psychicznemu⁴. Głównym motywem uprawiania turystyki zdrowotnej jest m.in. rekonwalescencja po przebytych urazach i chorobach oraz łagodzenia występujących skutków stresu.

Turystyka lecznicza według A. Jagusiewicza to pobyt w szpitalach i sanatoriach uzdrowiskowych związany z leczeniem chorób przewlekłych, rehabilitacją, profilaktyką wtórną i edukacją zdrowotną (różny od turystyki zdrowotnej). Z kolei turystyka wypoczynkowa realizuje potrzeby związane z regeneracją sił psychicznych i fizycznych podczas pobytów w miejscowościach

² Z. Kruczek: Polska. Geografia atrakcji turystycznych. Proksenia, Kraków 2005, s. 7.

³ Z. Krasiński: Kondycja turystyki uzdrowiskowej w Polsce a reformy społeczne 1999. Poznań 1999, s. 93.

⁴ J. Wolski: Turystyka zdrowotna a uzdrowiska europejskich krajów socjalistycznych. Problemy Uzdrowiskowe, 1970 nr 5.

uzdrowiskowych, gdzie wykorzystuje się walory przyrodolecnicze, między innymi: klimat, las, woda, cisza, położenie i ukształtowanie krajobrazu⁵.

Miejscowość uzdrowiskowa dysponuje zorganizowaną służbą zdrowia i niezbędnymi urządzeniami, tj. pijalnia, kąpielisko, zakład przyrodolecniczy, sanatorium, ścieżka zdrowia. Na rozwój turystyki uzdrowiskowej obok leczenia i profilaktyki leczniczej mają wpływ również inne formy turystyczne, takie jak: wypoczynkowa, kulturalna (festiwale), pielgrzymkowa (sanktuarium) itp. Z takich form korzysta turysta, który w odwiedzanej miejscowości zatrzymał się, na co najmniej jeden nocleg⁶. Czynny udział w turystyce uzdrowiskowej bierze głównie kuracusz, który korzysta z zabiegów leczniczych i urządzeń przyrodolecniczych⁷.

Pojęcie walory turystyczne według Baranowskiej⁸ można zdefiniować jako składniki środowiska geograficznego, które potrzebne są dla wypoczynku i regeneracji sił człowieka, te osobliwości krajoznawczo-przyrodnicze i te przejawy działalności ludzkiej, które wzbogacają wiedzę turystów o kraju, dobra dostępność komunikacyjna i zagospodarowanie turystyczne, proporcjonalne do pojemności i dostosowane do funkcji oraz te elementy zagospodarowania, które pozwalają na uprawianie turystyki kwalifikowanej.

Cel i obszar badań

Badania przeprowadzono w 2008 roku między innymi na terenie Roztoczańskiego Uzdrowiska Horyniec Zdrój⁹. Uzdrowisko to położone jest na terenie Roztocza Wschodniego w pobliżu granicy z Ukrainą, a administracyjne usytuowane jest w północno-wschodniej części województwa podkarpackiego w powiecie lubaczowskim w odległości 60 km od Jarosławia. Horyniec Zdrój jest Gminą o 12 sołectwach. Jako uzdrowisko istnieje na ok. 100 lat.

Pierwsze wzmianki o wsi Horyniec pochodzą z 1444 r., kiedy to Władysław książę mazowiecki i bełski - podarował tę osadę szlachcicowi Piotrowi Pieczykurowi z Wilcz. W ciągu stuleci Horyniec przechodził, jako własność prywatna, w ręce różnych rodów magnackich. Od 1592 r. jego właścicielami byli Lutosławscy, następnie od 1637 r. Gorełowscy, a od 1662 r. Telefusowie. Jego nazwa, wymieniona w 1531 i 1794 r. wywodzi się od nazwy topograficznej „góra” (po ukraińsku hora).

⁵ W.W. Gaworecki: Turystyka. PWE, Warszawa 2003, s. 23.

⁶ Terminologia turystyczna. Zalecenia WTO, ONZ-WTO, UKFiT, Warszawa 1995, s. 5.

⁷ Z. Krasieński: Kondycja turystyki uzdrowiskowej... op. cit., s. 93.

⁸ Z. Kruczek: Polska. Geografia atrakcji... op. cit., s. 205.

⁹ W niniejszym opracowaniu wykorzystano, za zgodą Autorki, fragmenty danych zawartych w pracy magisterskiej Magdaleny Ewy Dydyk: Rozwój turystyki uzdrowiskowej na Roztoczu na przykładzie Horyńca Zdroju i Krasnobrodu, SGGW Warszawa 2008, wykonanej pod kierunkiem autora niniejszego artykułu.

Podczas I wojny Światowej urządzenia kąpielowe zostały zniszczone i zakład przestał funkcjonować. W 1928 r. Stanisław Karłowski, ostatni właściciel Horyńca, zbudował nowy zakład zdrojowy, w którym znajdowało się 38 kabin z łazienkami, w tym 8 borowinowych. Zakład usytuowany był w centrum obecnej wsi, wśród dworskich posiadłości i można było się w nim wykonać około pół tysiąca zabiegów i kąpeli dziennie. Po serii napadów bandy UPA w 1944, 1945 i 1946 r. wieś i uzdrowisko doznały poważnych zniszczeń. W 1948 r., po kilkuletniej przerwie, miejscowi gospodarze zaczęli urządzać kąpiele dla chorych. W 1959 r. Centrala Rolniczych Spółdzielni rozpoczęła odbudowę uzdrowiska, w 1962 r. w Parku Zdrojowym zbudowano zakład przyrodolecznicy, a także odbudowano i otworzono hotel. W 1969 r., w przystosowanym specjalnie do tego celu pałacu Ponińskich, powstało pierwsze uzdrowisko „Metalowiec” -Związku Zawodowego Metalowców w Warszawie. W 1977 r. zostało otwarte sanatorium „Rolnik” - Centralnego Związku Kółek Rolniczych, które w 1994 r. otrzymało nazwę Centrum Rehabilitacji Rolników KRUS (Kasa Rolniczego Ubezpieczenia Społecznego)¹⁰. W 1973 r. zakład zdrojowy w Horyńcu został przejęty przez Przedsiębiorstwo Państwowe „Uzdrowiska Polskie”, a w 1976 r. Horyniec otrzymał status uzdrowiska.

Przestrzeń turystyki uzdrowiskowej

Z danych Izby Gospodarczej „Polskie Uzdrowiska” wynika, że w naszym kraju są 43 miejscowości mających status uzdrowisk i ogólnie dysponują one około 45 tys. miejsc w sanatoriach, szpitalach gdzie prowadzi się rehabilitację. Ponadto dysponują również 80 tys. miejsc w hotelach, pensjonatach i innych obiektach przystosowanych do spełniania funkcji rehabilitacyjnych. Uzdrowiska przygotowane są równocześnie do organizowania turnusów turystyczno-wypoczynkowych oraz aktywnego wypoczynku przebywających tam kuracjuszy. Trzeba wskazać również, że rozmieszczenie miejscowości uzdrowiskowych w Polsce jest nierównomierne, gdyż najwięcej jest ich wzdłuż południowej granicy Państwa (góry i przedgórze) oraz w północno-zachodniej części Wybrzeża Bałtyckiego. W centrum kraju są nieliczne miejscowości uzdrowiskowe. Patrząc na mapę Polski najwięcej obiektów uzdrowiskowych występuje w woj. dolnośląskim – 10 miejscowości, woj. małopolskie – 9, zachodniopomorskie – 5, podkarpackie – 4, w czterech województwach nie ma miejscowości uzdrowiskowych, a w pozostałych województwach są po 2-3 takie miejscowości.

Cennym uzupełnieniem mapy uzdrowisk w Polsce są miejscowości, które posiadają obiekty lecznicze, lecz nie mają statusu uzdrowisk. I tak w województwie: dolnośląskim są 3 miejscowości, lubelskim 1, łódzkim 1, małopolskim 5, pomorskim 1, śląskim 3 i w wielkopolskim 1 miejscowość.

¹⁰ Informator turystyczno-usługowy województwa przemyskiego. Przemysł 1977 nr 52, s. 27 - 30.

W Polsce po podjęciu działań prywatyzacyjnych w roku 1996 obiekty uzdrowiskowe (według danych Izby Gospodarczej „Polskie Uzdrowiska”) stały się własnością:

- w 48 % - spółek akcyjnych lub spółek z o. o. skarbu państwa,
- w 19 % - są związków zawodowych,
- w 12 %- są MON, MSWiA,
- w 17 % - są zakładów pracy, KRUS-u.
- Tylko 4% obiektów uzdrowiskowych jest w pełni prywatnych.

Podstawowe walory lecznicze Horyńca Zdroju

Klimat Horyńca-Zdroju znajduje się pod wyraźnie odczuwalnym oddziaływaniem wpływu kontynentalnego. Cechuje się ostrym mikroklimatem, długą i mroźną zimą oraz długim i ciepłym latem. Ogólnie występują korzystne warunki klimatyczne, które odgrywają dużą rolę w turystyce i wypoczynku. Tutejszy mikroklimat złożony z czystego powietrza z dużą ilością olejków eterycznych produkowanych przez rozległe lasy, ma właściwości zdrowotne. Specyficzny klimat jest jednym z najważniejszych czynników rozwoju Horyńca-Zdroju¹¹.

W Gminie Horyniec Zdrój występują złoża surowców mineralnych, takie jak: margle, piaski, piaskowce i wapienie oraz borowiny pochodzące z torfu niskiego i wody mineralne typu siarczkowego zlokalizowane w rejonie Kotliny Sandomierskiej. W latach 70. zostały udokumentowane w graniczącym obszarze przyrodniczym prawnie chronionym, między innymi w Południowo-Roztoczańskim Parku Krajobrazowym, w tym w około 50% w obecnych i projektowanych rezerwatach przyrody. W związku z tym zasobność Horyńca-Zdroju w surowce mineralne jest pozornie duża, ale ma to charakter czysto teoretyczny, bo eksploatację ich na większą skalę nie jest możliwe w świetle tego, co wcześniej powiedziano.

Borowina pochodzące z torfu niskiego w Podemsczyźnie i wody mineralne typu siarczkowego w Horyńcu Zdroju klasyfikowane są do surowców leczniczych i stanowią niezbędną podstawę lecznictwa uzdrowiskowego. Na terenie gminy działają dwa obszary górnicze: borowiny „Podemsczyzna” i siarczkowych wód mineralnych „Horyniec”. Stanowią one naturalną podstawę w rozwoju lecznictwa uzdrowiskowego. Siarczkowe wody mineralne wypływają pod własnym ciśnieniem z głębokości 20 – 26 m w rejonie Horyńca-Zdroju w dolinie rzeczki Glinianie (Papiernia). W celu ochrony został ustanowiony obszar górniczy wód mineralnych „Horyniec” o powierzchni 180 ha. Dla potrzeb lecznictwa wykonywane są dwa ujęcia wód: Róża-III i Róża-IV. Róża-III

¹¹ Program Ochrony Środowiska dla gminy Horyniec Zdrój. Horyniec Zdrój 2005, s. 19.

z odwiertu o temperaturze 13,5⁰ C składa się z zawartością siarkowodoru 35 mg/l wydajności ujęcia 145 l/minutę. Zaś ujęcie Róża-IV jest ujęciem awaryjnym.

Turystyka uzdrowiskowa w Horyńcu- Zdroju w opinii kuracjuszy

Horyniec-Zdrój, jak już wcześniej wspomniano leży na pograniczu: dwóch krain geograficznych - Roztocza i Płaskowyżu Tarnogrodzkiego, dwóch województw Podkarpackiego i Lubelskiego oraz państw Polski i Ukrainy. Położenie to jest niezwykle ciekawe z punktu geograficznego (ukształtowanie terenu), wzajemnych wpływów kulturowych jak i uwarunkowań historycznych, które szczególnie obfitowały w różnorakie wydarzenia. Ponadto miejscowość ta posiadając walory uzdrowiskowe, wypoczynkowe i turystyczne jest punktem zainteresowania wielu ludzi chcących poprawiać swoją kondycję zdrowotną i wypoczywać.

W 2008 roku w Katedrze Ekonomiki Edukacji Komunikowania i Doradztwa SGGW przeprowadzone były badania wśród przypadkowych kuracjuszy (41 osób zgodziło się wziąć w nich udział) przebywających w Horyńcu-Zdroju. Przewagę wśród badanych osób stanowili mężczyźni 71%, reszta to kobiety. Wśród kuracjuszy 80% to osoby w wieku powyżej 55 lat, oraz starsi, którzy mają za sobą aktywność zawodową, młodzi ludzie (w badanej zbiorowości mieścili się w przedziale wiekowym 35 - 44 lat stanowili) 3%, a osoby w okresie pełnej ekspansji zawodowej 17%. Inną cechą charakterystyczną dla badanej zbiorowości kuracjuszy jest wykształcenie, przeważały głównie osoby ze średnim wykształceniem, pozostali mieli wykształcenie wyższe.

Zaobserwowano również, że Uzdrowisko to odwiedzili kuracjusze z 7 województw, a najliczniej z: podkarpackiego – 27%, więc ci, którzy mieszkają najbliżej, następnie z mazowieckiego - 24 %, lubelskie - 22 %, wielkopolskie - 18%, pozostali pochodzili z woj. małopolskiego, łódzkiego i pomorskiego.

Z powyższych danych można wnosić, że uzdrowisko Horyniec Zdrój jest dość znanym obiektem, gdzie można w czasie pobytu polepszyć stan zdrowia oraz wypocząć. Dlatego przyjeżdżają tam ludzie z dość odległych miejscowości korzystając z publicznych środków lokomocji, około połowa z nich przybyło własnym samochodem, natomiast osoby, które mieszkają najbliżej docierają tu nawet rowerami.

Pobyt w uzdrowisku może mieć różne formy finansowania: np. skierowanie z NFZ, środki własne na usługi dodatkowe poza Uzdrowiskiem, dopłata indywidualna do skierowania NFZ, środki własne na koszty pobytu, środki własne na usługi dodatkowe w Uzdrowisku, dopłata indywidualna do wczasów. Badani kuracjusze korzystali głównie ze skierowań NFZ (63%), a pozostali uiszczali dodatkowo dopłaty indywidualne do posiadanego skierowania Funduszu Zdrowia.

W przeprowadzonych badaniach, chodziło również o ustalenie, jakie cele zamierzali osiągnąć tutaj przyjezdni. Analizując odpowiedzi badanych można stwierdzić, że ok. 59% oprócz głównego celu leczniczego był jeszcze inny cel (turystyka, wypoczynek), a dla ok. 27 % przyjezdnych głównym celem był wypoczynek i profilaktyka. Można zatem ogólnie określić, że zasadniczymi motywami przyjazdu do uzdrowiska były: poprawa zdrowia, wypoczynek, turystyka ze względu na ciekawą okolicę.

Uzdrowisko Horyniec Zdrój proponuje różne formy spędzania czasu poza zabiegami sanatoryjnymi np.: spacery i zwiedzanie Uzdrowiska oraz okolic (szlaki piesze i rowerowe), korzystanie z atrakcji turystycznych, korzystanie z zabiegów leczniczych, bierny wypoczynek w obiekcie noclegowym, spędzanie czasu aktywnie (jazda na rowerze, pływanie), uczestnictwo w imprezach kulturalno-rozrywkowych.

Największym powodzeniem wśród badanych cieszyły się (oprócz zabiegów leczniczych) spacery i zwiedzanie Uzdrowiska, zwiedzanie atrakcji turystycznych (80% badanych) np.: tzw. Linia Mołotowa (23 kilkupiętrowe betonowe schrony z czasów II wojny światowej), kapliczki przydrożne o wysokim kunście artystycznym, okoliczne pałace zabytkowe i inne. W imprezach kulturalno-rozrywkowych organizowanych w Uzdrowisku uczestniczyło 29% badanych osób.

W opinii badanych infrastruktura publiczna prezentuje się nienajlepiej, najwięcej uwag odnosiło się do zaniedbanych dróg (17%), transportu kolejowego i innej infrastruktury wewnętrznej i zewnętrznej Uzdrowiska. Korzystniej wypadła ocena (w opinii badanych) poziomu infrastruktury uzdrowskiej – więcej pozytywnych ocen dla takich obiektów, jak: trasy spacerowe, park zdrojowy, ścieżki zdrowia, deptak, szlaki rowerowe, pijalnia, szpital uzdrowski.

Kuracjusze bardzo sobie cenili usługi uzdrowskie. Profesjonalizm obsługi i poziom świadczonych usług sanatoryjnych i medycznych 61,3% badanych oceniło bardzo dobrze. Nieco niżej oceniono doradztwo z zakresie nowych terapii i informację w obiektach. Pozytywną ocenę zyskały takie elementy jak: estetyka, czystość parków, ulic i deptaków oraz gościnność mieszkańców. Wysoką ocenę uzyskały w opinii badanych usługi komercyjne w Horyńcu Zdroju między innymi takie, jak: internet, noclegi, gastronomia (około 40 % badanych oceniło je jako bardzo dobre i dobre). Oczywiście jak w każdej miejscowości i zborowości zdarzają się malkontenci i niezadowoleni.

W Horyńcu-Zdroju, jako uzdrowsku wiele usług świadczy się odpłatnie. 25 – 30% badanych uważa, że jakość usług w relacji do cen jest adekwatna tzn., że ceny za usługi uzdrowskie i rekreacyjne nie są wygórowane. Natomiast inne usługi, np. publicznej służby zdrowia, noclegowe, gastronomiczne, wycieczki turystyczne, oceniane są znacznie gorzej przez kuracjuszy.

Podsumowanie

Uzdrowisko Horyniec-Zdrój należy do grupy najstarszych uzdrowisk na terenie Polski, w którym wykorzystuje się naturalne zasoby surowców mineralnych. W Gminie Horyniec Zdrój występują złoża surowców mineralnych, takie jak: margle, piaski, piaskowce i wapienie oraz borowiny pochodzące z torfu niskiego i wody mineralne typu siarczkowego. Zarówno wody mineralne, jak i borowina pochodzące z torfu niskiego klasyfikowane są do surowców leczniczych i stanowią niezbędną podstawę lecznictwa uzdrowiskowego. Wody mineralne wypływają pod własnym ciśnieniem i są zlokalizowane na obszarze 180 ha. Powstaje swoisty konflikt, gdyż zasoby te zalegają na graniczącym obszarze przyrodniczym prawnie chronionym, między innymi w Południowo-Roztoczańskim Parku Krajobrazowym, co podważa możliwości jego eksploatacji dla celów leczniczych i w jakimś sensie dalszego rozwoju Uzdrowiska.

Istniejąca swoista triada Uzdrowisko-kuracjusz-turystyka wymaga współdziałania wielu podmiotów takich, jak: administracja – samorząd terytorialny, medycyna uzdrowiskowa, obsługa ruchu turystycznego. Harmonia tego współdziałania jest warunkiem niezbędnym do rozwoju Horyńca-Zdroju jako Uzdrowiska połączonego z walorami turystycznymi mogącymi przyciągać kuracjuszy i turystów.

Przeprowadzone badania wśród kuracjuszy wskazują na istniejące pozytywne relacje w samym uzdrowisku. Wydaje się, że niezbędnymi elementami działalności uzdrowiskowej jest marketing usług przyrodolecznictwa, tworzenie produktu turystycznego, nowych metod lecznictwa i niezbędnej szerokiej promocji.

Uzdrowisko Horyniec Zdrój położone jest wśród Parków Krajobrazowych i siedmiu rezerwatów o łącznej powierzchni blisko 700 ha, dochodzą do tego pomniki przyrody i budownictwo sakralne, co stwarza niebywale wartości turystyczne stanowiące fundament turystyki.

Literatura

- Bosiacki S., Grell J., Sikora J.: Samorządowa koncepcja rozwoju turystycznego Gminy. AWF w Poznaniu, Poznań 1996.
- Davidson R.: Turystyka. Polska Agencja Promocji Turystyki, Warszawa 1996.
- Dryglas D.: Kształtowanie produktu turystycznego uzdrowisk w Polsce. Uniwersytet Jagielloński, Kraków 2006.
- Gaworecki W. W.: Turystyka. PWE, Warszawa 2003.
- Gordon A.: Turystyka w gminie i powiecie. POT, Warszawa 2003.
- Jagusiewicz A.: Funkcje turystyczne uzdrowisk polskich. Instytut Turystyki, Warszawa 2001.
- Jarosz. A., Michałowski A.: Problemy ochrony środowiska przyrodniczego i dziedzictwa kulturowego na pograniczu polsko-ukraińskim. Region Roztocza. Tom II. Wydawnictwo Naukowe PWSZ im. ks. Bronisława Markiewicza w Jarosławiu, Lubaczów 2001.

- Karczmarzka E.: Uzdrawisko i jego przestrzeń społeczna. Zeszyty naukowe Politechniki Krakowskiej, Kraków, 2002 nr 47.
- Kłos S.: Mały przewodnik krajoznawczy po uzdrawisku i gminie Horyniec Zdrój. P.U.W. „Roksana” Sp. z o.o., Krosno 2000.
- Kornak A. S.: Uzdrawiska polskie w systemie rynku i zarządzania marketingowego. Kujawsko-Pomorskie Studium Edukacyjne, Bydgoszcz 1999.
- Kraśiński Z.: Kondycja turystyki uzdrawiskowej w Polsce a reformy społeczne 1999. W: Rozwój usług turystycznych u progu XXI wieku. Poznań 1999.
- Kruczek Z.: Polska. Geografia atrakcji turystycznych. Proksenia, Kraków 2005.
- Małasiewicz B.: Ojcowie franciszkanie w Horyńcu, maszynopis. Lubaczów, Legnica 1995.
- Pawłowski A.: Roztocze Środkowe, Wydawnictwo Naukowe, Turystyczne i Edukacyjne, Mielec 2006.
- Stelmach A.: Z przeszłości Horyńca. Tom II. Rocznik Ziemi Lubaczowskiej. Lubaczów 1971.
- Tabor K.: Turystyka wiejska jako przestrzeń doradczą. W: Ekonomiczne i społeczne aspekty rozwoju turystyki wiejskiej. Red. naukowa I. Sikorska-Wolak. SGGW, Warszawa 2008.
- Wład P., Wiśniewski M.: Roztocze Wschodnie. Przewodnik nie tylko dla turystów. Wydawnictwo Naukowe, Turystyczne i Edukacyjne, Mielec 2001.
- Wolski J.: Wypoczynek i turystyka w uzdrawiskach. AWF w Poznaniu, Poznań 1978.

Streszczenie

W artykule tym poruszono zagadnienia dotyczące turystyki uzdrawiskowej to znaczy takiej, która łączy leczenie i rekonwalescencję z turystyką i wypoczynkiem. Polska dysponuje 43 miejscowościami mającymi status uzdrawiska i 6 miejscowościami leczniczymi, ale nie mającymi takiego statusu oraz 11 dawnymi uzdrawiskami. Turystyka w miejscowościach uzdrawiskowych określana jest mianem *turystyki uzdrawiskowej*, zdrowotnej i leczniczej. Pobyt w uzdrawisku ma dwójaki charakter: jako dalsza część leczenia, po leczeniu szpitalnym jako rehabilitacja bądź wypoczynek połączony z profilaktycznymi zabiegami w zakładzie przyrodolecznictwa. Kuracjusze w zależności od stanu zdrowia i potrzeb mogą korzystać z bogatej oferty zabiegów. Horyniec Zdrój położony w południowo-wschodniej części kraju należy do jednego z najstarszych uzdrawisk. Przeprowadzone badania wskazują, że istnieje związek przyczynowo-skutkowy pomiędzy rozwojem uzdrawiska a oferowanymi możliwościami turystyki. Kuracjusze-turyści wysoko cenią sobie możliwość korzystania z zabiegów przyrodolecznictwa w połączeniu z poznawaniem atrakcji turystycznych okolicznych miejscowości.

Summary

It question in article this was moved was relating health resort tourism this it means such which unites treatment and convalescence with tourism and rest. Poland administers 43 localities having the status of health resort and 6 healing localities but not having such status as well as 11 former health resorts. *The name of health resort tourism* tourism in health resorts localities is defined, wholesome and healing. Stay in health resort has twofold character: as more far part after treatment hospital as rehabilitation be rest joint with preventive interventions in natural treatment institution. The patients in dependence from state of health and they can use with rich offer of interventions the needs. One should the Horyniec the laid in south eastern part of country to one of the oldest health resorts. The conducted investigations show, with causal consecutive relationship exists among development of health resort and the offered possibilities of tourism. Patients - tourists value me the possibility of using with natural treatment interventions in connection from cognition the tourist attractions of neighboring localities high.

Bogusław Stankiewicz
Wydział Nauk Ekonomicznych
Zachodniopomorski Uniwersytet Technologiczny w Szczecinie

**Przedsiębiorstwo uzdrowiskowe jako czynnik stabilizacji
ekonomiki powiatu – studium na przykładzie powiatu
Kamień Pomorski w województwie zachodniopomorskim**

**Spa enterprise as a district economics stabilization factor –
a study on an example of district Kamień Pomorski in
zachodniopomorskie province**

Wstęp

Poszukiwanie czynników zrównoważonego wzrostu gospodarczego oraz identyfikacja cech właściwego ustroju gospodarczego jest jednym z priorytetowych zadań społeczeństwa (centrum), a szczególnie dla polityków gospodarczych i ekonomistów. Uwaga badaczy koncentruje się zasadniczo na dwóch poziomach (piętrach) odniesienia – w makroskali dokonuje się identyfikacji i pomiaru parametrów towarzyszących rozwojowi gospodarczego gospodarki narodowej (Produktu Krajowego Brutto), natomiast w skali mezo poszukuje się znamion poziomu rozwoju regionów i ich części składowych. W praktyce oznacza to adaptację struktury gospodarczej jako kategorii ekonomicznej na poziom regionalny i niższy wraz z opisem relacji występujących między wyodrębnionymi według różnych kryteriów elementami gospodarki powiatu samorządowego a powiatem (województwem) samorządowym) oraz relacji wzajemnych między tymi elementami.

Turystyka zarówno w ujęciu społecznym, jak i ekonomicznym, w wielu gminach i powiatach, a także województwach Polski staje się istotnym obszarem, w którym realizowany jest rozwój gospodarczy. Efektem tego procesu jest przyrost ilościowy i jakościowy infrastruktury turystycznej i paraturystycznej, która z kolei może być wykorzystywana nie tylko dla celów gospodarczych (turystycznych, na rzecz klientów i beneficjentów infrastruktury), ale może być użytkowana przez lokalne społeczności w ich życiu codziennym. Infrastruktura ta w istotny sposób podnosi poziom życia społeczności lokalnych, gdyż przyczynia się – pośrednio a czasami bezpośrednio – m.in. do zwiększenia dostępności do infrastruktury komunalnej (elektrycznej, gazowej, telefonicznej, kanalizacji). Rozwój turystyki

niesie ze sobą wzrost dostępności do infrastruktury rozrywkowej, przyczynia się także do lepszego zagospodarowania posiadanych regionalnych zasobów naturalnych i kulturalnych.

Turystyka sprzyja działaniom dywersyfikującym lokalne gospodarki oraz może przyczynić się do podnoszenia ich konkurencyjności gospodarczej względem innych lokalnych gospodarek (głównie sąsiedzkich). Dodatkowym impulsem potęgującym intensywność badań nad wpływem turystyki, a w tym turystyki uzdrowiskowej, na lokalne społeczności - co zarzutowało również na wybór tematyki niniejszego opracowania - stał się komunikat Komisji Unii Europejskiej „Odnowiona polityka turystyczna UE: Ku silniejszemu partnerstwu na rzecz turystyki europejskiej” przyjmujący, że turystyka stanowi ważny sektor dla odnowionej strategii lizbońskiej, a zmiany w strukturze demograficznej Europy będą miały poważny wpływ na kierunki rozwoju tegoż sektora. Odnowiona polityka turystyczna UE zakłada, iż równoległe ze znaczącym wzrostem turystyki nastąpi zmiana w zakresie społecznego popytu na określone rodzaje turystyki. Oczekuje się, że najbardziej znaczący wzrost osiągnie *turystyka zdrowotna* i turystyka związana z dziedzictwem kulturowym i przyrodniczym. Zakładając, iż opracowanie i wdrożenie Europejskiej Agendy 21 dla turystyki to proces długofalowy, Komisja popierać będzie wszystkie działania dotyczące m.in. oceny skutków poprawy dostępności w sektorze turystycznym i badań jakości usług i konkurencyjności podmiotów sektora turystyki¹.

O wyborze Powiatu Kamień Pomorski zdecydowały następujące względy szczególne:

- a) powiat należy do typowych w Województwie Zachodniopomorski obszarów o relatywnie dużym znaczeniu sektora rolnictwa wraz z zaistniałymi po 1999 roku skutkami transformacji gospodarczej,
- b) gmina Kamień Pomorski posiada status gminy uzdrowiskowej zgodnie z przepisami Ustawy z dnia 28 lipca 2005 o lecznictwie uzdrowiskowym, uzdrowiskach i obszarach ochrony uzdrowiskowej oraz o gminach uzdrowiskowych²,
- c) na terenie Powiatu zlokalizowany jest zakład uzdrowiskowy Skarbu Państwa „Uzdrowisko Kamień Pomorski” Sp. z o.o.
- d) przedmiotowy zakład uzdrowiskowy jest w przededniu zmian organizacyjno-jakościowych (proces przekształceń własnościowych), co może rzutować nie tylko na ekonomiczno-społeczne uwarunkowania funkcjonowania spółki, ale także na jej mikrootoczenie.

¹ Patrz.: KOM(2006) 134 wersja ostateczna, Bruksela 17. 03. 2006.

² Dz. U. nr 167, poz.1399 z 2005 r.

Powiat Kamień Pomorski a „Uzdrowisko Kamień Pomorski” Sp. z o.o. – podstawowe relacje

Powiat Kamień Pomorski obejmuje 4,4% powierzchni województwa zachodniopomorskiego, a na jego obszarze zamieszkuje 2,8% ludności regionu. O jego obliczu i stopniu rozwoju gospodarczego świadczą, poniżej przedstawione, najważniejsze parametry³:

1. Dane o aktywności zawodowej:

- a) ludność w wieku przedprodukcyjnym – 2,8% ludności województwa,
- b) ludność w wieku produkcyjnym - 2,9% ludności województwa,
- c) ludność w wieku poprodukcyjnym - 2,7% ludności województwa
- d) pracujący - 1,9% pracujących województwa,
- e) zarejestrowani bezrobotni - 3,8% zarejestrowanych w województwie bezrobotnych,
- f) stopa bezrobocia - 22,5% (przy średnim bezrobociu regionu 16,4%),

2. Dane o strukturze gospodarczej powiatu (w %% produktu ogółem):

- a) rolnictwo - 26%
- b) przemysł i budownictwo - 12%
- c) usługi rynkowe - 28%
- d) usługi pozarynkowe - 34%

3. Dane o potencjale ekonomiczno-finansowym powiatu:

- a) dochody budżetowe powiatu - 1,7% dochodów budżetowych powiatów ogółem,
- b) wydatki budżetowe powiatu - 1,7% wydatków budżetowych powiatów ogółem.
- c) nakłady inwestycyjne - 1,4% nakładów inwestycyjnych powiatów ogółem,
- d) środki trwałe - 1,0% środków trwałych powiatów ogółem
- e) podmioty gospodarcze - 3,2% ogólnej liczby podmiotów w powiatach.

W ocenie powiatu istotne znaczenie mają również takie czynniki, jak: rozwój infrastruktury usługowej i technicznej, zagospodarowanie turystyczne, dostępność transportowa, stan i ochrona środowiska naturalnego a także walory naturalne i antropogeniczne, one bowiem wpływają na atrakcyjność turystyczną danego obszaru (powiatu, gminy). Według badań i obliczeń D. Milewskiego obejmującego w skali regionu 50 gmin (z zastosowaniem taksonomicznego

³ Dane za 2007 r. Zestawienie własne na podstawie danych Wojewódzkiego Urzędu Statystycznego w Szczecinie – statystyka powiatów.

miernika rozwoju) miejsce wybranych do badań gmin powiatu pod względem atrakcyjności turystycznej w rankingu województwa przedstawiało się następująco:

- gmina Dziwnów – 2 miejsce,
- gmina Międzyzdroje – 5 miejsce,
- gmina Wolin – 23 miejsce,
- gmina Kamień Pomorski – 36 miejsce⁴.

Z ustaleniami D. Milewskiego korespondują wyniki badań jakości i konkurencyjności usług turystycznych w miejscowościach turystycznych z 2005 roku, przeprowadzonych przez Instytut Turystyki Sp. z o.o. w Krakowie, wskazujące na zapóźnienia gminy uzdrowiskowej Kamień Pomorski w stosunku do pozostałych gmin – w przeważającej mierze gmina Kamień Pomorski zajmowała miejsca w ostatniej 10-tce, a w wielu przypadkach została sklasyfikowana najniżej⁵.

Z drugiej strony uwypuklone niedostatki, wskazując na kierunki zmian i udoskonalień zaadresowanych do decydentów (właściciela, gospodarza terenu), nie stoją w sprzeczności ze słabymi i silnymi stronami sektora turystyki (turystyki zdrowotnej), które były formułowane w analizach SWOT szczebla regionu lub w dokumentach Centrum⁶. Kluczem do sukcesu poszczególnych *Strategii (Kierunków rozwoju)* miała być świadomość potrzeby zrównoważonego rozwoju poszczególnych typów turystyki i ta świadomość powinna wyznaczać podstawowy wymiar skali podejmowanych działań.

W działaniu 1.5.1 Wspieranie rozwoju turystyki uzdrowiskowej, medycznej, rehabilitacyjnej oraz turystyki typu wellness Centrum zakładało uzyskanie następujących rezultatów:

- a) rewitalizacja miejscowości uzdrowiskowych,
- b) możliwość kreowania nowych ośrodków w oparciu o bogate regionalne zasoby środowiskowe (mikroklimat, źródła),
- c) duże możliwości wprowadzenia innowacji technologicznych w ofercie tejże turystyki, w tym m.in. dla osób niepełnosprawnych,
- d) możliwości stworzenia w kraju nowych atrakcyjnych miejsc pracy dla lekarzy, pielęgniarek, rehabilitantów itp. (powstrzymanie zjawiska migracji),
- e) generowanie oferty o wysokiej jakości i dochodowości.

⁴ Por. D. Milewski: Regionalne uwarunkowania rozwoju turystyki na przykładzie województwa zachodniopomorskiego. Wydawnictwo Naukowe Uniwersytetu Szczecińskiego, Szczecin 2005.

⁵ Szczegółowo – Czynniki wpływające na jakość i konkurencyjność usług turystycznych w miejscowościach uzdrowiskowych, część III, tabele 10 - 12, Instytut Turystyki Sp. z o.o. Kraków 2005.

⁶ Patrz: Strategia rozwoju województwa zachodniopomorskiego do roku 2020, Szczecin 2005 oraz Strategia rozwoju turystyki na lata 2007 - 2013 (projekt), Ministerstwo Gospodarki, Warszawa marzec 2007, s. 6. Nowy dokument Rady Ministrów Kierunki rozwoju turystyki do 2015 r. przyjęty 26. 09. 2008 r. zasadniczo w Działaniu 1.5.1. powtarza tezy poprzedniej, nie wprowadzonej w życie, Strategii.

W ramach ciągu (sekwencji) przedsięwzięć składających się na realizację powyższego działania postulowano:

- a) prowadzenie prac badawczych dla identyfikowania kolejnych miejsc o walorach uzdrowiskowych;
- b) wdrażanie przedsięwzięć prowadzących do podniesienia estetyki i wyposażenia miejscowości uzdrowiskowych;
- c) opracowanie innowacyjnych produktów i usług uzdrowiskowych;
- d) prowadzenie działań marketingowych nakierowanych na stworzenie polskiej marki uzdrowiskowej w oparciu o renomę i potencjał polskich uzdrowisk⁷.

Uzdrowisko Kamień Pomorski, od momentu swego powstania w 1953 r., należy do grupy uzdrowisk mniejszych i nigdy nie było traktowane jako dobro narodowe. Skutkowało to w przeszłości mniejszymi środkami finansowymi przekazywanymi z budżetu państwa na cele rozwojowe, co z kolei rzutowało na mniejszą ilość miejsc kuracyjnych oraz standardy pobytu (zakwaterowania). Konkurenci, bazując przede wszystkim na znacznie dłuższych tradycjach lecznictwa uzdrowiskowego, otrzymywali większe dotacje, dzięki czemu mogli doposażać bazę zabiegową, podwyższać standard zakwaterowania oraz realizować inne inwestycje modernizacyjne i innowacyjne.

W momencie komercjalizacji uzdrowisk polskich (grudzień 1998 r.) „Uzdrowisko Kamień Pomorski Sp. z o.o.” znalazło się więc w relatywnie trudniejszej sytuacji w stosunku do innych uzdrowisk Skarbu Państwa, ponadto jego droga rozwojowa – wyznaczana w dużej mierze przez stosunek właściciela – była analogiczna do tej, którą krytycznie oceniła Najwyższa Izba Kontroli badając w 2002 roku procesy przekształceń własnościowych zakładów lecznictwa uzdrowiskowego⁸. Analiza przedmiotowego dokumentu nasuwa dwa wnioski fundamentalne:

1. Właściciel (Minister Skarbu Państwa) nie posiadał wizji, kierunków oraz woli przekształceń 24 spółek, w których miał (ma) 100% akcji lub udziałów – przykładem może być opieszałość w podjęciu decyzji w stosunku do wniosków prywatyzacyjnych 18 spółek uzdrowiskowych z okresu 1999 - 2001.

Jedynym pozytywnym przykładem zmiany właściciela była sprzedaż w 2002 roku Zakładu Leczniczego „Uzdrowisko Nałęczów” S.A. inwestorowi strategicznemu East Springs International N.V. z siedzibą w Amsterdamie (spółka-córka koncernu Nestle).

2. Abstrahując od innych zarzutów (procedury zaniżonych wycen majątku, zaniżania dochodowości lub wadliwych analiz przedprywatyzacyjnych) NIK ujawnił brak współdziałania między Ministrem Skarbu Państwa a Ministrem Zdrowia w tak ważnej dziedzinie jak realizacja programu państwowego systemu

⁷ Kierunki rozwoju..., op. cit., s. 67 - 68.

⁸ Por. Informacja o wynikach kontroli przekształceń własnościowych zakładów lecznictwa uzdrowiskowego, Departament Gospodarki, Skarbu Państwa i Prywatyzacji NIK, nr ew. 198/2002/P02113/KGP.

ochrony zdrowia, którego uzdrowiska są istotnym elementem. Widocznym przejawem tego zjawiska jest do dzisiaj występujące niedoszacowanie przez Kasy Chorych (obecnie Narodowy Fundusz Zdrowia) wycen usług uzdrowiskowych, a więc zaniżone przychody Spółek z tytułu zakontraktowanych świadczeń (co w sytuacji przewagi przychodów kontraktowych w stosunku do innych oznacza zaniżoną lub ujemną rentowność Spółek)⁹. W omawianym przypadku spółka z Kamienia Pomorskiego zmuszona była rekompensować niedostateczne przychody z działalności statutowej poprzez wynajem lub dzierżawę lokali, lecz te dodatkowe źródła nie mogły zapewnić rozwoju uzdrowiska w dłuższej perspektywie.

Generalnie w sektorze uzdrowiskowym zakłady należące do Skarbu Państwa są znaczącą siłą ekonomiczną i produktową. Na koniec 2008 roku we władaniu Skarbu Państwa znajdowało się 24 spółki ze 100% jego udziałem, a ponadto w Przedsiębiorstwie Uzdrowiskowym Szczawnica S.A. Skarb Państwa dysponował 25% akcji. W dokumencie Ministerstwa Skarbu Państwa opracowanym dla Rządu RP „Plan prywatyzacji na lata 2008 - 2011” planowano w sektorze uzdrowisk z 25 Spółek wyłączyć z procesu prywatyzacji 14 spółek, prywatyzacja 10 planowana była na lata 2008 - 2010 (z czego przez okres 5 lat Skarb Państwa miał zachować większościowy pakiet akcji), sprzedaż akcji PU Szczawnica S.A. planowana była na 2008 rok. W 4-tym kwartale 2008 roku przyjęto nowy plan prywatyzacji, zgodnie z którym do końca czerwca 2009 roku prywatyzacji podlegać będzie 5 uzdrowisk, 7 uzdrowisk pozostanie nadal w nadzorze właścicielskim Skarbu Państwa, a 12 pozostałych uzdrowisk poddanych zostanie procesowi przekształceń własnościowych¹⁰. Z uzdrowisk usytuowanych na Pomorzu Zachodnim dotychczasowy status zachowają „Uzdrowisko Świnoujście” S.A. i „Uzdrowisko Kołobrzeg” S.A., do procesu przekształceń własnościowych przystąpi „Uzdrowisko Połczyn” S.A., natomiast „Uzdrowisko Kamień Pomorski” Sp. z o.o. znalazło się w grupie przedsiębiorstw przeznaczonych do definitywnego sprywatyzowania.

Powyższa przesłanka jest jednym z elementów makrootoczenia, w którym działa Uzdrowisko Kamień Pomorski. Zmiany jakie zachodzą w otoczeniu demograficznym i społecznym mogą stanowić dobre rokowania na przyszłość. W Europie i w Polsce wyraźny jest proces starzenia się społeczeństw oraz tzw. „boom seniorów”, stąd w najbliższym okresie wzrośnie liczba emerytów

⁹ Problem ten był wielokrotnie podnoszony przez Stowarzyszenie Unia Uzdrowisk Polskich, którego także Uzdrowisko Kamień Pomorski Sp. z o.o. jest członkiem, jak dotychczas bezskutecznie. Podobnie przedstawia się brak wsparcia Właściciela (Skarb Państwa) w podnoszonym przez uzdrowiska wobec Ministra Finansów postulacie zmian w Ustawie o podatku VAT, wprowadzających 2 - 3% stawkę podatku na usługi uzdrowiskowe, co umożliwiłoby odliczanie ponoszonych kosztów.

¹⁰ Rozporządzenie Ministra Skarbu Państwa z dnia 8 października 2008 w sprawie wykazu zakładów lecznictwa uzdrowiskowego prowadzonych w formie jednoosobowych spółek Skarbu Państwa, które nie będą podlegać prywatyzacji (Dz. U nr 192 poz. 1186 z 28 października 2008).

i rencistów, którzy stanowią główną grupę usługobiorców polskich uzdrowisk. Drugim sprzyjającym czynnikiem staje się wzrost świadomości zdrowotnej społeczeństwa, pojawiła się moda na zdrowy tryb życia, aktywny wypoczynek i wczasy zdrowotne, a także wzrost znaczenia profilaktyki zdrowotnej jako elementu pobytu w uzdrowiskach.

Istotnym elementem mikrootoczenia oddziałującym na uzdrowisko jest największy odbiorca świadczonych usług – Narodowy Fundusz Zdrowia.- który w skali sektora kontraktuje ca 75% podaży usług uzdrowiskowych¹¹. Dysponując dużą siłą ekonomiczną NFZ dysponuje zarazem dużą siłą przetargową, co oznacza narzucanie uzdrowisku cen za usługi, które w wielu wypadkach oznaczają sprzedaż poniżej kosztów. Dodatkowym problemem dla uzdrowiska (i dla innych zakładów zdrowotnych) są tzw. „niedojazdy” wynikające z niemożności zapewnienia przez NFZ takiej ilości kuracjuszy, która zapewniłaby pełną realizację zawartego kontraktu (konieczność utrzymywania przez uzdrowisko określonej liczby łóżek pod przewidywaną przez NFZ liczbę skierowań).

Jako iż nie istnieją formalne bariery ograniczające wejście na rynek usług uzdrowiskowych, to w powiecie Kamień Pomorski istnieją ośrodki oferujące pobyty zdrowotne, a w innych miejscowościach nadmorskich Pomorza Zachodniego wyspecjalizowane ośrodki rehabilitacyjne. Większość tych ośrodków nie stanowi – jak na razie – poważnej konkurencji w walce o pacjenta kierowanego przez instytucje (NFZ, ZUS, PFRON), ale są poważnymi rywalami w segmencie klienta komercyjnego (pełna odpłatność własna kuracjusza za usługi). Sytuacja może ulec zmianie na niekorzyść uzdrowisk SP, gdy w gminach uzdrowiskowych zjawią się inwestorzy z dużym kapitałem. O skuteczności projektów tych inwestorów świadczyć może przykład przywołanego wcześniej sprywatyzowanego ZU Nałęczów S.A. i następujące dane z 2006 r. (w nawiasach dane przed prywatyzacją):

- nakłady inwestycyjne (w latach 2002 - 2005) - 41,5 mln zł (umowa prywatyzacyjna nakładała obowiązek zainwestowania 30 mln zł);
- liczba miejsc noclegowych - 740 (520);
- liczba dokonywanych zabiegów - 72 (44);
- przychody uzdrowiska – 37 mln zł (15 mln zł)¹².

¹¹ Według danych zawartych w sprawozdaniach rocznych NFZ za lata 2005-2007 Fundusz wydatkował na lecznictwo uzdrowiskowe w 2005 roku 351.449 tys. zł, a w 2007 roku 375.325 tys. zł (wzrost o 6,79%).

¹² Za Kwartalnikiem Informacyjnym Stowarzyszenia Unia Uzdrowisk Polskich nr 2 z 2006 r. s. 24.

Uzdrowisko Kamień Pomorski Sp. z o.o. – teraźniejszość, przyszłość (studium przypadku)

1. Profil leczniczy uzdrowiska:

„Uzdrowisko Kamień-Pomorski” Sp. z o.o. specjalizuje się w usługach zwanej pobytem leczniczym związanym z leczeniem i rehabilitacją. Obecnie podstawową działalnością statutową i główną specjalnością uzdrowiska jest leczenie:

- a) schorzeń ruchu powstałych na tle ortopedyczno-urazowym, neurologicznym, reumatologicznym,
- b) wczesna rehabilitacja kardiologiczna i ortopedyczna,
- c) rehabilitacja kobiet po mastekomii¹³.

2. Kadra uzdrowiska:

W momencie transformacji uzdrowisko zatrudniało 277 pracowników, na koniec roku 2007 stan zatrudnienia wyniósł 137 osób (128,34 etatu) i w poszczególnych grupach zawodowych przedstawiał się następująco (tabela 1).

TABELA 1. Struktura zatrudnienia Uzdrowiska Kamień Pomorski Sp. z o.o. w 2007 roku

Wyszczególnienie	Ilość etatów	Udział w %%
1. Zarząd	2,01	1,57
2. Lekarze	2,50	1,94
3. Pielęgniarki	32,25	25,13
4. Pracownicy rehabilitacji i zabiegów	34,51	26,89
5. Salowe	20,45	15,93
6. Recepcjonistki	5,94	4,63
7. Pracownicy administracyjni	17,44	13,59
8. Pracownicy obsługi	13,24	10,32
9. Razem	128,34	100,00

Źródło: zestawienie własne na podstawie materiałów „Uzdrowisko Kamień Pomorski” Sp. z o.o.

Negatywnym zjawiskiem jest spadek liczby zatrudnionych lekarzy (ubytek w ciągu roku 1 etatu) oraz pielęgniarek (ubytek 1 etatu), co wynika z relatywnie niskich płac u tych grup zawodowych (średnia płaca lekarza w 2007 roku wyniosła 5.737,5 zł a pielęgniarki 1.855 zł).

3. Baza leczniczo-zabiegowa

W ramach majątku trwałego o wartości księgowej na koniec 2007 roku wynoszącej 8.225,5 tys. zł podstawowe znaczenie mają obiekty, na których prowadzona jest działalność lecznicza, tj.:

- a) Szpital Uzdrowski „Mieszko” – przyjmuje do 170 osób (pokoje bez wężła sanitarnego) – leczenie schorzeń ruchu, neurologicznych i kardiologicznych.

¹³ Opracowano na podstawie materiałów „Uzdrowisko Kamień Pomorski” Sp. z o.o. oraz Strategii rozwoju na lata 2009 - 2013 spółki.

- b) Szpital Uzdrawiskowy „Chrobry” – posiadając 150 miejsc przeznaczony jest na zabiegi rehabilitacyjne (fizjoterapia, masaże, kąpiele wodne).
- c) Sanatorium Uzdrawiskowe „Dąbrówka” – 112 miejsc noclegowych, zabiegi rehabilitacyjne. Z uwagi na lokalizację poza ścisłą strefą uzdrawiskową Zarząd Spółki planuje sprzedaż obiektu lub jego przekazanie Urzędowi Miasta w zamian za zaległe podatki,
- d) Sanatorium Uzdrawiskowe „Gryf” – 30 miejsc w niewielkim pawilonie,
- e) Zakład Przyrodolecznicy „Feniks”,
- f) Basen rehabilitacyjny – mimo iż powstał w 1976 roku ze względu na niewielkie gabaryty wymaga przebudowy.

Pozostałe obiekty są dzierżawione lub wykorzystywane do celów administracyjnych i pomocniczych.

4. Przychody z działalności uzdrawiska

Uzdrawisko należy do grupy 7 Spółek Skarbu Państwa, których przychody z działalności statutowej i innej mieszczą się w grupie poniżej 10 mln zł rocznie. W 2007 roku wartość sprzedaży usług leczniczych wyniosła 88,38% sprzedaży ogółem, natomiast przychody z działalności komercyjnej 11,08%. W roku kalendarzowym obserwuje się znaczną sezonowość sprzedaży, przy czym najmniej korzystnym jest I kwartał, stąd w okresie styczeń-luty prowadzona jest aktywna działalność promocyjna oraz wprowadzanie ofert specjalnych o obniżonych cenach. Strukturę przychodów ze sprzedaży w 2007 r. i jej dynamikę w okresie 2005-2007 przedstawia tabela 2.

TABELA 2. Przychody ze sprzedaży Uzdrawiska Kamień Pomorski w roku 2007 (w tys. zł)

Wyszczególnienie	2007 rok	Dynamika 2007:2005 (w%)
Sprzedaż ogółem	9.568,6	120,3
1. Kontrakty z NFZ	6.475,3	128,6
2. Dopłaty do skierowań z NFZ	821,4	126,2
3. Zabiegi dodatkowe	73,9	62,1
4. Dochody z basenu	23,5	28,6
5. Wyżywienie	48,5	145,7
6. Noclegi	110,1	174,7
7. Sprzedaż usług komercyjnych	1.060,2	100,7
8. Czynsze z dzierżaw	573,2	98,1
9. Pozostała sprzedaż	382,4	113,2

Źródło: zestawienie własne na podstawie materiałów Uzdrawisko Kamień Pomorski Sp. z o.o.

Analiza powyższych danych wskazuje, iż przy przyjętej polityce cenowej Spółki pozytywny wzrost dochodów z tytułu zakontraktowania usług przez NFZ pociągnął za sobą nieco niższy wzrost dopłat kuracjuszy do dofinansowania, tak aby otrzymać pełną ofertę pakietową, z drugiej zaś strony spada zainteresowanie usługami dodatkowymi oraz basenem, co można tłumaczyć możliwościami finansowymi podstawowego klienta spółki jakim jest emeryt lub rencista.

5. Koszty i rentowność uzdrowiska:

W latach 2005 – 2007 zaznaczył się pewien wzrost kosztów działalności, co było wynikiem wzrostu cen materiałów, energii (mediów), usług transportowych a także wynagrodzeń personelu podstawowego. Na strukturę kosztów wynoszących w roku 2007 ogółem 9.203,8 tys. zł złożyły się następujące koszty rodzajowe:

- a) koszty wynagrodzeń - 3.309,7 tys. zł (35,97%),
- b) inne usługi obce - 2.111,5 tys. zł (22,9%),
- c) materiały - 1.235,0 tys. zł (13,4%),
- d) podatki i opłaty - 737,3 tys. zł (8,0%),
- e) ubezpieczenia - 600,3 tys. zł (6,5%),
- f) amortyzacja - 434,6 tys. zł (4,7%),
- g) energia obca - 420,7 tys. zł (4,6%),
- h) usługi remontowe - 143,9 tys. zł (1,6%),
- i) pozostałe koszty - 210,8 tys. zł (2,33%)

Lata 2006 - 2007 były okresem uzyskania przez uzdrowisko dodatnich wyników finansowych. O ile rok 2005 zamknięto stratą brutto w kwocie - 189.957,4 tys. zł i stratą netto w wysokości - 268.009,4 tys. zł, to w latach 2006 - 2007 odnotowano zysk brutto w wysokości 392.894,9 tys. zł oraz 506.786,3 tys. zł, a zysk netto odpowiednio 251.278,9 tys. zł i 291.076,3 tys. zł (2007 r.). Stąd rentowność netto sprzedaży (wynik finansowy netto/przychody netto ze sprzedaży produktów i usług) uległa zasadniczej poprawie i wzrosła z 2,77% w 2006 r. do 2,85% w 2007 r.¹⁴

Poprawa podstawowych wskaźników ekonomicznych dodatnio wpłynęła na znaczącą poprawę wskaźników płynności, efektywności wykorzystania majątku oraz oceny zdolności do obsługi zadłużenia. Tym samym stało się widoczne, iż Spółka weszła w fazę niskiego ryzyka finansowego i była zdolna do finansowania działalności kapitałami własnymi, z uwagą iż nie posiada ona zobowiązań długoterminowych. Ponadto stan przepływów pieniężnych informując o dobrej kondycji finansowej umożliwia zaangażowanie kapitału z zewnątrz (prywatnego).

6. Zamierzenia perspektywiczne:

Zgodnie z przygotowaną strategią rozwojową na lata 2009 - 2013¹⁵ zasadniczymi celami restrukturyzacyjno-rozwojowymi spółki są:

- a) osiągnięcie dobrej zdolności do konkurowania na rynku usług uzdrowiskowych,
- b) rozwój uzdrowiska pod względem jakości, ilości i standardów medycznych świadczonych usług,
- c) podniesienie wartości rynkowej firmy,
- d) uzyskanie optymalnego obłożenia miejsc i obiektów,
- e) zwiększenia udziału klientów komercyjnych w strukturze przychodów,

¹⁴ Dane na podstawie materiałów Uzdrowisko Kamień Pomorski Sp. z o.o.

¹⁵ Strategia rozwoju na lata 2009 - 2013, Zarząd Uzdrowiska Kamień Pomorski Sp. z o.o., Kamień Pomorski 28 grudnia 2008.

- f) zmniejszenia nadwyżki podaży usług uzdrowiskowych nad popytem,
- g) stabilizacja zatrudnienia oraz osiągnięcie poziomu średniej krajowej w wynagrodzeniach kadry,
- h) modernizacja majątku trwałego Spółki.

W zakresie potencjału materialnego – aby doprowadzić do poprawy poziomu nowoczesności oraz standardu świadczonych usług - przewiduje się:

- a) likwidację wyeksploatowanego ujęcia solanki „Edward II” i budowę nowego odwiertu solankowego „Edward III”,
- b) rewitalizację i modernizację parku zdrojowego,
- c) budowę grotty solnej,
- d) kompleksowy remont basenu solankowego (termomodernizacja),
- e) przystosowanie budynku „Wars-Sawa” dla potrzeb działalności leczniczej,
- f) zorganizowanie centrum konferencyjnego,
- g) inwestycje podnoszące standard dotychczas wykorzystywanych obiektów leczniczych (obiekty sanatoryjne, szpital uzdrowiskowy, zakład przyrodolecznicy).

Łącznie na wykonanie powyższych przedsięwzięć uzdrowisko winno pozyskać środki w wysokości od 6.180 tys. zł (wariant minimalny) do 9.000 tys. zł (wariant pełny). W wariantcie minimalnym realizacja niektórych zadań winna być przesunięta na termin po 2013 roku. Generalnie ich wykonawstwo jest uzależnione od możliwości pozyskania środków publicznych Unii Europejskiej oraz środków z Funduszu Ochrony Środowiska i Gospodarki Wodnej, ponieważ samofinansowanie spowodowałoby zachwianie płynności finansowej spółki (przy realnym oszacowaniu przychodów i kosztów w planowanym okresie).

7. Efekty ekonomiczne planowanych działań uzdrowiska:

Osiągnięcie wzrostu wykorzystania bazy noclegowej i szpitalno-sanatoryjnej ze 132 tys. osobodni do 157 tys. osobodni w roku 2013, a także korekta cen na usługi związana ze zmianą struktury usługobiorców (wzrost liczby kuracjuszy komercyjnych – sanatorium „Chrobry”) połączone ze stopniowym wykonawstwem planu inwestycji mogą spowodować, iż planowane przychody na rok 2008 w wysokości 12.100 tys. zł wzrosną do 16.384 tys. zł (wzrost o 35,4%). Gdyby przyjąć tzw. „niedojazdy NFZ” szacowane na 5% oraz założone 95% wykonanie planu, to przychody w 2013 roku winny wynieść około 13.700 tys. zł, zaś po uwzględnieniu planowanych kosztów, spółka generowałaby zysk netto w wysokości od 448 tys. zł (2010 r.) do 532 tys. zł (2013 rok). Reasumując realizacja zadań inwestycyjnych oraz wyniki na działalności uzdrowiska przyczynią się do zmiany struktury bilansu spółki – zmienią się proporcje majątku trwałego do obrotowego oraz kapitałów własnych do obcych, co doprowadzi do pożądanej poprawy wskaźników finansowych.

Podsumowanie

Przedstawione studium przypadku pokazuje, jak przedsiębiorstwo (spółka) - w sytuacji gdy jej właściciel (Skarb Państwa) nie jest związany z miejscem lokalizacji Uzdrowiska – poprzez konsekwentnie przeprowadzane działania restrukturyzacyjne, może być elementem stabilizującym ekonomikę powiatu. Mimo relatywnie małego zatrudnienia – według wytycznych UE spółkę zaliczyć trzeba do grupy MSP (małych i średnich przedsiębiorstw) – i może niezbyt imponujących przychodów, należy pamiętać, że w przypadku urzeczywistnienia, aktualnej na dziś, strategii rozwojowej:

- a) pracownicy zatrudnieni w uzdrowisku tworzyć będą popyt konsumpcyjny (prawdopodobnie głównie w miejscu zamieszkania) w wysokości około 4.100 tys. zł rocznie (ekwiwalent przewidywanych płac personelu),
- b) na media (energia, woda) Uzdrowisko przeznaczać będzie średniorocznie około 900 tys. zł,
- c) na usługi remontowe wydatkować zamierza spółka w okresie 5 lat około 4.150 tys. zł,
- d) na usługi obce przewidywane wydatki wzrastać będą od kwoty 3.000 tys. zł w 2009 roku do 4.100 tys. zł w roku 2013,
- e) podatek VAT, który w myśl obowiązujących przepisów ustawy nie podlega odliczeniu, stanowi (stanović będzie?) 5% wszystkich kosztów uzdrowiska (około 710 - 740 tys. zł rocznie) i on w jakiejś mierze pozostaje w regionie.

Do tego należy doliczyć, trudne do precyzyjnego oszacowania, pieniądze które pozostawią dodatkowo w Kamieniu Pomorskim kuracjusze – restauracje, puby, sklepy, imprezy kulturalne (np. Festiwal Muzyki Organowej) itp. co też stanowi liczący się w ekonomice powiatu i firm tu zlokalizowanych strumień przychodów.

Pozostają otwartymi pytania:

- a) w jakim kierunku ewoluować będzie uzdrowisko w sytuacji podjętej przez Ministra Skarbu Państwa decyzji o jego sprywatyzowaniu i to do końca czerwca 2009 roku. Nie przesądzając o stopniu wywiązania się Ministra SP ze swoich planów, należy zakładać, iż w przypadku trafnego wyboru inwestora strategicznego realnymi mogą być pozytywne doświadczenia ZL „Uzdrowisko Nałęczów”,
- b) czy i w jaki sposób wpłyną na przychody i strukturę kuracjuszy skutki kryzysu gospodarczego, który dotknął również Polskę. Gdyby do czasu wejścia do strefy euro w Polsce obowiązywał stabilny kurs € w granicach 4,5 zł/€ można by prognozować zwiększenie zainteresowania uzdrowiskami położonymi w pobliżu granicy zachodniej kraju ze strony kuracjuszy niemieckich (a także racjonalnie gospodarujących funduszami niemieckich Kas Chorych), co też pozytywnie moderowałoby popyt na lecnicтво uzdrowiskowe.

Literatura

- Czynniki wpływające na jakość i konkurencyjność usług turystycznych w miejscowościach uzdrowiskowych, część III, Instytut Turystyki Sp. z o.o. Kraków 2005.
- Informacja o wynikach kontroli przekształceń własnościowych zakładów lecznictwa uzdrowiskowego. Departament Gospodarki, Skarbu Państwa i Prywatyzacji NIK, nr ew. 198/2002/P02113/KGP.
- Kierunki rozwoju turystyki do 2015 r. Ministerstwo Sportu i Turystyki, Warszawa 2008.
- Kwartalnik Informacyjny Stowarzyszenia Unia Uzdrawisk Polskich nr 2 z 2006 r.
- Materiały Wojewódzkiego Urzędu Statystycznego w Szczecinie, statystyka powiatów, Materiały „Uzdrowiska Kamień Pomorski” Sp. z o.o.
- Milewski D.: Regionalne uwarunkowania rozwoju turystyki na przykładzie województwa zachodniopomorskiego. Wydawnictwo Naukowe Uniwersytetu Szczecińskiego, Szczecin 2005.
- „Odnowiona polityka turystyczna UE: Ku silniejszemu partnerstwu na rzecz turystyki europejskiej” KOM (2006) 134 wersja ostateczna, Bruksela 17. 03. 2006.
- Rozporządzenie Ministra Skarbu Państwa z dnia 8 października 2008 w sprawie wykazu zakładów lecznictwa uzdrowiskowego prowadzonych w formie jednoosobowych spółek Skarbu Państwa, które nie będą podlegać prywatyzacji. Dz. U nr 192 poz. 1186 z 28 października 2008 r.
- Strategia rozwoju na lata 2009 - 2013, Zarząd Uzdrowiska Kamień Pomorski Sp. z o. o, Kamień Pomorski 28 grudnia 2008.
- Strategia rozwoju turystyki na lata 2007-2013 (projekt), Ministerstwo Gospodarki, Warszawa marzec 2007.
- Strategia rozwoju Województwa Zachodniopomorskiego do roku 2020, Szczecin 2005.
- Ustawa z dnia 28 lipca 2005 o lecznictwie uzdrowiskowym, uzdrowiskach i obszarach ochrony uzdrowiskowej oraz o gminach uzdrowiskowych Dz. U. nr 167, poz. 1399 z 2005 r.

Streszczenie

W artykule przybliżono istotę turystyki uzdrowiskowej oraz możliwości wsparcia jej rozwoju ze środków Unii Europejskiej. Przedstawiono również analizę ekonomiczną Uzdrowiska Kamień Pomorski Sp. z o.o. (studium przypadku).

Summary

The article presents essence of health tourism and its development opportunities due to the European Union's payments. It also contains economic analysis of 'Kamień Pomorski Spa' LTD Company (case study).